

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КРАВЕЦЬ ЮЛІАН ІВАНОВИЧ

УДК 343.131+343.162

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОМИЛКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ
МАЮТЬ ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю. І. Кравець**

Науковий керівник **Кулик Марина Йосипівна,**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Кравець Ю. І. Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню питання помилок, яких припускаються учасники кримінального провадження, що мають владні повноваження.

Уперше запропоновано комплексний підхід до визначення теоретичних засад і практичних питань зазначеного предмета дослідження, з огляду на сучасні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Розглянуто діяльність людини як низку складних і взаємозалежних структурних елементів, де вона виконує важливі системоутворювальні функції, що пов'язує її діяльність з діяльністю інших людей. Констатовано, що людина свою діяльність здійснює в соціальному середовищі, і кожен учасник системи відчуває його вплив. Обґрунтовано, що така діяльність має певну мету, досягнення якої неможливе або ускладнене через низку причин. Однією з них є помилка як недосягнення запланованого чи настання небажаного результату, допущена учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження.

На підставі аналізу ознак і характеристики змісту сформульовано авторське визначення помилки в кримінальному провадженні, згідно з яким це неправильна думка, хибне уявлення учасників кримінального провадження, що мають владні повноваження та сумлінно ставляться до своїх обов'язків, сформоване під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій, спричинене рівнем професійної правосвідомості, браком спеціальних знань, життєвого та/або професійного досвіду, а також особистісними рисами.

Звернено увагу на зміст і співвідношення причин та умов помилок, допущених учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження. До причин помилок належать обставини та процеси, що зумовлюють їх наявність під час реалізації своїх прав та обов'язків, знижуючи ефективність правозастосування. Вони поділені за трьома рівнями: 1) безпосередні, що характеризують недоліки досудового розслідування й судового розгляду; 2) суб'єктивні й об'єктивні причини, пов'язані з діяльністю зазначених учасників; 3) фактори, пов'язані з умовами діяльності учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, у тому числі з якістю законодавчих актів. Натомість умовами допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, є широкий спектр обставин, за яких можливе їхнє виникнення (зокрема, структура та функціонування судів, правоохоронних органів та інших установ, що впливають на процес правосуддя; рівень підготовки та кваліфікація вказаних учасників, доступ до необхідних ресурсів та технологій; якість та чіткість процесуального законодавства тощо).

Аргументовано недоречність ототожнення причин та умов виникнення помилок. Підтверджено причини допущення помилок під час кримінального провадження як обставин або процесів, що викликають та зумовлюють їх наявність під час реалізації прав й обов'язків учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, знижуючи ефективність правозастосування. Натомість умови допущення помилок цими учасниками безпосередньо їх не формують, а належать до факторів, що призводять до можливого допущення цих помилок як у безпосередній практичній діяльності, так і в подальшій.

Звернено увагу на природу, сутність та ознаки слідчих помилок, зокрема за галуззю здійснення як на слідчу діяльність та суб'єктів помилкових суджень, що є результатом сумлінної омани як наслідків активної діяльності слідчого, що подеколи призводить до недотримання ним порядку провадження досудового розслідування; додатково аргументовано, що помилкам в застосуванні

кримінального та/або кримінально-процесуального законодавства притаманна наявність певних закономірностей у їхньому існуванні, що призводить до негативних наслідків або небезпеки їхнього настання для розслідування кримінальних правопорушень; їх виявлення та усунення здійснюють керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд на різних стадіях кримінального провадження.

Надано визначення помилок слідчих і дізнавачів як ненавмисного порушення закону, недоліків чи бездіяльності, допущених під час розслідування кримінальних правопорушень, будь-якої некоректності в процесуальних діях, зокрема під час мислення та прийняття рішень компетентною особою, яка є носієм відповідних прав й обов'язків, під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій під час кримінального провадження.

Сформовано типові помилки під час організації розслідування, пов'язані з плануванням, висуненням версій, визначенням напрямів розслідування. Досліджено питання про види типових помилок під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, обґрунтовано необхідність подальшого їх вивчення з метою розроблення заходів щодо попередження помилок під час досудового розслідування, надано рекомендації щодо усунення та запобігання їм.

Встановлено, що основними причинами помилок дізнавача є недосконалість норм процесуального законодавства. Запропоновано механізм виправлення помилок дізнавача в кримінальному провадженні.

Обґрунтовано потребу визначення засобів профілактики помилок слідчого та дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень як важливого елементу забезпечення справедливості й ефективності кримінального правосуддя, до яких належать: підвищення професійної підготовки та навчання, системний підхід щодо всіх елементів досудового розслідування, належне збирання, перевірка й аналіз доказів, використання сучасних технологій, методів та ін.

Схарактеризовано функцію нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва як інструменту виправлення помилок слідчого, дізнавача. Конкретизовано поняття помилок прокурора в кримінальному провадженні, акцентовано увагу на їх природі й сутності. Здійснено аналіз окремих помилок прокурора під час реалізації цієї функції, зокрема повернення обвинувальних актів слідчому, дізнавачу для доопрацювання. Аргументовано потребу надання вказівки як самостійного процесуального документа, визначено її зміст: обставини кримінального провадження, правова кваліфікація, безпосередньо вказівка про проведення додаткових процесуальних дій, порядок взаємодії слідчого з іншими органами під час її виконання. Окреслено механізм виправлення зазначених помилок шляхом відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

У межах кримінального процесуального механізму виправлення помилок належну увагу зосереджено на слідчому судді як учаснику, який має владні повноваження. Досліджено помилки, яких він припускається під час реалізації своїх повноважень на стадії досудового розслідування, визначено напрями профілактики їхніх помилок: розгляд клопотань та скарг з урахуванням міжнародної судової практики, уніфікація застосування законодавства, внутрішній контроль, дотримання етичних стандартів та ін.

Сформульовано визначення поняття судових помилок у кримінальному провадженні, з'ясовано причини їх виникнення, здійснено класифікацію за різними підставами, зокрема за стадіями, у яких їх припускаються; за характером помилки; залежно від ступеня повторюваності та можливості їх виявлення.

Встановлено типові помилки, яких припускаються судді в суді першої інстанції, апеляційному та касаційному провадженнях, під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, визначено можливі шляхи їх виправлення залежно від конкретної ситуації розгляду матеріалів кримінального провадження.

Доведено, що засада змагальності в кримінальному процесі сприяє запобіганню судовим помилкам і забезпечує справедливість судочинства. Для недопущення судової помилки важливу роль відіграє внутрішнє переконання судді, що запобігає помилковому рішенню суду та впливає на його законність та обґрунтованість. З огляду на зазначене, судовою помилкою запропоновано вважати ситуацію, коли рішення суду містить неточності, неправильні тлумачення фактів чи норм (матеріального чи процесуального) права, неврахування важливих доказів, порушення правової процедури, недотримання конституційних прав і свобод громадян, а також міжнародних стандартів справедливого правосуддя, що може призвести до прийняття неправильного процесуального рішення та неправомірних наслідків для учасників судового провадження.

Розроблено й обґрунтовано пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування, пов'язаних із проблемами виникнення, виявлення й усунення помилок у судах різних інстанцій.

Проведено анкетування слідчих, дізнавачів Національної поліції України та науковців; опрацьовано матеріали кримінальних проваджень, під час розслідування і судового розгляду яких було виявлено слідчі й судові помилки; досліджено рішення Європейського суду з прав людини, постанови Верховного Суду та Пленуму Верховного Суду, Великої палати та Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, помилка, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд.

SUMMARY

Kravets Yu. I. Mistakes of participants in criminal proceedings who have powerful powers. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

The dissertation is devoted to the research of mistakes made by participants in criminal proceedings who have authority.

For the first time, a comprehensive approach to the definition of theoretical principles and practical issues of the research subject has been proposed, taking into account modern changes in the criminal procedural legislation of Ukraine.

The human activity is considered as a series of complex and interdependent structural elements, where it performs important system-forming functions, which connects its activity with the activity of other people. It is stated that a person carries out his/her activity in the social environment, and each participant in the system feels its influence. It is substantiated that such activity has a certain goal, the achievement of which is impossible or difficult due to a number of reasons. One of them is a mistake as a failure to achieve the planned or the occurrence of an unwanted result, made by participants in criminal proceedings who have authority.

Based on the analysis of features and characteristics of the content, the author's definition of a mistake in criminal proceedings is formulated, according to which it is an incorrect opinion, a false idea of participants in criminal proceedings who have authority and conscientiously perform their duties, formed under the influence of incorrect perception of factual and legal circumstances of the events under investigation, caused by the level of professional legal awareness, lack of special knowledge, life and/or professional experience, as well as personal characteristics.

The focus is on the content and correlation of the causes and conditions of errors made by participants in criminal proceedings who have authority. Causes of errors include circumstances and processes that lead to their presence during the exercise of their rights and duties, reducing the effectiveness of law enforcement. They are divided

into three levels: 1) immediate, characterizing deficiencies in pre-trial investigation and judicial proceedings; 2) subjective and objective reasons related to the activities of said participants; 3) factors related to the conditions of activity of participants in criminal proceedings who have authority, including the quality of legislative acts. Conversely, conditions for errors by participants in criminal proceedings who have authority encompass a wide range of circumstances under which their occurrence is possible (including the structure and functioning of courts, law enforcement agencies, and other institutions affecting the justice process; the level of training and qualification of said participants, access to necessary resources and technologies; the quality and clarity of procedural legislation, and so forth).

It is argued that it is inappropriate to identify the causes and conditions of mistakes. The causes of mistakes during criminal proceedings are confirmed as circumstances or processes that cause and determine their presence during the implementation of rights and obligations by participants in criminal proceedings who have authority, reducing the effectiveness of law enforcement. On the other hand, the conditions for making mistakes by these participants do not directly form them, but rather belong to the factors that lead to the possible occurrence of these mistakes both in direct practical activity and in the future.

Attention is drawn to the nature, essence, and characteristics of investigative errors, particularly in the context of investigative activities and the subjects of erroneous judgments resulting from bona fide mistakes as a consequence of the active engagement of the investigator. These errors occasionally lead to non-compliance with the procedures of pre-trial investigation. Additionally, it is argued that errors in the application of criminal and/or criminal procedural law exhibit certain regularities in their occurrence, resulting in negative consequences or the risk of their occurrence for the investigation of criminal offenses. The detection and elimination of such errors are carried out by the head of the pre-trial investigation body, the prosecutor, the investigating judge, and the court at various stages of criminal proceedings.

The definition of mistakes of investigators and interrogators is given as an unintentional violation of the law, shortcomings or inaction, committed during the

investigation of criminal offenses, any incorrectness in procedural actions, in particular during thinking and decision-making by a competent person who is a carrier of the relevant rights and obligations, under the influence of incorrect perception of factual and legal circumstances of the events under investigation during criminal proceedings.

Typical mistakes during the organization of the investigation are formed, related to planning, putting forward versions, determining the directions of the investigation. The question of the types of typical mistakes during the conduct of individual investigative (search) actions is investigated, the need for their further study is substantiated in order to develop measures to prevent mistakes during pre-trial investigation, and recommendations are given for their elimination and prevention.

It is established that the main reasons for the mistakes of the interrogator are the imperfection of the norms of procedural legislation. The mechanism for correcting the mistakes of the interrogator in criminal proceedings is proposed.

The need to determine the means of preventing mistakes of the investigator and interrogator during the pre-trial investigation of criminal offenses is substantiated as an important element of ensuring the fairness and effectiveness of criminal justice, which include: improving professional training and education, a systematic approach to all elements of pre-trial investigation, proper collection, verification, and analysis of evidence, and the use of modern technologies and methods.

The function of supervision over the observance of laws during pre-trial investigation in the form of procedural guidance is characterized as a tool for correcting mistakes of the investigator and interrogator. The concept of mistakes of the prosecutor in criminal proceedings is specified, with emphasis placed on their nature and essence. An analysis of individual mistakes of the prosecutor during the implementation of this function is carried out, in particular, the return of indictments to the investigator and interrogator for revision. The need to issue an instruction as an independent procedural document is argued, and its content is defined: the circumstances of the criminal proceedings, the legal qualification, a direct instruction on conducting additional procedural actions, the procedure for the investigator's interaction with other bodies

during its execution. The mechanism for correcting these mistakes is outlined through the prosecutor's refusal to uphold the state prosecution in court.

Within the framework of the criminal procedural mechanism for correcting mistakes, due attention is focused on the investigating judge as a participant with authority. Mistakes that they make during the exercise of their powers at the pre-trial investigation stage are investigated. Areas for preventing their mistakes are identified: consideration of petitions and complaints taking into account international judicial practice, unification of law application, internal control, adherence to ethical standards, etc.

The definition of the concept of judicial errors in criminal proceedings is formulated, the causes of their occurrence are clarified, and a classification is carried out on various grounds, including the stages at which they are made; the nature of the error; depending on the degree of repetition and the possibility of their detection.

Typical mistakes made by judges in the court of first instance, appellate and cassation proceedings, during the review of court decisions based on newly discovered or exceptional circumstances, are identified. Possible ways to correct them are determined depending on the specific situation of the consideration of the materials of the criminal proceeding.

It is proven that the principle of adversariality in criminal proceedings contributes to the prevention of judicial errors and ensures fairness of the trial. To avoid judicial error, the internal conviction of the judge plays an important role, which prevents a wrong decision of the court and influences its legality and обоснованность (reasonableness). In view of the foregoing, a judicial error is proposed to be considered a situation where the court's decision contains inaccuracies, misinterpretations of facts or norms (material or procedural) of law, failure to consider important evidence, violation of the legal procedure, failure to comply with the constitutional rights and freedoms of citizens, as well as international standards of fair trial, which may lead to the adoption of an incorrect procedural decision and unfair consequences for the participants in the судебное производство (sudebnoe proizvodstvo - legal proceedings).

Proposals for the improvement of the criminal procedural legislation of Ukraine and the practice of its application related to the problems of occurrence, identification, and elimination of errors in courts of various instances have been developed and substantiated.

A survey was conducted among investigators, interrogators of the National Police of Ukraine, and scientists; materials of criminal proceedings were processed, during the investigation and judicial consideration of which investigative and judicial errors were revealed; decisions of the European Court of Human Rights, rulings of the Supreme Court and the Plenum of the Supreme Court, the Grand Chamber and the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court were studied.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, court hearing, mistake, investigator, interrogator, prosecutor, investigating judge, court.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кравець Ю. І. Причини та умови допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 2. С. 257–265. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.257-265>

2. Кравець Ю. І. Помилки слідчого судді та способи їх усунення під час реалізації своїх повноважень на стадії досудового розслідування. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 7 (13). С. 319–329. (Серія «Право»). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-319-329](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-319-329)

3. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. Вип. 17. С. 25–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.25-35>

4. Кравець Ю. І. Судові помилки: поняття та класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 186–190. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.38>

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

5. Кравець Ю. І. Поняття помилки в кримінальному провадженні: історичні аспекти. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 197–199.

6. Кравець Ю. І. Недоліки процесуального унормування як причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали круглого столу, проведеного в межах днів науки на

ф-ті правн. наук Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» (Київ, 27 січ. 2023 р.). Київ : НаУКМА, 2023. С. 99–103.

7. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Основні напрями профілактики помилок слідчого і дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 133–137.

8. Кравець Ю. І. Види судових помилок. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 251–255.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОМИЛОК УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ МАЮТЬ ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ.....	26
1.1. Історія розвитку та сучасний стан дослідження проблем помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження.....	26
1.2. Поняття та класифікація помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження.....	38
1.3. Причини й умови допущення помилок під час кримінального провадження.....	53
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ПОМИЛКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИПРАВЛЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....	71
2.1. Помилки слідчого й дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і способи їх виправлення.....	71
2.1.1. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування.....	71
2.1.2. Помилки дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і способи їх виправлення.....	90
2.1.3. Процесуально-правові засоби забезпечення виправлення помилок слідчого й дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.....	97
2.2. Помилки прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і способи їх виправлення.....	110

2.2.1. Помилки прокурора під час нагляду за додержанням законів у межах проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.....	110
2.2.2. Помилки прокурора під час повернення обвинувальних актів.....	114
2.2.3. виправлення помилок досудового розслідування шляхом відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.....	122
2.3. Помилки слідчого судді та способи їх виправлення під час реалізації його повноважень на стадії досудового розслідування.....	130
Висновки до розділу 2.....	148

РОЗДІЛ 3. СУДОВІ ПОМИЛКИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....

3.1. Поняття, причини та види судових помилок.....	151
3.2. Проблеми виявлення, реагування та виправлення помилок на різних стадіях судового провадження.....	166
3.2.1. Проблеми виявлення, реагування та виправлення помилок у суді першої інстанції.....	166
3.2.2. Апеляційний розгляд справи та касаційне оскарження судового рішення як способи виправлення виявлених судових помилок.....	187
3.2.3. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами з метою виправлення судових помилок.....	201
3.3. Реалізація засади змагальності сторін кримінального процесу та внутрішнього переконання судді як основа запобігання судовим помилкам.....	206
Висновки до розділу 3.....	212
ВИСНОВКИ.....	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	222
ДОДАТКИ.....	248

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР –	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ –	Європейський суд з прав людини
КК України –	Кримінальний кодекс України
КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ –	Конституційний Суд України
МВС України –	Міністерство внутрішніх справ України
НАВС –	Національна академія внутрішніх справ
НСРД –	негласні слідчі (розшукові) дії
ОРД –	оперативно-розшукова діяльність
СРД –	слідчі (розшукові) дії
ЦК України –	Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення належного захисту прав людини є складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, тож потреба реального їх забезпечення є метою учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, – слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді. Однак, з огляду на стислі строки, брак інформації для підготовки й розгляду процесуальних документів, вони, як і суб'єкти будь-якої іншої діяльності, можуть прийняти неправомірні рішення, наслідком яких є помилки, що негативно позначаються на їхньому авторитеті та забезпеченні охорони прав і свобод громадян. Шкідливі наслідки таких помилок є особливо тяжкими, коли завдано моральної та матеріальної шкоди підозрюваному, обвинуваченому, засудженому та їхнім близьким, подеколи наслідки такої шкоди можуть бути непоправними й трагічними.

У практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень дедалі частіше трапляються випадки допущення помилок слідчими, дізнавачами, що призводять до негативних наслідків як для кримінального судочинства загалом, так і для розслідування зокрема. Негативні наслідки мають і помилки, яких припустилися прокурори, а також судові помилки під час безпосереднього розгляду матеріалів кримінального провадження в суді, коли безпосередньо виконують завдання кримінального провадження. Тож очевидно, що вирішальним фактором реальних змін, спрямованих на підвищення ефективності кримінального провадження, є своєчасне виявлення та запобігання цих помилок. Щоб їх не припускати, насамперед потрібно усвідомити поняття помилок, дослідити причини їх виникнення та окреслити дієві заходи для їх недопущення і подолання.

Вагомий внесок у розроблення доктринальних аспектів і проблематики помилок у кримінальному провадженні зробили вчені-правники, серед яких: Ю. П. Алєнін, О. В. Андрушко, І. В. Басиста, Ю. В. Баулін, Н. Р. Бобечко,

Т. В. Варфоломеєва, Г. П. Власова, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, В. Г. Дрозд, Г. Р. Крет, О. П. Кучинська, М. А. Макаров, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, М. А. Погорецький, І. В. Рогатюк, В. М. Тertiшник, Л. Д. Удалова, Ж. В. Удовенко, О. Ю. Хабло, П. В. Цимбал, С. Л. Шаренко, М. В. Шепітько, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та ін.

Однак більшість наявних робіт присвячено слідчим помилкам, а досліджень шляхів виявлення та усунення судових помилок і помилок інших учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, майже немає, комплексно й цілеспрямовано ці проблеми досі не вивчено. Здійснений аналіз означеної проблеми засвідчує недостатній рівень її наукового розроблення та потребує подальшого системного розгляду питань, пов'язаних із помилками учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, на всіх стадіях кримінального провадження. Саме ці обставини зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Під час підготовки дисертації здійснено спробу ґрунтовно проаналізувати означені нагальні проблеми, що сприятиме усуненню наявних прогалин і вирішенню проблемних питань, які виникають у кримінальних провадженнях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до розділу II Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; пункту 14 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454); тема дослідження узгоджується з пунктами 3.4.2.14–3.4.2.16 Переліку основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки, затверджених постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради НАВС (протокол від 25 жовтня 2022 року № 14) та розглянуто Координаційним бюро НАПрН України.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в комплексному вивченні помилок, яких припускаються учасники кримінального провадження, що мають владні повноваження, і розробленні механізму запобігання та усунення їх на всіх стадіях кримінального провадження.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати такі *завдання*:

– дослідити історію розвитку й сучасний стан дослідження проблем помилок учасників кримінального провадження;

– висвітлити зміст поняття та класифікацію помилок учасників кримінального провадження, що мають владні повноваження;

– з'ясувати причини й умови допущення правових помилок під час кримінального провадження;

– проаналізувати помилки слідчого та дізнавача під час досудового розслідування кримінальних проваджень та запропонувати способи їх виправлення;

– розглянути помилки прокурора під час досудового розслідування кримінальних проваджень і визначити способи їх виправлення;

– виявити помилки слідчого судді та визначити способи їх усунення під час реалізації його повноважень на стадії досудового розслідування;

– встановити зміст поняття та види судових помилок;

– виокремити проблеми виявлення помилок на різних стадіях кримінального провадження;

– окреслити можливі напрями усунення виявлених судових помилок.

Об'єктом дослідження є процесуальні правовідносини, що виникають, розвиваються та припиняються на всіх стадіях кримінального провадження, під час яких припускаються помилок його учасники, які мають владні повноваження.

Предметом дослідження є помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання його достовірних результатів. Зокрема, *діалектичний* метод використано під час формулювання пропозицій та рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства, спрямованого на усунення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження (підрозділи 1.2, 2.1–2.4, 3.1–3.3); *історично-правовий* метод – під час аналізу еволюції окремих проблем щодо предмета дослідження в практиці учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження (підрозділи 1.1, 1.3); *логіко-юридичний* – для тлумачення правових норм і категорій (розділи 1–3); *догматичний* – з метою вдосконалення понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.2, 2.1–2.4, 3.1); *соціологічні* методи – під час проведення анкетування слідчих, дізнавачів органів досудового розслідування, прокурорів, слідчих суддів, науковців для з'ясування їх поглядів щодо різних питань у контексті предмета дослідження (розділи 2, 3); *статистичні* – для узагальнення отриманих наукових результатів, вивчення правозастосовної практики (розділи 1–3).

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, постанови Кабінету Міністрів України, Верховного Суду та Пленуму Верховного Суду, Великої палати та Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, відомчі й міжвідомчі підзаконні нормативно-правові акти з питань здійснення кримінального провадження.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 120 кримінальних проваджень; рішення ЄСПЛ, зведені дані анкетування 126 слідчих, дізнавачів Національної поліції України, 50 науковців у Вінницькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Одеській,

Черкаській, Чернігівській області та в м. Києві з питань розуміння помилок, їх причин та шляхів виправлення.

Під час підготовки дисертації використано особистий багаторічний досвід роботи здобувача на посаді судді.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень теоретичних і практичних питань, спрямованих на виявлення й подолання помилок учасників, які мають владні повноваження, під час реалізації ними їхніх функцій на всіх стадіях кримінального провадження. До найсуттєвіших результатів, що визначають концептуально нові наукові положення та висновки й становлять наукову новизну дослідження, належать такі положення:

вперше:

– комплексно розроблено концептуальні засади помилок як негативних явищ, допущених учасниками, які мають владні повноваження, розроблено механізм процесуальної діяльності, спрямований на усунення та запобігання помилкам, що охоплює відомчий, прокурорський та судовий контролю залежно від стадії кримінального провадження;

– схарактеризовано зміст і визначене співвідношення причин та умов помилок, допущених учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження. До причин помилок належать обставини або процеси, поділені за трьома рівнями, що зумовлюють їх наявність під час реалізації своїх прав та обов'язків, знижуючи ефективність правозастосування. Натомість умовами допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, є широкий спектр обставин, за яких можливе їхнє виникнення (зокрема, структура та функціонування судів, правоохоронних органів та інших установ, що впливають на процес правосуддя; рівень підготовки та кваліфікація вказаних учасників, доступ до необхідних ресурсів та технологій; якість та чіткість процесуального законодавства тощо);

– здійснено класифікацію помилок, допущених учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, запропоновано концептуальні

напрями їх виправлення залежно від стадій кримінального процесу та виконання такими учасниками конкретних процесуальних дій з огляду на властиві їм функції;

– розроблено та запропоновано внести зміни й доповнення до статей 22, 303, 309, 349, 370, 404, 469 КПК України з метою реалізації засади змагальності сторін кримінального провадження як гарантії запобігання помилкам учасниками кримінальних проваджень, які мають владні повноваження;

удосконалено:

– формулювання причин та умов, що впливають на допущення помилок кожним з учасників, які мають владні повноваження, на окремих стадіях кримінального провадження;

– форми неправильного застосування закону: а) незастосування закону, який підлягає застосуванню: якщо суд не врахував чинний закон України про кримінальну відповідальність, який мав би бути застосований до конкретної ситуації; б) застосування закону, який не підлягає застосуванню: якщо суд застосував закон України про кримінальну відповідальність, який не є чинним на момент вчинення злочину; неправильне тлумачення закону, що суперечить його точному змісту: якщо суд неправильно тлумачив норми закону, що призвело до неправильного їх застосування;

– позицію щодо виокремлення ознак слідчих помилок і розкриття й деталізації їх змісту, до яких, зокрема, належать сумлінна омана, що є наслідком активної діяльності слідчого, недотримання ним порядку провадження досудового розслідування, типовість помилок, наявність певних закономірностей у їх існуванні, що пояснюють їх причину й динаміку тощо;

– диференціювання слідчих помилок на дві групи: за змістом (гносеологічні й діяльнісні) та за формою вияву (помилки в застосуванні законодавства, неповний або цілком неправильний підбір засобів здійснення кримінального провадження);

дістало подальший розвиток:

– визначення історії розвитку й стану наукової розробленості проблем здійснення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження;

– формулювання визначення помилки в кримінальному провадженні, згідно з яким це неправильна думка, хибне уявлення учасників кримінального провадження, що мають владні повноваження та сумлінно ставляться до своїх обов'язків, сформоване під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій, спричинене рівнем професійної правосвідомості, браком спеціальних знань, життєвого та/або професійного досвіду, а також особистісними рисами;

– поняття помилки слідчого і дізнавача як ненавмисного порушення закону, недоліків чи бездіяльності, допущених під час розслідування кримінальних правопорушень, будь-якої некоректності в процесуальних діях, зокрема під час мислення та прийняття рішень компетентною особою, яка є носієм відповідних прав й обов'язків, під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій під час кримінального провадження;

– аргументація потреби в процесуальному документі, який має іменуватися вказівкою як за назвою, так і за змістом, складатися відповідно до пункту 4 частини 2 статті 36 КПК України й охоплювати відомості, необхідні для керівництва досудовим розслідуванням щодо обставин кримінального провадження, правової кваліфікації, вказівки про проведення додаткових процесуальних дій, порядку взаємодії слідчого з іншими органами тощо;

– необхідність нагляду прокурора на досудовому провадженні для забезпечення ефективного механізму виправлення помилок, допущених під час досудового розслідування, і функції судового контролю в досудовому провадженні, що дає змогу виокремити доволі широке коло судових прерогатив, які розподілено на дві групи – захисні та регуляційні повноваження суду.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені та використовуються в:

– *законотворчій діяльності*, зокрема розроблені автором пропозиції до КПК України, порівняльна таблиця та пояснювальна записка до них передані членам Комітету з питань правоохоронної діяльності для ознайомлення (лист Комітету від 20 лютого 2024 року № 04-27/12-2024/39392);

– *практичній діяльності* – пропозиції можуть бути враховані Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду під час здійснення визначених законом повноважень (акт впровадження від 1 лютого 2024 року № 74/0/158-24), їх використовують у діяльності слідчі підрозділи ГУНП в Одеській області (акт впровадження від 15 січня 2024 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Складання кримінальних процесуальних документів», «Судові та правоохоронні органи України» у Національній академії внутрішніх справ (акт впровадження від 13 лютого 2024 року № 2-оп);

– *науковій діяльності* – під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних і проєктів нормативно-правових актів у Національній академії внутрішніх справ (акт впровадження від 14 лютого 2024 року № 3-нд).

Пропозиції, надані під час підготовки дисертації, сприятимуть підвищенню ефективності слідчої, правозахисної та судової практики, забезпеченню прав і законних інтересів потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, інших учасників кримінального провадження.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено в науковій статті «Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на

стадії досудового розслідування» й тезах доповіді «Основні напрями профілактики помилок слідчого і дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень» у співавторстві з М. Й. Кулик. Особистий внесок автора в кожній з цих праць становить 70 %, натомість М. Й. Кулик – 30 %. Зокрема, у науковій статті автором окреслено ознаки та здійснено класифікацію слідчих помилок, виокремлено типові помилки слідчого під час проведення процесуальних дій, а М. Й. Кулик – розглянуто зміст понять «тактична помилка» і «помилка під час прийняття процесуального рішення», з'ясовано їх співвідношення; у тезах доповіді автором визначено основні напрями й запропоновано заходи профілактики помилок під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а М. Й. Кулик – аргументовано потребу в профілактиці помилок у діяльності слідчого та дізнавача. Ідеї та розробки, що належать співавторам дисертанта, у дисертації не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднено на науково-практичних конференціях і круглих столах, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (м. Київ, 18 листопада 2022 року), засідання круглого столу «Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні» (м. Київ, 27 січня 2023 року), міжвідомча науково-практична конференція «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 28 квітня 2023 року), засідання круглого столу «Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України» (м. Київ, 27 жовтня 2023 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів й дев'ять пунктів, висновків, списку використаних джерел (248 найменувань на 26 сторінках) і 6 додатків на 40 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 287 сторінок, з яких основний текст – 209 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОМИЛОК УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ МАЮТЬ ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ

1.1. Історія розвитку та сучасний стан дослідження проблем помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження

Помилки в узагальненому розумінні цього терміна свого часу привертали увагу філософів Стародавніх Греції та Риму, однак їх розглядали переважно в цивільному праві, зокрема щодо угод і договорів, визначали їх як розбіжність між волею та її виявом. Уперше систематизував помилки Арістотель, присвятивши цій проблемі працю «Про софістичні спростування». Підставою логічних помилок мислитель вважав неправильне застосування умовиводів і доведень, показав засоби виявлення та усунення помилок [147]. Отже, ще в античні часи помилки пов'язували із психічною діяльністю особи, що відбувалася в її свідомості. Як правова категорія помилка вперше стала об'єктом дослідження в Стародавньому Римі. Римське право встановлювало, що помилкою слід вважати розбіжність між волею та її втіленням. Помилка (error) – це неправильне уявлення однієї сторони договору про виявлену зовні волю іншої сторони, яка спонукала останню до певного волевиявлення [30, с. 145].

Окремі положення, присвячені помилці, містилися в Литовських статутах 1588 року [210], Правах, за якими судиться малоросійський народ (1743) [26], а також в інших історичних документах.

Процес формування та розвитку теорії правових помилок, зазначає О. І. Міневич, позицію якої ми цілком поділяємо, складається з таких основних етапів: 1) друга половина XVIII – початок XX ст. – помилку здебільшого досліджують як категорію кримінального права; 2) друга половина XX ст. – до 80-х років XX ст. – правову помилку вивчають представники інших галузевих

юридичних наук; 3) 80-ті роки ХХ ст. – кінець ХХ ст. – відбувається узагальнення галузевих досліджень помилок і розроблення методологічного й термінологічного апарату; 4) кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. – теорія правової помилки стає самостійним напрямом юридичних досліджень; 5) друге десятиліття ХХІ ст. й донині – теорію помилок визнано однією з найважливіших проблем загальнотеоретичної юриспруденції [122, с. 9].

У радянський період і після проголошення незалежності України увагу було зосереджено на розробленні правил кваліфікації діяння за наявності фактичної помилки в об'єктивних ознаках вчиненого злочинного діяння. Найактивніше термін «помилка у праві» стали використовувати в період становлення, а також реформування правової системи для забезпечення масштабних соціально-економічних і політико-правових перетворень, що відбувалися, зокрема, у країнах пострадянського періоду наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. [50, с. 23].

Отже, помилки є явищем соціально-історичним, вони трапляються в усіх сферах практичної та інтелектуальної діяльності, тож їх досліджують у різних галузях знань. Водночас у кримінальному процесуальному законодавстві не закріплено термін «помилка». У науковій літературі й практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів кримінального провадження використовують інші поняття – «недоліки досудового розслідування», «слідчі помилки», «експертні помилки», «порушення норм КПК». Тож нагальною видається потреба дослідження наявних у науці позицій щодо визначення поняття помилок [80, с. 198–199]. Сформованість сучасних уявлень про їх дефініцію, встановлення історичної спадкоємності й еволюції від правових поглядів минулого надають реальну можливість глибше пізнати досліджувану проблему.

Аналіз дисертацій, захищених із цієї проблематики на теренах України, з позицій різних галузей права дає змогу визначити наукову новизну обраної теми дослідження. Для прикладу, у вітчизняній юридичній науці *загальнотеоретичним дослідженням*, у якому розглянуто процес зародження та

розвитку наукових уявлень про різновиди помилок у використанні законодавчої техніки, є робота Б. Е. Наставника (2019). Цей автор з'ясував стан доктринального розроблення критеріїв класифікації помилок у використанні законодавчої техніки, здійснив його узагальнення [126].

Аналогічну правову природу має дисертація О. І. Міневич «Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження» (2021). Ця авторка проаналізувала взаємозв'язок правової свідомості та правової помилки, стверджуючи, що правова помилка виявляє нерозвиненість індивідуальної правової свідомості; довела, що запобіганню та протидії правовим помилкам має слугувати підвищення рівня правової свідомості, передусім професійної [122].

Судові помилки під час розгляду *цивільних справ* досліджувала Н. М. Савчин (2016). Вона стверджувала, що судова помилка виникає в тому разі, якщо суд у цивільній справі вже виніс підсумкове судове рішення. Якщо ж до винесення судового рішення суддя вчиняє помилкові дії (наприклад, не задовольняє певне клопотання ухвалою суду), завжди є можливість їх виправити (зокрема, задовольняє повторно подане клопотання учасником справи). Отже, поки тривають судовий розгляд справи, процес судового пізнання, констатувати судові помилки зарано [187, с. 28].

Встановленню сутності судової помилки в *адміністративному судочинстві*, систематизації таких помилок, визначенню причин їх виникнення та способів усунення, виявленню недоліків у правовому регулюванні відносин щодо здійснення правосуддя адміністративними судами й обґрунтуванню на цій основі пропозицій щодо внесення змін до адміністративного матеріального і процесуального законодавства присвячено дисертацію В. В. Горбалінського «Судова помилка в адміністративному судочинстві» (2015) [32].

Як предмет наукового дослідження помилку в *кримінальному праві* розглянуто в дисертації Т. М. Марітчак «Помилки у кваліфікації злочинів» (2003). Таку помилку дослідниця пов'язує з кримінально-правовою кваліфікацією діяння, зокрема з неточним чи неправильним встановленням основних і факультативних ознак діяння, яке сталося внаслідок омани суб'єкта

правозастосування, і з зовнішнім вираженням помилки в процесуальному документі й необхідністю підтвердження її процесуальним актом [114].

Помилку в кримінальному праві та її значення для кримінальної відповідальності досліджено також у дисертації О. Д. Комарова (2015). У цій роботі, з огляду на її кримінально-правове спрямування, здійснено аналіз фактичних помилок в об'єктивних ознаках складу злочину, обставинах, що виключають злочинність діяння, та в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті; проаналізовано значення помилки в об'єкті злочину (зокрема предметі й особі потерпілого), суспільній небезпечності діяння, його наслідках, розвитку причинового зв'язку, способі, засобах, знаряддях, місці, часі й обстановці вчинення злочину; з'ясовано значення фактичної помилки одного співучасника для кваліфікації діяння інших співучасників [70].

Наукові праці, присвячені загальній характеристиці помилок, механізму їх виявлення, виправлення та попередження помилок у кримінальному процесі, у різні часи підготували такі вчені, як В. М. Абрамова, М. М. Гультай, А. Д. Дзюбель, О. М. Домашенко, А. Б. Марченко та ін.

2006 року А. Б. Марченко в дисертації «Слідчі помилки та шляхи їх подолання» запропонував дефініцію слідчих помилок, згідно з якою це недоліки, яких припускаються слідчі на досудовому слідстві під час застосування кримінального чи кримінально-процесуального законодавства, відступ або неправильне застосування криміналістичних рекомендацій, які стали результатом сумлінної омані та привели до негативних наслідків або можливості їхнього настання [116]. На наш погляд, запропоноване цим автором визначення визначає помилку лише загальною і не містить чітких ознак, що відрізняють слідчу помилку від будь-якої іншої, якої припустилися працівники правоохоронних органів під час їхньої професійної діяльності.

За схожістю тематики доцільно зазначити про дисертацію М. М. Гультая «Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України» (2008). У цій роботі розглянуто проблемні питання виявлення та

виправлення слідчих помилок на стадіях досудового розслідування, попереднього розгляду справи суддею, судового розгляду й апеляційного провадження; увагу зосереджено на питаннях активності суду апеляційної інстанції та межах судового розсуду під час виправлення помилок, яких припустився суд першої інстанції [39].

Натомість А. Д. Дзюбель у дисертації за результатами узагальнення слідчої практики, опитування слідчих, викладачів кафедр криміналістики та кримінального процесу, експертів-криміналістів, аналізу літературних джерел визначив ознаки слідчих помилок, шляхи їх попередження, виявлення та усунення (2010) [42]. Однак ці дисертації підготовлено в період дії КПК України 1960 року, що нині вже є нечинним.

Після прийняття КПК України 2012 року окреслене коло питань потребувало нового підходу до вивчення та впровадження в законодавчу, наукову, методичну та практичну діяльність. Однак першу дисертацію з цієї проблематики на тему «Класифікація тактичних помилок в слідчій діяльності» лише 2018 року захистив О. М. Домашенко. На думку цього науковця, класифікація тактичних помилок не може передбачати виключно описові характеристики певної помилки без урахування слідчої ситуації. Види й характер помилок необхідно розглядати в контексті конкретної обстановки, що склалася на певний момент розслідування [48]. Саме ця класифікація є визначальною в слідчій діяльності. Водночас, на наш погляд, обмеженість цієї загалом ґрунтовної роботи полягала в тому, що в ній розглянуто виключно криміналістичні аспекти слідчої діяльності на стадії досудового розслідування безвідносно до процесуальних питань виявлення та усунення помилок, яких припустилися різні учасники кримінального провадження, на інших, зокрема судових, його стадіях.

Помилки, допущені захисниками, не так часто виявляють під час кримінального провадження, на противагу помилкам слідчих і суддів, проте наслідки зазначених помилок є не менш негативно значущими. Цей вид помилок може призвести (і призводить у практичній діяльності) до того, що завдання

кримінального судочинства в конкретному кримінальному провадженні не реалізують повністю або частково. Безпосереднім негативним наслідком помилок, допущених захисниками, є порушення права підозрюваного (обвинувачуваного) на захист, що своєю чергою може спричинити прийняття необґрунтованого й незаконного підсумкового рішення на досудовому розслідуванні чи на судовій стадії кримінального провадження. Саме тому один із розділів дисертації М. Г. Моторигіної «Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції» (2015) присвячено виокремленню помилок захисника під час судового розгляду й розробленню шляхів їх виявлення, мінімізації та виправлення [125].

Об'єктом дисертації О. В. Дудко «Помилки адвоката в кримінальному провадженні» (2020) стали суспільні відносини під час реалізації адвокатом повноважень у кримінальному провадженні. Ця авторка визначила сутність помилки адвоката в кримінальному провадженні як різновиду кримінальної процесуальної помилки, сформулювала визначення поняття та здійснила класифікацію помилок адвоката за різними критеріями, висвітлила практику ЄСПЛ з метою виокремлення міжнародних стандартів кримінального провадження в діяльності адвоката й уповноважених учасників кримінального процесу, спрямованих на уникнення, виявлення та своєчасне виправлення його помилок [50].

На жаль, змушені констатувати, що в навчально-методичній літературі питання щодо змісту помилок, способів їх виявлення та усунення наслідків системно не викладено. Зокрема, у підручнику «Кримінальний процес», виданому 2013 року колективом науковців НАВС, на важливості недопущення помилок акцентовано під час визначення завдань кримінального провадження, висвітлення елементів процесу доказування, формулювання значення апеляційного та касаційного проваджень тощо [87, с. 21; 123–127; 338; 358].

Натомість В. М. Тертишник зосереджує увагу на можливості не виправної судової помилки під час спрощення судового розгляду як порушення засади всебічного дослідження доказів на судовому слідстві, неприпустимості

використання в доказуванні сумнівних, недостовірних даних, що може спричинити помилкові висновки, на важливості уникнення помилок під час складання процесуальних документів, реабілітації особи через допущені слідчі й судові помилки [214, с. 157; с. 294, с. 336–338, с. 375–377]. Цей науковець ґрунтовно досліджує питання якісної підготовки та проведення пред'явлення для впізнання, неприпустимості повідомлення особі про підозру як безпідставного звинувачення за відсутності системи неспростовних доказів, що вказують на наявність у її діях конкретного складу злочину, визначає типові помилки під час судових дебатів, аргументує важливість виправлення помилок під час перегляду судових рішень тощо [215, с. 54–57; с. 118–119; с. 199; с. 244–247; с. 254–258].

Про потребу якісної підготовки проведення окремих СРД, зокрема пред'явлення для впізнання, об'єктивне прийняття рішення щодо закриття кримінального провадження, виправлення помилок під час оскарження ухвал слідчого судді на досудовому розслідуванні, а суду – на стадіях апеляційного, касаційного проваджень, перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами тощо йдеться в іншому базовому підручнику з кримінального процесу, підготовленому колективом авторів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого [86, с. 305; 373; 393; 440–441; 466; 476–477].

Питання щодо якості кримінального провадження та дотримання процесуальної форми не оминули увагою науковці Львівського національного університету імені Івана Франка. Зокрема, висловлено оригінальну позицію щодо положення частини 1 статті 2 КПК України, відповідно до якої кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, має бути притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не має бути обвинувачений або засуджений, жодна особа не має бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру. На думку Н. Р. Бобечка, ці положення є не завданнями кримінального провадження, а засобами їх досягнення. Надалі увагу спрямовано на заходи кримінальної процесуальної відповідальності,

судовий контроль, прокурорський нагляд і процесуальне керівництво, відомчий контроль, що серед інших процесуальних гарантій забезпечують виконання завдань кримінального провадження, які конкретизовані під час подальшого викладення важливих питань кримінального провадження, зокрема доказування, складання процесуальних документів, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо [85, с. 31; 58–59].

Попри те, що питання, віднесені до предмета нашого дослідження, частково відображено в підручниках з кримінального процесу, однак їх розглядають у різних темах, безвідносно до проблеми виявлення та виправлення помилок під час досудового розслідування й судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

Натомість дослідження помилок здійснено в інших працях – монографіях і навчальних посібниках. Зокрема, у монографії «Криміналістичні знання в структурі професійної підготовки слідчого» Н. І. Клименко та Н. Л. Комісаров слушно зауважили, що слідчі помилки є складним і багатограним явищем юридичної практики [67, с. 170], які потребують, продовжують П. М. Маланчук й О. В. Маслак, подальшого дослідження, тому задля максимально повного висвітлення сутності цього явища необхідно також визначити основні причини його виникнення [111, с. 66].

У цьому аспекті доречно зауважити про роботу М. Є. Шумила «Реабілітація в кримінальному процесі України» (2001), у якій розглянуто правові умови допустимості ризику в кримінальному провадженні, зокрема визначено його як одну з причин помилки в правозастосуванні [244, с. 203].

У монографії А. В. Іщенка та А. Б. Марченка «Слідчі помилки: сутність, методи дослідження та шляхи запобігання» наведено результати проведеного опитування працівників різних підрозділів, які брали участь у слідчих діях, з метою виявлення помилок з боку слідчих у зазначеному напрямі діяльності. Зокрема, у межах аналізу помилок під час проведення допиту було встановлено, що чимало з них є наслідками поспішного проведення слідчих дій: без детального пророблення лінії поведінки, без складання плану з відображенням у

ньому обставин, що підлягають з'ясуванню, без формулювання питань для пояснення цих обставин, не продумуючи тактику й можливі зміни в поводженні допитуваного, без урахування особистісних рис учасників слідчої дії [59, с. 61].

Працю М. М. Гультая «Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України (стадії досудового розслідування, попереднього розгляду справи суддею, судового розгляду та апеляційного провадження» також присвячено дослідженню аналізованого нами предмета [38]. У роботі П. П. Куляса «Типологія помилок» досліджено типи помилок, ментально-психологічну природу авторських помилок тощо [92].

Слід зауважити про навчальний посібник «Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності», у якому автор Н. С. Карпов виокремив властивості слідчих помилок, які свідчать про недотримання цільових настанов процесуального провадження. На переконання цього автора, усі помилки є об'єктивно протиправними та взаємопов'язаними; вони є порушенням вимог, які визначають правомірність процесуальної діяльності; не є упущеннями або прогалинами [65, с. 107].

В інших наукових працях також досліджено певні аспекти помилок. Зокрема, увагу зосереджено на понятті помилки та її видах у статті Е. У. Пруса «Помилка при застосуванні права: поняття та характеристика». Цей науковець вважає, що помилка в застосуванні права – це самостійна категорія в теорії права, що має практичне відображення в діяльності державних органів. Цей факт є незадовільним, проте самостійність помилки доводять її ознаки, а її наявність – аналіз діяльності суб'єктів правозастосування. Для остаточного визначення помилки як самостійної категорії та відмінності від правопорушень запропоновано виокремити склад помилки в застосуванні права, тобто її матеріальне наповнення [173, с. 84]. Одним із заходів ефективної боротьби з інтерпретаційними помилками В. К. Антошкіна вважає наявність максимально широкої, достовірної інформації про них. Також авторка зазначає, що допоможуть уникати зазначених помилок під час тлумачення такі заходи: закріплення поняття правоінтерпретаційної помилки в нормативно-правовому

акті; підготовка аналітичних узагальнень інтерпретаційними органами таких помилок; прийняття нормативно-правового акта, у якому буде закріплено основні правила тлумачення та критерії визначення правильності тлумачення [5, с. 3].

Питання правозастосовної помилки відображено в публікації А. В. Красницької «Правозастосовні помилки у текстах процесуальних актів кримінального судочинства» (2009), у якій авторка аргументує важливість знання та правильного застосування засобів, правил і прийомів юридичної техніки з метою створювання грамотних та якісно оформлених процесуальних актів кримінального провадження [84, с. 29–33]. Привертають увагу статті Н. М. Оніщенко «До питання про доктринальні юридичні помилки: природа та шляхи подолання» [137, с. 75–84], Л. І. Каленіченко та Д. В. Слинька «Правозастосовна помилка працівника Національної поліції як перепона на шляху досягнення мети правозастосовного процесу» [61, с. 3–7].

Аналіз помилок у цивільному судочинстві здійснив А. В. Лопатін у статті «Судові помилки у цивільному судочинстві: постановка проблеми» (2015) [103, с. 124–127]. Аналогічну тематику розглянула К. Р. Резворович, яка висвітлила проблемні аспекти проблематики у своїй публікації «Правова природа судової помилки у цивільному процесі» [176, с. 99–102]. Дослідниця О. Самбір у своїй статті вивчає питання визнання правочину недійсним через помилку [190, с. 24–28].

Наприкінці 80-х років минулого століття наукове визначення помилки учасників кримінального провадження характеризувало її лише загальною і не містило чітких критеріїв, що відрізняють помилку від будь-якої іншої, якої припустилися працівники правоохоронних органів унаслідок своєї професійної діяльності. У зв'язку з цим 1988 року Н. І. Клименко у науковій статті «Помилки при використанні спеціальних знань в досудових стадіях кримінального процесу» запропонувала прийняти типове, загальне визначення помилок у кримінальному судочинстві як невідповідність знання особи досліджуваному об'єкту, обумовлена особистісними рисами особи, можливу оману особи, в

основі якої – брак знань, практичного досвіду або абсолютизація окремих моментів пізнання [66, с. 129].

У статті «Слідчі помилки, поняття та класифікація» (2002) І. І. Когутич запропонував власне визначення слідчої помилки [68, с. 123–128]. Згодом 2006 року О. Р. Михайлишин у статті «Теоретичні аспекти причин помилок у слідчій діяльності» здійснив класифікацію причин слідчих помилок і конкретизував їх визначення [118, с. 270–273]. У роботі О. В. Омельченка «Загальна характеристика слідчих помилок» висвітлено авторський підхід до трактування слідчої помилки [135, с. 138–139]. 2017 року П. М. Маланчук й О. В. Маслак наукову статтю «Щодо поняття слідчих помилок та причин їх виникнення» присвятили дослідженню проблеми помилок слідчих як службових осіб, які уповноважені здійснювати кримінально-процесуальну діяльність [111, с. 64–68].

У своїй публікації О. Ю. Булукуков розглянув слідчі помилки під час прийняття тактичних рішень у процесі розслідування злочинів, виокремив індивідуальні особливості особи, яка приймає рішення, як джерело помилок, що виникають під час прийняття тактичних рішень [14, с. 64–69].

Одну із статей О. М. Домашенка присвячено аналогічній проблемі тактичних помилок, що вчиняють під час досудового розслідування, та їх впливу на допустимість доказів. Цей автор виявив безпосередній взаємозв'язок між тактичними помилками слідчого й негативним результатом у вигляді визнання доказів недопустимими; зосередив увагу на проблемі латентних тактичних помилок як різновиду слідчих помилок, які стають на заваді досягненню мети кримінального судочинства. Сформульовано висновок, який видається цілком обґрунтованим, що недопустимі докази переважно є наслідком допущених слідчих помилок, серед яких більшість становлять саме тактичні помилки, які не тільки перешкоджають досягненню мети і виконанню завдань слідчої діяльності, а й можуть призвести до неправильного висновку та обвинувачення чи виправдання особи, трансформуючись у помилку найвищого рівня – судову [47, с. 326–329].

До помилок, що виникають під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, А. Коломієць віднесла заборонені тактичні прийоми, що використовують під час проведення перевіркової закупівлі, неодноразовий повтор пропозиції про реалізацію наркотичного засобу особі, яка становить оперативний інтерес. Це пропозиція купівлі наркотичного засобу, на яку не зможе погодитися підозрюваний у вчиненні злочину у зв'язку з явним завищенням ціни в кілька разів [69, с. 329–332].

Аналіз основних помилок, зокрема під час прийняття рішень про проведення НСРД й обшуків, тимчасові доступи до документів та їх виїмки, затримання громадян та взяття їх під варту, вручення повідомлень про підозру тощо, яких припускаються правоохоронці під час досудового розслідування, здійснив О. В. Баганець [6]. Сучасний стан слідчих і судових помилок у кримінальному провадженні досліджено в статті О. П. Мілевського та О. Д. Ворвихвост [121, с. 38–44]. Окремо судові помилки вивчали С. Є. Дідик [44, с. 129–139], Н. М. Кушнір [94, с. 66–70]. Аналіз таких помилок здійснили Р. Куйбіда та М. Серeda в праці «Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики» (2013) [89, с. 23–27, 46].

Наукова праця А. Мірошниченка «Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля (через призму юридичної відповідальності суддів)» присвячена феномену суддівського розсуду, сутність, а головне – допустимі межі якого розглянуто крізь призму юридичної відповідальності суддів. Як протиставлення допустимому суддівському розсуду тлумачать явища суддівської помилки й суддівського свавілля. Викладені положення ґрунтуються на положеннях правової доктрини, міжнародних стандартів у сфері судочинства, національного законодавства про відповідальність суддів і практики його застосування (насамперед дисциплінарної) останніх років [123, с. 17–88].

Отже, нинішній стан розробленості нових підходів до помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, з огляду на зазначене, не викликає сумнівів щодо необхідності поглиблених досліджень теорії та практики їх професійної діяльності, зокрема під час реалізації ними

владних повноважень. Це дає підстав стверджувати, що питання помилок усіх учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, на монографічному рівні в Україні, на жаль, системно не досліджено. Поодинокі аспекти висвітлено лише щодо окремих його учасників.

Водночас дослідження цих питань на сучасному етапі державотворення потребує всебічного узагальнення та розроблення шляхів їх подолання прокурорами, слідчими, суддями. Донині є актуальними теоретико-методологічні основи вивчення правової помилки, використання міжнародного досвіду в розв'язанні проблем помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, за законодавством зарубіжних країн, питання найважливіших шляхів їх мінімізації тощо.

1.2. Поняття та класифікація помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження

Помилки людини трапляються в усіх сферах практичної та інтелектуальної діяльності, тож їх досліджують фахівці різних галузей знань. Не є винятком діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, коли для досягнення завдань кримінального провадження, подеколи свідомо чи несвідомо наноситься шкода суспільству в цілому, правам та законним інтересам окремих громадян. За вчинення таких дій законодавством України передбачена юридична відповідальність, до видів якої належать дисциплінарна, адміністративна, кримінальна та цивільно-правова відповідальність [53, с. 311–315]. Залежно від того, які саме норми законодавства порушені, має наступати відповідний вид юридичної відповідальності, але кримінальна процесуальна серед них авторами вказаного базового підручника загальної теорії права не зазначена.

Натомість під час здійснення кримінального провадження можуть наступати підстави для кількох або навіть всіх вказаних видів відповідальності. Як зазначає В. Д. Чабанюк, кримінальна відповідальність щодо дізнавачів та

слідчих наступає у випадках вчинення злочинів з прямим умислом чи по недбалості (зокрема, під час затримання підозрюваного у вчиненні злочину, застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, під час фальсифікації доказів тощо); дисциплінарна відповідальність – за вчинення неістотних правопорушень, які не вплинули на прийняття процесуальних рішень і отримання недостовірних доказів (наприклад, відсутність в протоколі підписів присутніх, відомостей про час і місце проведення дії тощо); адміністративна відповідальність – щодо учасників процесу, які не наділені владними повноваженнями, а цивільно-правова відповідальність – у разі потреби відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди за вчинення незаконних дій. Це надало підстави вказаному досліднику запропонувати поняття кримінально-процесуального правопорушення як винного, суспільно-небезпечного діяння, вчиненого суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин, в порушення вимог КПК України, законів України, Конституції України, рішень Європейського суду з прав людини, чинних міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що завдає шкоди правам і законним інтересам учасникам процесу і тягне за собою відповідальність за їх вчинення [238, с. 10–14].

У сформульованому В. Д. Чабанюком визначенні кримінально-процесуального правопорушення звертають на себе увагу дві обставини: 1) це винне, суспільно-небезпечне діяння; 2) за його вчинення обов'язковою має наступати відповідальність (як зазначає цей науковець, кримінальна, адміністративна, дисциплінарна чи цивільно-правова). Отже, на наш погляд, якщо учасник кримінального провадження, який має владні повноваження, за відсутності умислу неналежно проведе процесуальні дії чи ухвалить завідомо незаконне й необґрунтоване процесуальне рішення, навіть у подальшому скасоване прокурором чи судом, за таких обставин навряд чи можна ці дії й рішення визначати як кримінально-процесуальні правопорушення.

Грунтовно досліджуючи зловживання у сфері кримінального процесу й порівнюючи їх з процесуальною помилкою та кримінально-процесуальним

правопорушенням, Л. Д. Удалова та О. Ю. Хабло послідовно визначають їх об'єкт, об'єктивну сторону та суб'єкта кримінальних процесуальних правовідносин. Водночас ці авторки основну увагу цілком слушно звертають на різницю в їхній суб'єктивній стороні, оскільки, як нам видається, саме в цьому елементі визначено відмінність зловживань у сфері кримінального процесу від процесуального правопорушення та помилки, зокрема:

1. Для правопорушення обов'язковою ознакою є винність суб'єкта, як у формі умислу, так і необережності (легковажність). Натомість суб'єктивна сторона помилки може характеризуватися необережною формою вини у вигляді недбалості, або взагалі – відсутністю вини.

2. На відміну від процесуальної помилки та кримінально-процесуального правопорушення, зловживання у сфері кримінального процесу мають подвійну форму вини, де окремо розглядається психічне ставлення щодо настання певних наслідків, яке може виражатися як у формі умислу, так і необережності.

3. Наявність мотиву у вигляді користі чи іншої незаконної особистої заінтересованості відрізняє зловживання від інших порушень кримінально-процесуального законодавства [222, с. 76–92].

В цілому погоджуючись з висловленими позиціями, своєю чергою зазначимо наступне. Щоб процесуальна помилка стала кримінальним правопорушенням, вона повинна бути умисною або необережною у формі самовпевненості, бути вчиненою з корисливою чи іншою зацікавленістю, спричиняти суттєві наслідки, що порушують права й законні інтереси громадян та утворювати склад кримінального, адміністративного чи дисциплінарного правопорушення або тягнути за собою цивільно-правову відповідальність. Наслідки процесуального правопорушення є результатом грубих навмисних порушень вимог КПК України, що потягнули скасування чи суттєву зміну рішень, ухвалених на стадії досудового розслідування та/або судового розгляду.

Натомість внаслідок допущеної помилки, як правило, відсутня кримінальна й адміністративна відповідальність, але наявні несприятливі наслідки досудового розслідування й судового розгляду (невизнання доказів

допустимими, невірне прийняття підсумкового чи проміжного процесуального рішення за відсутності умислу на порушення прав громадян, тобто несвідомо, необґрунтована підозра чи обвинувачення, недотримання строків, затягування розслідування й судового розгляду тощо), що мають бути виправлені або враховані під час прийняття підсумкового процесуального рішення. Для виправлення помилки у чинному КПК України передбачені правові засоби, зокрема відомчий чи судовий контроль, нагляд прокурора у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, розгляд матеріалів кримінального провадження в апеляційній та касаційній інстанції та ін. Зокрема, за порушення процесуальних строків чи несвоєчасне подання клопотань до суду, за відсутності умислу на порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, для слідчого, дізнавача може наступати дисциплінарна відповідальність.

Водночас у кримінальному процесуальному законодавстві України поняття «помилка» не закріплено. У науковій літературі, практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів кримінального провадження використовують інші поняття: «недоліки досудового розслідування», «слідчі помилки», «експертні помилки», «порушення норм КПК», «прогалини КПК» тощо [80, с. 198]. Тож нагальною є потреба дослідження наявних у науці позицій щодо поняття, класифікації помилок, причин, умов та їх наслідків.

Учасники кримінального провадження, що мають владні повноваження, є суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, яку із гносеологічної позиції можна представити як пізнавальний процес, що вимагає розумових і фізичних зусиль. Проте, на відміну від наукового пізнання та особливостей дослідження в інших галузях практичної діяльності, їх робота відбувається в умовах дефіциту часу, інформації, протидії з боку зацікавлених осіб тощо. Ці чинники не сприятливі для кримінального провадження і, на жаль, спричиняють помилки, що негативно позначаються на захисті прав й інтересів громадян, авторитеті судових та правоохоронних органів, стані законності в державі.

Пізнання не виключає помилок і хибних поглядів, вони неминучі в будь-якій діяльності. У зв'язку із цим перед наукою постає завдання щодо виявлення та вивчення помилок, їхніх причин, що дає змогу реалізувати відповідні превентивні заходи щодо їх вчинення та подальшого недопущення.

Досліджуючи сутність і поняття помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, необхідно насамперед розглянути загальнонаукове тлумачення помилки в різних галузях знань, а саме у філології, філософії, медицині, математиці, логіці, психології, правознавстві тощо, оскільки міждисциплінарний підхід до категорії «помилка» дає змогу об'єднати погляди представників різних галузей наукового знання для максимально точного його розуміння.

Передусім слід з'ясувати зміст і тлумачення використовуваних термінів, що характеризують негативні аспекти діяльності учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, – помилки й недоліки. У літературі доволі часто ці слова використовують як синоніми, однак такий підхід не видається правильним. Зазначені терміни слід чітко розмежувати, що надасть можливість глибше вивчити практичну діяльність сторін. Оптимальний шлях до цього – розглянути філологічне трактування.

У тлумачному словнику української мови міститься таке визначення недоліку: це недогляд, упущення, помилка тощо в якій-небудь роботі, огріх, промах, а також негативна риса, ознака тощо [132, с. 835]. Натомість помилкою вважають неправильність у вчинках, діях тощо [131, с. 556]. У тлумачному словнику А. О. Івченка недолік потрактовано як недогляд, упущення, помилку в якій-небудь роботі, а помилку – як некоректність результату яких-небудь дій, неправильність у вчинках, діях [55, с. 278, 347]. Аналогічно розглянуто ці два терміни й у словнику сучасної української мови [17, с. 756, 1041].

Тлумачення слів «недолік» і «помилка» наочно демонструє, що хоча вони й мають деякі спільні риси, однак вони не є тотожними, а отже, не можна їх використовувати як синоніми. Термін «недолік» ширший за своїм змістом й охоплює помилку.

За лексичним значенням слово «помилка» тлумачать через неправильність у підрахунках, написанні слова тощо; неправильність, неточність у будь-якому механізмі, пристрої, у якійсь схемі, карті тощо; неправильність у вчинках, діях тощо; як неправильну думку, хибне уявлення про когось, щось [194, с. 118].

У філософії помилку пов'язують із проблемами пізнання: помилка (омана) – це знання, яке не відповідає дійсності за змістом [236], а подеколи її трактують як прикру випадковість [57].

Отже, на думку О. І. Міневич, класична філософія розглядала помилку в пізнанні як «знання», не співмірне з дійсністю, «несправжнє». Натомість філософія постмодерну вважає помилку одним зі способів кореляції пізнання та діяльності людини з навколишнім світом, оскільки «абсолютно істинного» мислення немає. Лінгвофілософія та лінгвістика вивчають комунікативні помилки як перешкоди для досягнення бажаного результату комунікації між її учасниками. Мовознавці визнають помилку відхиленням від мовної норми, здебільшого оцінюючи її негативно, водночас у новітньому словотворенні наявні штучні й патологічні номінації як вияви лінгвокреативності. Теорія психоаналізу зосереджує увагу на психологічних аспектах помилкової діяльності. Не втрачає актуальності ідея З. Фрейда про те, що помилка є серйозним психічним актом з власним смислом [122, с. 3].

Логічні помилки як підвид гносеологічних помилок поділяють на чотири групи: помилки в поняттях, помилки в судженнях, помилки в умовиводах, помилки в доказах [8, с. 230]. З позиції логіки помилка містить судження, розумові висновки. Помилковим судженням є такий висновок, який не відповідає об'єкту пізнання [102, с. 112].

У медицині помилкою вважають дії або бездіяльність медичного працівника, що призвели до негативних для здоров'я чи життя пацієнта наслідків, спричинені об'єктивними факторами, що виключають можливість притягнення медичного працівника до юридичної відповідальності [138, с. 95].

У математиці помилка відображає і позначає правило, вимогу, прийом розв'язання, які порушено чи не дотримано [186].

На думку низки психологів, помилка є результатом неправильної дії, що не досягла поставленої мети [170]. Крім цього стверджують, пише О. В. Узунова, що психологічний механізм помилки можна характеризувати як суб'єктивне ставлення особи до помилки та її наслідків, що полягають у свідомому допущенні або добросовісній омані [227, с. 303–304].

У теорії права загалом є чимало праць, присвячених проблемі помилок. Значною є і кількість визначень правотворчої помилки. На думку В. М. Косович, правотворча помилка – це як недоліки в змісті та формі нормативно-правових актів, обумовлені неналежним використанням засобів правотворчої техніки, що ґрунтуються на комплексі політичних, економічних, гносеологічних, соціальних, юридичних та інших чинників тощо [75, с. 40].

Розглядає правотворчу помилку І. Д. Шутак як негативний результат офіційного оприлюднення юридичної норми, що порушує загальні принципи або конкретні правила правоутворення, що спричиняють або здатні спричинити негативні соціальні та юридичні наслідки [245, с. 198].

Аналіз дефініцій засвідчує, що, попри деякі змістові розбіжності визначення правотворчої помилки, загалом її інтерпретують як результат неправильних дій суб'єкта-правотворця, що полягає в недотриманні ним загальноприйнятих правил, стандартів і вимог у сфері розроблення та прийняття нормативно-правових актів [145, с. 44].

Правозастосовну помилку В. О. Котюк тлумачить як протиправний юридичний факт з боку суб'єкта правозастосування через неухважність чи необережність, що здебільшого має випадковий і неусвідомлений характер у період прийняття рішень [76, с. 177].

Помилка, вважає Е. А. Прус, – це не простий відступ від норми чи похибка з бажанням заподіяти щось негативне, а дія, яка є протилежною до правильної та відбувається ненавмисно [174, с. 289].

Серед основних ознак правових помилок визначено такі: вона є невід'ємним елементом правової реальності; відображає внутрішню суперечність права; становить відхилення від правової норми; може бути в

правовій діяльності всіх суб'єктів права; тісно пов'язана з добросовісною оманною; їх припускаються в процесі свідомої, вольової діяльності людини під час реалізації нею правових норм; не є протиправним діянням, оскільки немає вини суб'єкта; має правозначущий характер, бо може спричинити негативні наслідки; може свідчити про змістові чи формальні недоліки правової норми. Узагальнення цих ознак дало змогу сформулювати дефініцію поняття «правова помилка» [122, с. 3].

Слід зазначити, що, з огляду на гносеологічну сутність помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, схожі за своєю природою. Зокрема, В. М. Абрамова, формулюючи визначення помилки в діяльності людини, зазначає, що це ненавмисно неправильні судження, дії або бездіяльність суб'єкта, які виникають унаслідок викривленого почуттєвого відображення чи уявної інтерпретації об'єктів, явищ, процесів у свідомості особи, зумовленої її особистісними рисами й реалізовані нею в негативному результаті [1, с. 6].

Натомість С. В. Слінько визначав помилку як факт, що становить неправильність, неточність, погрішність, неправильну думку чи неправильну дію або бездіяльність, пояснюючи, що, наприклад, у кримінальному процесі помилки можуть бути під час прийняття процесуальних рішень, провадження процесуальних і слідчих дій [192, с. 116].

За результатами проведеного нами анкетування слідчих, більшість опитаних (78 %) розглядають помилку як неправильну думку або хибне уявлення про щось або когось. Водночас 12 % з них вказали на недотримання загальноприйнятих правил, стандартів і вимог як складову цього поняття, 6 % сприймають помилку як неправильність у вчинках і діях. На жаль, 4 % респондентів вбачають у помилці знання, що не відповідає дійсності за змістом (додаток А). На противагу таким результатам, науковці тлумачать це поняття так: знання, яке не відповідає дійсності за змістом, – 8 %; неправильність у вчинках, діях тощо – 6 %; неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось –

78 %; недотримання загальноприйнятих правил, стандартів і вимог – 8 % (додаток Б).

На основі порівняння результатів анкетування слідчих з поглядами науковців можна дійти висновку, що більшість опитаних розглядають помилку як неправильну думку або хибне уявлення про щось або когось, що відповідає загальному розумінню цього поняття. Проте незначна частина респондентів виокремлює інші аспекти помилок, такі як недотримання стандартів, неправильність у вчинках і діях, або сприймають помилку як знання, що не відповідає дійсності. Це свідчить про різноманітність уявлень про поняття «помилка» в контексті правової практики й теорії, що може позначатися на процесах правосуддя та підвищенні його ефективності.

Не вдаючись до детальнішого розгляду наявних визначень, вважаємо, що *помилку учасників кримінального провадження, що мають владні повноваження, припустимо визначити як неправильну думку, хибне уявлення при сумлінному ставленні до своїх обов'язків, сформоване під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій, спричинене рівнем професійної правосвідомості, браком спеціальних знань, життєвого та/або професійного досвіду, а також особистісними рисами* [80, с. 199]. Іншими словами, на відміну від кримінально-процесуального правопорушення, вчиненого умисно чи по недбалості, учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, припускаються помилок несвідомо, за відсутності вини у формі умислу.

Помилки зазначених учасників кримінального провадження є різновидом правозастосовних помилок, що притаманні всім стадіям кримінального процесу, тому дослідження їх має відбуватися шляхом руху від загального до окремого.

Слід керуватися слушним зауваженням М. В. Салтевського про те, що кожна наукова класифікація має відображати якийсь загальний закон, що поєднує групу об'єктів, або принаймні факт існування досліджуваних класів, об'єктів тощо [189, с. 29]. Своєю чергою Л. А. Луць зазначає, що класифікацію

застосовують тоді, коли є потреба в отриманні знань лише щодо певної сторони об'єкта, а не цілісних знань про нього [107, с. 15].

Свою чергою правильно зазначає О. І. Міневич, що основні критерії для диференціації правових помилок характеризують їх розподіл на типи й види. Типологізація формує цілісне уявлення про досліджуваний об'єкт, а класифікація є способом розподілу правових помилок на окремі види. За цільовою спрямованістю діяння суб'єкта права виокремлено два типи помилок: помилки в межах правомірної поведінки й помилки під час вчинення правопорушення, а останні поділяють на юридичні та фактичні. Помилки в правомірній поведінці суб'єктів права можна диференціювати: за формами реалізації правових норм (помилки під час використання правових норм, помилки під час виконання правових норм, помилки під час дотримання правових норм). За видами юридичної діяльності виокремлюють доктринальні помилки, помилки в правотворчій, правозастосовній та правоінтерпретаційній діяльності. Оскільки правова доктрина є фундаментальною основою правового розвитку суспільства й держави, то доктринальні помилки спричиняють наймасштабніші негативні наслідки [122, с. 4].

Учені пропонують й інші класифікації, що заслуговують на увагу. Зокрема, О. В. Андрушко акцентує увагу на підході до цього питання А. Б. Марченка, відповідно до якого до першої групи помилок (за внутрішньою ознакою) належать гносеологічні (помилки під час пізнання об'єктів, відносин між ними, в оцінці результатів змістового пізнання: підміна доказуваної тези іншою, відсутність логічного зв'язку між аргументом і тезою, помилки в оцінці доказів тощо) і діяльнісні (помилковий вибір дії з наявних варіантів, виконання дії без попередньої підготовки, помилки внаслідок незнання рекомендованої методики виконання дії, помилки у виборі засобів дії тощо).

До другої групи (за формою вияву), продовжує О. В. Андрушко, посилаючись на А. Б. Марченка, належать помилки в застосуванні:

– матеріального законодавства (неправильне застосування норм КК, ЦК, Кодексу адміністративного судочинства України);

– процесуального законодавства (неправильне застосування КПК України, законів, що містять кримінально-процесуальні норми), криміналістичних рекомендацій [4, с. 149; 116, с. 6–7].

Свою чергою Ю. М. Бондар виокремлює такі критерії та види правозастосовних помилок:

1) за логічною послідовністю застосування права: пізнавальні; логічні; неправильний зв'язок між елементами розумового процесу; фактичні; помилки в юридично значущій діяльності;

2) залежно від ступеня пізнання та усунення: встановлені (виявлені), невстановлені (приховані, латентні);

3) за особливостями виявлення та доведення: спірні, безспірні;

4) за обсягом: повні, часткові [12, с. 801].

Інакшу класифікацію свого часу пропонували Н. І. Клименко та М. Л. Комісаров:

1) помилки логічні (ненавмисне порушення правил логіки в процесі міркування через недбалість або непоінформованість) і тактичні (недотримання або недостатнє дотримання вимог кримінально-процесуального закону під час порушення та розслідування кримінальних справ);

2) помилки матеріально-правові (неправильне застосування норм КК й ЦК України) і процесуальні (невиконання або неналежне виконання вимог КПК України і Цивільного процесуального кодексу України);

3) за суб'єктами, наділеними правом порушення й розслідування кримінальних справ, розрізняють помилки, допущені особою, яка провадить дізнання, слідчим, начальником слідчого відділу, прокурором;

4) залежно від стадії процесу – помилки під час порушення кримінальної справи й під час розслідування;

5) за цільовим призначенням розрізняють помилки в процесі збирання доказів, під час процесуальних дій, спрямованих на забезпечення прав учасників процесу й необхідних умов розслідування, і ті, що з'явилися під час перевірки, оцінки доказів і прийняття рішень;

б) за впливом на результати – помилки несуттєві (не заважають досягти істини й поставлених завдань) й істотні (що впливають на ухвалення законного рішення);

7) щодо пред'явленого обвинувачення – обвинувальні й виправдувальні помилки;

8) за наявністю аргументації – спірні й безперечні;

9) за характером виявлення – явні (очевидні), приховані (не виявлені або латентні);

10) за характером процесуальних наслідків – ті, що тягнуть закриття справи, зупинення провадження, зміну, доповнення розслідування, винесення обвинувального вироку;

11) за ступенем поширеності – помилки непоширені, порівняно поширені й типові, тобто поширені за ступенем, у просторі й за особами [67, с. 170–171].

Запропонував власну класифікацію судових і слідчих помилок, яка дає змогу чітко визначити цей юридичний феномен, виокремити його найістотніші властивості й відмежувати від суміжних юридичних явищ, М. М. Гультай. Цей науковець поділяв слідчі й судові помилки на групи:

1. За стадіями, у яких їх припускаються:

– слідчі помилки:

а) помилки під час порушення кримінальної справи;

б) помилки під час провадження досудового розслідування;

– судові помилки:

а) помилки під час попереднього розгляду справи суддею;

б) помилки судового розгляду;

в) помилки апеляційного перегляду судових рішень;

г) помилки касаційного перегляду судових рішень;

д) помилки перегляду судових рішень у винятковому порядку;

е) судові помилки в стадії виконання вироку.

2. Помилки доказування:

а) помилки, допущені під час визначення предмета доказування;

- б) помилки, допущені під час визначення меж доказування;
- в) помилки, допущені під час фіксації доказів;
- г) помилки, допущені під час дослідження доказів;
- д) помилки допущені під час вибору засобів і способів доказування;
- е) помилки в оцінці доказів.

3. За гносеологічною ознакою:

- а) помилки під час здійснення слідчих дій;
- б) помилки під час здійснення судових дій;
- в) помилки під час прийняття рішень.

4. За характером виявлення:

- а) помилки очевидні;
- б) помилки латентні.

5. За можливістю виправлення:

- а) помилки, що можуть бути виправлені в цій стадії;
- б) помилки, що можуть бути виправлені в наступних стадіях;
- в) зовсім непоправні помилки.

6. Стосовно права й факту:

- а) помилки у встановленні фактів;
- б) помилки у застосуванні права.

7. За значенням для кримінального судочинства:

- а) помилки, що перешкоджають подальшому руху справи (суттєві);
- б) помилки, що не перешкоджають подальшому руху справи (несуттєві).

На погляд цього науковця, представлена ним класифікація судових і слідчих помилок дає змогу виокремити істотні властивості слідчих і судових помилок, визначивши ефективні способи виправлення й попередження помилок [38, с. 18–19].

Водночас помилки можуть бути пов'язані з неправильним використанням не лише кримінальних процесуальних, а й кримінально-правових норм, оскільки ефективність застосування кримінального процесуального закону обумовлена не лише власним змістом і внутрішньою структурою, а й зовнішніми зв'язками з

іншими різноманітними компонентами діяльності слідчого, прокурора, судді. Отже, кримінальний процесуальний закон неможливо застосовувати успішно поза зв'язком із нормами кримінального права й судоустрою, без належної організації діяльності з досудового розслідування й судового розгляду, без підготовки кадрів, без використання рекомендацій криміналістики, судової медицини та інших наук.

Зауважимо, що учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, можуть не дотримуватися й будь-яких загальноприйнятих правил щодо вимог, стандартів юридичної техніки. У цьому аспекті А. В. Красницька вважає доцільним систематизувати такі помилки під час складання процесуальних актів за групами:

- а) помилки процесуального характеру;
- б) логічні;
- в) фактичні;
- г) мовностилістичні;
- д) логіко-лінгвістичні;
- е) помилки технічного характеру;
- ж) помилки структурного характеру [84, с. 31].

З огляду на зазначене, є різні засоби класифікації помилок, результатом чого є виокремлення різноманітних класифікаційних груп, що не відповідає потребам здійснення такої класифікації, а саме ефективних підстав їх застосування. Така класифікація, на нашу думку, не є комплексною, оскільки найвиразнішими критеріями класифікації помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, є:

- об'єкт пізнання (юридична і фактична помилка);
- об'єкти (явища) відображення (пізнання, діяння, документ);
- галузева ознака (помилка в кримінальному праві, помилка в кримінальному процесі тощо);
- суб'єкти помилки (слідчий, дізнавач, прокурор, суддя та ін.);

– напрями діяльності (правотворчі, правозастосовні, правотлумачні тощо) [4, с. 148].

Запропонована класифікація видається оптимальною, оскільки передбачає розширену варіативність помилкового, хибного поводження учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. Зокрема, об'єкт пізнання як важливий критерій дає змогу розрізняти помилки, пов'язані з неправильним розумінням чи застосуванням правових норм (юридичні помилки) і неправильними фактичними висновками (фактичні помилки), що є важливим для розуміння їх змісту. Об'єкти (явища) відображення допомагають визначити, де саме можуть виникати помилки: під час відображення фактів у документах, у їх розумінні, під час прийняття рішень тощо. Галузева ознака помилки з різних галузей права, таких як кримінальне право, кримінальний процес тощо, сприяє розумінню їхніх контексту й особливостей. Дослідження суб'єктів надає можливість ідентифікувати конкретних осіб, які можуть припускатися помилок у кримінальному провадженні (слідчий, суддя, експерт, інші учасники кримінального провадження). За напрямками діяльності вони визначають, у яких саме аспектах діяльності учасників кримінального провадження можуть виникати правотворчі (прийняття неправильного закону), правозастосовні (неправильне застосування закону) або правотлумачні (неправильне розуміння або тлумачення правових норм) помилки.

Чіткого розмежування певних груп немає, оскільки помилки всіх груп взаємопов'язані та взаємозалежні. Водночас між цими групами наявні відмінності. Віднесення порушення до певної класифікаційної групи – необхідна умова його усунення, а також подальшого попередження. Правильне розмежування їх дає змогу застосувати саме ті кримінальні процесуальні норми, що передбачають певну ситуацію, з метою виправлення конкретного порушення.

Правильно зазначає М. М. Гультай, що класифікація судових помилок дає змогу зрозуміти їхні сутність і природу, установити стадії кримінального процесу, на яких їх припускаються, розробити методику їх виявлення та виправлення [38, с. 14].

Отже, класифікація помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, має безумовно важливе наукове й практичне значення. Від виду помилки та її суттєвості безпосередньо залежить, який засіб, у якому порядку та якою уповноваженою особою може бути застосований для її усунення.

1.3. Причини й умови допущення помилок під час кримінального провадження

Розглянуті тлумачення поняття та класифікації помилок формують загальне уявлення про них, однак не відображають причини, що призводять до викривлення у свідомості учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, і до неправильного розуміння ними явищ та подій. Важливість і системність питання природи причиновості їх помилок обумовлені кількістю та частотою допущених правозастосовних помилок, що подеколи є вагомими.

Причиновість – філософська категорія для означення моменту універсальної взаємодії предметів і явищ матеріального світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами та явищами-причинами інших – наслідків [131, с. 572].

Перш ніж вивчати перелік причин, умов і факторів, що позначаються на допущенні помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, зазначає Е. У. Прус, необхідно детальніше проаналізувати поняття «причини», «фактори» й «умови» [175, с. 134]. Звернувшись до Академічного тлумачного словника української мови, ця авторка зазначає, зокрема, що фактор (лат. *facere* – діяти, виробляти, примножувати) – умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник. Причину визначають як явище, що обумовлює або спричинює інше явище; підстава, привід для яких-

небудь дій, вчинків. Протилежним цьому поняттю є «наслідок» – те, що виходить, постає із чого-небудь; результат [2].

Необхідно визначити зв'язок між цими поняттями, тому слід розглянути також причиновий зв'язок, що передбачає об'єктивний зв'язок між дією (бездіяльністю) певної особи й певним наслідком [161], тобто зв'язок між однією подією, яку називають причиною, та іншою подією, яку називають наслідком, що, на переконання Е. У. Прус, обов'язково настає після першої події [175, с. 134].

Філософський аналіз причиновості – складне питання, хоча причина й наслідок здебільшого стосуються конкретних подій. Проте слово «подія» в такому визначенні причиновості можна замінити іншими поняттями, такими як процес, властивість, факт. Тож необхідно з'ясувати, яка із цих категорій є основною для причиновості та як найкраще схарактеризувати зв'язок між ними. Загальноприйнятої відповіді на ці питання в науці досі немає [162].

На нашу думку, ці поняття не слід ототожнювати, оскільки вони по-різному характеризують помилку в застосуванні права. Для прикладу, за допомогою причин можна дізнатися, на яких підставах та за умови наявності яких приводів було допущено помилку. Завдяки факторам впливу на помилкову ситуацію можна визначити як умови, за яких складається така проблемна ситуація, так і чинники, які впливають на неї [175, с. 134].

Отже, усі помилки мають власні причини й умови. Досліджуючи причини помилок, можна виокремити такі три групи причин помилок:

- 1) наслідки порушення вимог матеріального й процесуального права;
- 2) неналежні умови здійснення кримінального провадження та рівень підготовки його учасників, які мають владні повноваження;
- 3) причини економічні, ідеологічні, політичні та юридичні, що відображають зміст загальних гарантій законності під час кримінального провадження [81, с. 259].

Водночас слід розрізняти причини й умови, що призводять до помилок. Такими причинами можуть бути невстановлення достовірних даних,

неправильне тлумачення норм права, прийняття незаконного, необґрунтованого, суперечливого процесуального рішення тощо.

У цьому аспекті постає питання про те, що означає поняття «умови». Зокрема, умови – це обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь [228], тобто вони, цілком слушно вважає Е. У. Прус, не прямо, а опосередковано пов'язані з помилками, утворюють загальну обстановку, за якої розширюються можливості неправильного застосування права. Умовами, що призводять до виникнення помилок, можна вважати рівень професійної підготовки суб'єктів правозастосування, специфічні умови життя та ступінь організованості системи правозастосування [175, с. 135].

Не слід ототожнювати поняття причин та умов виникнення помилок, а також необхідно розмежовувати причини виникнення помилок і причини вчинення помилок. Тонка грань, наявна між цими поняттями, спостерігається в певних особливостях. По-перше, помилка виникає тому, що складається сприятлива обстановка, що охоплює низку об'єктивних ознак. По-друге, помилки в застосуванні права вчиняють на основі об'єктивних і суб'єктивних причин під впливом конкретних факторів [175, с. 137].

З огляду на власний досвід практичної діяльності, можна стверджувати, що причини, які впливають на допущення помилок учасниками кримінального провадження, що мають владні повноваження, – *це обставини або процеси, які призводять до їх наявності під час реалізації прав й обов'язків цими учасниками, знижуючи ефективність правозастосування. Натомість умови допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, безпосередньо їх не формують, а належать до факторів, що призводять до можливого допущення цих помилок як у безпосередній практичній діяльності, так і в подальшій.* Зокрема, ними є будь-які недоліки в управлінській та організаційній діяльності цих суб'єктів.

Отже, з позицій кримінальної процесуальної діяльності складно чітко розмежувати причини й умови здійснення помилок, оскільки в кримінальному

провадженні є такі фактори, які одночасно можуть бути і причинами, й умовами [81, с. 259–260].

Усі моменти, що мають вплив на виникнення помилки в процесі застосування права, можна назвати чинниками, а їхню сукупність поділити на суб'єктивні чинники, тобто ті, що стосуються особистості учасників кримінального провадження, їх волі та свідомості, й об'єктивні чинники, тобто фактори дійсності, що існують незалежно від їх волі й свідомості. До суб'єктивних чинників Е. У. Прус віднесла брак необхідних для правозастосовної діяльності професійних і моральних рис, досвіду правозастосування, професійних знань; низький рівень правової культури працівника. До об'єктивних – низька якість нормативно-правових документів, неясність і суперечливість законодавства; відсутність стабільної юридичної практики; відсутність стимулювання безпомилкової роботи; несприятливі морально-психологічні чи матеріально-технічні умови служби. Ці чинники призводять до безпосередньої причини помилки в застосуванні права – неналежного встановлення фактичних обставин кримінального провадження чи під час кваліфікації кримінального правопорушення [175, с. 135–136].

Для детальнішого аналізу й розуміння проблематики в практичному її вияві слід вивчити виникнення помилок у момент доказування юридичних фактів, оскільки воно є основною формою встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення в кримінальному процесі, що ґрунтуються на загальних засадах гносеології [120, с. 6–11], серцевиною кримінальної процесуальної діяльності, що має власні об'єкт і суб'єкт [58, с. 7]. Тому з'ясувати передумови помилок у цій сфері неможливо без урахування положень матеріалістичної діалектики про пізнання людиною довкілля та співвідношення істини й помилки. Свідомість людини відображає об'єктивну реальність, яку індивід фіксує у вигляді почуттів, думок, виявів волі. Водночас діалектичний матеріалізм вчить, що відображення дійсності у свідомості людини не тотожне їй, воно є лише наближеною копією. Це положення спрацьовує і під час пізнання соціальних явищ, сприйняття яких може бути неповним, неадекватним,

орієнтовним і помилковим. Це притаманно і правозастосовному процесу в кримінальному судочинстві, де основними детермінантами як фактичної, так і правової помилки є суб'єкт пізнання (учасники кримінального процесу), об'єкт пізнання (обставини передбачуваного кримінального правопорушення), а також процес їх взаємодії [244, с. 198].

Пізнання обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, здебільшого відбувається опосередковано. Учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, отримують дані про досліджувану подію з показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, а також на підставі дослідження речових доказів. Зрозуміло, що неточності цих джерел доказів, помилковість сприйняття події кримінального правопорушення також негативно позначаються на результатах суб'єктів пізнання. Помилки можуть бути зумовлені й складністю об'єкта пізнання, коли слідчі, дізнавачі, прокурори, судді постають перед не відомими їм явищами, які сприймають на рівні почуттів.

Соціально-правова природа кримінального правопорушення, за слушним твердженням М. Є. Шумила, неповторна і завжди складна. Це підвищує ймовірність помилки чи омани, оскільки об'єкт може бути складнішим, багатшим за змістом, ніж знання про нього. Незнання обставин вчинення злочину призводить до складнощів у його пізнанні, а саме до різноплановості підходів, методів, які застосовують при розкритті злочинів. Тому не завжди досягають бажаного результату, не виключають можливість помилки чи омани [244, с. 199].

Отже, можна виокремити три групи помилок:

- 1) помилки в організації процесу доказування;
- 2) помилки в процесуальній формі використання фактичних даних й обставин у кримінальному провадженні;
- 3) самонадійна впевненість суб'єкта правозастосування [175, с. 137].

Правильність і законність кримінального процесуального провадження безпосередньо залежать від особистісних рис, досвіду та професійної підготовки учасників кримінального провадження [36, с. 88].

Учені, які досліджували проблеми підготовки кадрів, зауважують, що джерела непрофесіоналізму зароджуються в стінах освітніх закладів. З-поміж недоліків, властивих освітнім закладам загалом, слід виокремити: принцип «валового» навчання, який визначає орієнтованість на «середнього» учня, що не дає змогу повністю розвивати творчі здібності й уводить у слідчу роботу людей, які не мають ні здібностей до неї, ні бажання працювати; слабка практична спрямованість навчання; інертність освіти, що полягає в утриманні відповідного статус-кво, орієнтації лише на традиційні напрацювання за відсутності прогнозування майбутніх потреб практики у фахівцях із визначеними знаннями, уміннями й навичками [119, с. 263]. Помилка може бути наслідком браку знань, досвіду, неуважності суб'єкта пізнання. Видається слушною думка Ю. М. Бондаря, що до зовнішніх причин помилок правозастосування слід віднести: неясність, суперечності законодавства; відсутність стабільної юридичної практики; недостатність юридичних знань суб'єкта правозастосування; протидію зацікавлених осіб; несприятливі умови діяльності; недоліки в доборі та розстановці кадрів; однобічність і неповнота доказів; складність процесуальних вимог до здійснення окремих юридичних дій; надмірне службове навантаження; відсутність спеціалізації в роботі [12, с. 802].

На пізнавальну діяльність учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, може впливати такий чинник, як суперечливість законодавчих актів. Недосконалість нормативно-правових актів і неправильне розуміння їх змісту можуть призвести до помилок у діяльності суб'єкта пізнання. У контексті цього слід зазначити, що про помилку в праві йдеться у висновках експертної комісії Міжнародної асоціації суддів (1980), розміщених на вебсайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Згідно з ними, суддя не може бути відповідальним за свої рішення, якщо вони є результатом помилки у праві чи у факті [27].

Реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства стало повсякденним явищем для сучасної правової системи України. Це можна було б оцінити позитивно як необхідну й оперативну реакцію законодавця на зміни у відповідних суспільних відносинах та об'єктивні потреби суб'єктів правозастосування в цій сфері. Однак уже 2015 року в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки стан правосуддя, функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів оцінюють як такий, що має недоліки, обумовлені серед іншого й проблемами у сфері стратегічного планування та законодавчому процесі, зокрема надмірною зосередженістю на короткострокових рішеннях у законодавчому процесі, відсутністю системного бачення у формуванні демократизації сектору правосуддя в довгостроковій, середньостроковій та найближчій перспективі [211]. Основне джерело кримінального процесуального права – КПК України, що діє з 20 листопада 2012 року. Перші зміни до нього внесено ще 5 липня 2012 року до набрання ним чинності. Надалі щороку КПК України зазнавав змін і доповнень. Загалом зміни до КПК України вносили понад 55 законів України. Деякі з них змінювали нормативне регулювання окремих процесуальних актів (наприклад, тимчасового вилучення майна та проведення обшуку) або запроваджували процесуальні механізми реалізації нових кримінально-правових інститутів (наприклад, спеціальної конфіскації), а деякі – вносили системні зміни до нормативного регулювання кримінальної процесуальної діяльності та її здійснення окремими учасниками кримінального провадження або на окремих етапах процесу (наприклад, урегулювання діяльності Касаційного кримінального суду як суду касаційної інстанції). Окремі статті КПК України зазнавали неодноразових змін. Зокрема, до статті 170 КПК України зміни було внесено шість разів, до статті 236 КПК України – чотири рази. Окремі положення КПК України, що зазнавали змін, згодом знову було змінено [78, с. 99–100]. Для прикладу, редакція частини 2 статті 132, абзацу першого частини 1 статті 184, частина 2 статті 234 КПК України вперше була змінена Законом України від 3 жовтня 2017 року, однак Законом України від

22 березня 2018 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих положень» відповідні положення фактично було повернуто до первинної редакції у зв'язку з тим, що зміни, внесені Законом України від 3 жовтня 2017 року, «...значно ускладнили роботу органів досудового розслідування в частині здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування» [160]. Деякі положення КПК України (зокрема ті, що були внесені до нього як зміни/доповнення) визнано неконституційними (зокрема, Законом України від 21 грудня 2016 року статтю 216 КПК України було доповнено частиною шостою, яка надалі рішенням Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3-р була визнана такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) [181]. Безперечно, така ситуація не могла не позначитися на якості кримінального процесуального закону. За справедливим твердженням О. А. Лейби, стихійно-ситуаційна нормотворча динаміка кримінального процесуального законодавства останніх років призвела до загострення тих нормативно-змістових проблем, що п'ять років поспіль були «болісними» для правозастосування, досі залишаються невирішеними, і це породжує нові, що посилюють неузгодженість окремих структурних елементів кримінального процесуального законодавства або утворюють взаємну конфронтацію між деякими нормами; спричиняють помилки під час встановлення структурних зв'язків із використанням бланкетних і відсильних норм; призводять до порушення законів логіки під час конструювання термінології і понятійно-категоріального апарату тощо [97, с. 5].

Аналіз лише деяких із масиву запропонованих за останні роки законопроектів, метою яких визначають удосконалення кримінального процесуального закону, ефективне виконання загальних завдань кримінального провадження, захист прав, свобод і законних інтересів його учасників тощо, зазначає В. В. Рожнова, засвідчує невтішну тенденцію до прагнення змінити правозастосовну практику на краще лише засобами законотворчої діяльності без урахування системних проблем методологічного, правового й організаційного характеру. Серед причин такої ситуації вбачають і відсутність належного

наукового обґрунтування відповідних змін (або ігнорування наявних наукових доробків), суперечливість у теоретичному, методологічному розумінні відповідних категорій, несформованість системного підходу до окремих напрямів реформування з урахуванням не лише суто правових, процесуальних аспектів, а й організаційних. Однак відомо, що вплинути на об'єктивну ситуацію і процеси неможливо лише переписуванням законів, без належного методологічного підґрунтя, системи адміністративно-управлінських, організаційних заходів, спроможних забезпечити системне, послідовне й ефективне впровадження задекларованих змін у правозастосування [183, с. 94–98].

Водночас В. В. Бондарчук вважає, що однією з причин помилки в правозастосуванні є ризик. На думку цієї авторки, на основі філософського аналізу доводять його зв'язок з категоріями необхідності й випадковості. Ризик пов'язують з такими поняттями, як ризикована ситуація, ініціатива, вибір. Для права сутність проблеми ризику полягає не у факті існування ризикованих ситуацій, а у визначенні критеріїв для розмежування правомірного та неправомірного ризику з метою встановлення підстави відповідальності особи за шкоду, заподіяну внаслідок ризикованого діяння [13, с. 314]. Правові умови допустимості ризику в кримінальному провадженні досліджував М. Є. Шумило. Цей вчений акцентує на тому, що через недосконалість законодавства, «...обираючи варіант дій, слідчий ризикує, бо не виключаються їх негативні наслідки. Фактично в кримінально-процесуальному законі презюмується право слідчого на помилку, що не продекларовано, але й не заборонено» [244, с. 203].

Видається обґрунтованою позиція Н. М. Савчин та В. І. Бобрика, що причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, необхідно поділяти за трьома рівнями:

– безпосередні причини, що характеризують недоліки в розслідуванні й судовому розгляді конкретних кримінальних проваджень (перший рівень причин);

– причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, пов'язані з діяльністю зазначених суб'єктів, їх

особистістю – суб'єктивні причини, й умовами, у яких здійснюють таку діяльність, – об'єктивні причини (другий рівень причин, або «причини причин першого рівня»);

– фактори, що обумовлюють причини першого й другого рівнів і пов'язані з умовами діяльності учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, зокрема з якістю законодавчих актів (третій рівень причин) [188, с. 59].

Поняття «помилка» близьке за змістом до поняття «омана». У філософії та праві помилку інколи ототожнюють з оманою [60]. Але омана, зазначає О. В. Андрушко, посилаючись на Словник української мови – це хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття; уявний образ чого-небудь, що помилково сприймають як дійсне, також це стан людини, коли вона помилково сприймає що-небудь уявне за дійсне; те саме, що обман [195, с. 691–692]. Слово «омана» не є синонімом до слова «помилка»: «помилка, (у тексті) неправильність, похибка; (у діях) огріх, прогріх, хиба; ляпсус» [62, с. 311]; натомість «омана, міраж, ілюзія, мариво, злуда; (хибне уявлення) заблуд; (нечесність) облуда, обман, обдур» [62, с. 262]. Спільним є те, що наукові категорії «помилка» й «омана» закріплено в сучасній теорії пізнання як основі теорії доказування, оскільки протиставлені категорії «істина». Помилки й омани ускладнюють процес досягнення істини, але вони є неминучими з огляду на різні обставини й необхідний момент руху до її пізнання [4, с. 148].

Омана часто є передумовою, на підставі якої учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, припускаються помилки. Відмінність між ними, зазначають науковці, полягає в тому, що до омани призводять причини, які не залежать від суб'єкта й мають неминучий характер, натомість помилки можуть бути, а можуть і не бути, оскільки це залежить переважно від суб'єкта.

У наукових джерелах виокремлюють ще один критерій розмежування цих понять. Зокрема, якщо омана – це характеристика знання, то помилка – це

результат неправильних дій індивіда в будь-якій сфері: логічні, фактичні, помилки в обчисленнях, у політиці, повсякденному житті тощо [243, с. 47]. Натомість в юридичній практиці співвідношення помилки й омани виявляється в різних площинах. Для прикладу, помилка – це конкретний процесуальний наслідок, який є підставою відновлення нормального стану судочинства й відповідальності у випадках, визначених законом, може наставати внаслідок помилкових дій чи омани. Водночас омана настає внаслідок обману (активного зовнішнього впливу) або суб'єктивного неправильного сприйняття об'єкта дослідження, але омана не має свого документального втілення в юридичному процесі, оскільки в такому разі вже йдеться про помилку. Тобто омана є однією з причин помилки в судочинстві [4, с. 148].

Теоретично та практично омана може трапитися й під час кримінального процесуального доказування, наприклад, коли в розпорядженні слідчого є неправдиві свідчення, помилкові висновки експертів тощо. Під час розслідування нерідко висувають декілька версій, з яких лише одна може бути істинною, решта є оманою. Недоведена версія – це результат абсолютизації відповідних знань і прийняття їх за повні, вичерпні, істинні. Омани й помилка мають спільну рису – хибне уявлення суб'єкта пізнання про його об'єкт, тому, зрозуміло, їх не можна абсолютно протиставляти [244, с. 200].

Отже, помилка у своїй основі має як суб'єктивні причини, так і об'єктивні, що виникають під час розслідування конкретного кримінального правопорушення. Учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, несвідомо помиляються, встановлюючи обставини, які підлягають доказуванню. Але такі помилки здебільшого є результатом омани, а не свідомого, навмисного порушення норм матеріального та/або процесуального права під час здійснення кримінального провадження.

Помилку слід відрізнити також від брехні й обману. Брехня – це те, що не відповідає правді; неправда, вигадки, плітки тощо [193, с. 233]. Брехня є спотворенням істини, зробленим навмисно, умисно з метою ввести в оману. Обман – це неправдиві слова, вчинки, дії тощо, хибне сприйняття дійсності,

зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття; омана [133, с. 533].

Лексичне тлумачення термінів «омана» й «обман» засвідчує суб'єктивність сприйняття неправдивої інформації в разі омани, її викривлення внаслідок хибного чуттєвого сприйняття, стан людини, яку вводять в оману (у тлумачному словнику поставлено на перше місце), натомість у разі обману неправдивість такої інформації зумовлена неправдивими словами, вчинками, діями іншої особи, яка діє навмисно. З логічного погляду ці поняття не є тотожними, а є частково збіжними [4, с. 148].

Слід з'ясувати, чи є омана юридичною категорією. У КПК України цей термін не використано, оскільки він відображає внутрішній аспект помилки – неправильне чуттєве сприйняття. В КПК України лише один раз зазначено лише про неприпустимість використання доказів, отриманих шляхом обману. Йдеться про частину 2 статті 96 цього Кодексу, в якій під час доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка. Водночас, подеколи учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, використовують обман як тактичний прийом у своїй діяльності. Зокрема, зауважує В. П. Бахін, слідчий застосовує обман для отримання правдивих показань від допитуваного шляхом маскуванню мети допиту, створення враження обізнаності слідчого тощо. Але часто обман автори вважають хитруванням [7, с. 28].

Логічно передбачити, що будь-яка помилка має негативний наслідок. Для прикладу, наведеного О. В. Андрушком, очевидна арифметична помилка чи описка у судовому рішенні є підставою для призначення процедури їх виправлення в судовому засіданні (частина 1 статті 379 КПК України). Відомо, що описки, неправильний переклад імені та по батькові були підставою для звернення із заявою до Європейського суду з прав людини, наприклад, із підстав порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних

свобод. Хоча помилка в перекладі не визнана такою, що перевищила мінімально допустимий рівень «поводження, що принижує його (заявника) гідність», а є лише наслідком неправильного перекладу з російської мови українською, тобто неправильно транскрибованою помилкою [199]. Крім негативних наслідків процесуального характеру, продовжує цей автор, такі помилки можуть потягнути за собою і негативні заходи організаційно-управлінського характеру: призначення додаткових занять із професійної підготовки для слідчих, формування начальниками слідчих підрозділів негативних характеристик на слідчих, висновків у звітах центральних чи територіальних органів виконавчої влади щодо недостатнього рівня підготовки підпорядкованих працівників (інколи з формулюванням: «не вміють складати протоколи») тощо [4, с. 146].

Розглядаючи наслідки помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, на нашу думку, слід виокремити відшкодування шкоди в разі незаконного кримінального переслідування, яке тісно пов'язано з інститутом реабілітації в кримінальному провадженні. Інститут реабілітації – це самостійний кримінально-процесуальний інститут, що охоплює сукупність правових норм, які мають самостійний предмет правового регулювання правовідносин між особою, визнаною не винуватою у вчиненні злочину, шляхом скасування процесуального рішення про незаконне й необґрунтоване кримінальне переслідування, незаконне засудження, незаконне застосування примусових заходів медичного й виховного характеру або постановлення виправдувального вироку, і державою, яка відповідає перед особою за незаконні процесуальні рішення органу досудового розслідування та суду, усуває негативні наслідки, здійснює правопоновлювальні й компенсаційні заходи, відшкодовує завдану шкоду [212].

Термін «реабілітація» М. Є. Шумило визначає як поновлення в правах і відновлення репутації осіб, які безвинно зазнали репресій або були неправомірно притягнені до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, поєднують з компенсацією (відшкодуванням) завданих цим особам матеріальних і моральних збитків. У кримінальному процесі, продовжує

цей вчений, реабілітація – це діяльність органів досудового розслідування, прокуратури й суду зі встановлення незаконності кримінального процесуального провадження щодо конкретної особи і визначення розміру завданої їй майнової та моральної шкоди, а також її відшкодування та компенсації за участю інших посадових осіб, організацій, підприємств й установ та поновлення в раніше порушених правах у встановленому законі порядку з метою повернення її до соціального і правового статусу, який вона мала до вчинення щодо неї незаконних процесуальних дій і рішень [16, с. 733]. Отже, реабілітація особи під час кримінального провадження безпосередньо пов'язана з відшкодуванням шкоди, завданої їй незаконними діями та рішеннями. Погоджуємося з висловленою в юридичній літературі позицією, відповідно до якої поняття відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду, ширше, ніж поняття реабілітації в кримінальному процесі [33, с. 10].

Про наявність двох різних груп прав реабілітованого доходить висновку у своїй дисертації М. Р. Мазур: а) права, закріплені в КПК України, яких він набуває у зв'язку з провадженням у кримінальній справі (зокрема, право на отримання копії постанови про закриття кримінальної справи, право на негайне звільнення з-під варти в залі судового засідання, право на подання апеляції в частині мотивів і підстав виправдання тощо); б) права, що мають так званий «компенсаційно-відновлювальний» характер, передбачені в Конституції України, низці міжнародно-правових актів, галузевому законодавстві, спрямовані на захист порушених прав і законних інтересів особи у зв'язку з її незаконним кримінальним переслідуванням чи (та) засудженням. Зокрема, це право на відшкодування завданої шкоди, право на відновлення порушених житлових, трудових та інших прав тощо. Отже, першу групу запропоновано називати загальними, другу – спеціальними [108, с. 9].

Виявлення передумов виникнення, причин і наслідків помилок учасників кримінального провадження не є самоціллю, а спрямоване передусім на визначення основних напрямів їх мінімізації. Це положення підтверджено

функцією правової політики держави, яка спрямована на впорядкування правової сфери життя суспільства. У зв'язку з цим одним із завдань правової політики є мінімізація правових помилок, тобто зведення їх до мінімуму, зменшення, скорочення їх кількості. Основними напрямками мінімізації правових помилок є їх запобігання та протидія. Запобігання правовим помилкам шляхом усунення причин й умов їх вчинення, зазначає О. І. Міневич, позицію якої загалом можна вважати слушною, можуть здійснювати за допомогою таких заходів:

- дотримання правил правотворчої та правозастосовної техніки;
- системний моніторинг й аналіз правових помилок;
- підвищення рівня професіоналізму суб'єктів юридичної діяльності;
- проведення експертизи проєктів нормативно-правових актів та їх державна реєстрація;
- правоінтерпретаційна діяльність вищих судових органів [122, с. 6].

Протидію правовим помилкам здійснює держава в особі уповноважених органів на законних підставах у певному процесуальному порядку та спрямовує на їх виправлення для недопущення настання негативних наслідків. У цій сфері важливе значення має діяльність КСУ та Верховного Суду.

Передусім слід зазначити про взаємозв'язок правової свідомості та правової помилки, оскільки правова помилка виявляє нерозвиненість індивідуальної правової свідомості. Причинами правових помилок можуть бути деформації індивідуальної правосвідомості (правовий ідеалізм, правовий конформізм, правовий нігілізм тощо). Правові помилки перешкоджають виконанню правовою свідомістю своїх функцій. Отже, запобігання та протидії правовим помилкам має слугувати підвищення рівня правової свідомості, насамперед професійної. Для цього необхідно вдосконалити систему юридичної освіти, оскільки правове інформування, правова просвіта та правове виховання громадян України є найефективнішими засобами підвищення рівня буденної та неюридичної правової свідомості [122, с. 7].

Із цього приводу О. В. Андрушко слушно стверджує, що причини помилок у кримінальному процесі за юридичними посилками містить не тільки гносеологічний аспект (оману), а й діяльнісний (як наслідок омани чи неналежного ставлення до службових обов'язків), унаслідок чого може бути завдано шкоди охоронюваним об'єктам кримінального процесу (частина 1 статті 2 КПК України) [4, с. 151].

Зовнішніми формами вияву таких помилок є помилки в застосуванні матеріального та процесуального законодавства, що є підставами для застосування санкцій відновлення визначеної в КПК України процедури та притягнення осіб, які їх допустили, до юридичної відповідальності.

Помилки в процесі виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, оцінки доказів призводять до неправильної кваліфікації дій особи, яку притягують до кримінальної відповідальності, що зрештою можуть привести до визнання доказів недопустимими та винесення виправдувального вироку. Крім процесуальних негативних наслідків, помилки можуть потягнути за собою і негативні заходи організаційно-управлінського характеру.

Висновки до розділу 1

На підставі здійсненого аналізу стану проблем помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, визначено, що цією проблемою займалися ще філософи Стародавньої Греції та Риму. Попри тривалий досвід становлення, питання все-таки залишається невирішеним. Тому предметом подальших наукових розвідок убачається розроблення дієвої системи усунення помилок і мінімізації їхнього впливу на досягнення завдань кримінального провадження.

Як предмет наукового дослідження помилка учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, – це явище, сутність якого полягає в суперечності між неминучістю (природністю) її походження та

необхідністю відповідної протидії. Унаслідок цього постає питання можливості та здатності усунення помилки.

Удосконалено систему класифікації помилок, що надає розширену варіативність помилкового, хибного поведження учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. Зокрема, об'єкт пізнання як важливий критерій дає змогу розрізняти помилки, пов'язані з неправильним розумінням чи застосуванням правових норм (юридичні помилки) і неправильними фактичними висновками (фактичні помилки), що є важливим для розуміння їхнього характеру. Об'єкти (явища) відображення допомагають визначити, де саме можуть виникати помилки: під час відображення фактів у документах, їх розуміння, прийняття рішень тощо. Галузева ознака помилки з різних галузей права, таких як кримінальне право, кримінальний процес, доказова база тощо, сприяє розумінню їхніх контексту й особливостей. Дослідження суб'єктів дає змогу ідентифікувати конкретних осіб, які можуть припускатися помилок у кримінальному провадженні (слідчий, суддя, експерт, інші учасники кримінального провадження). Напрями діяльності визначають, у яких саме аспектах діяльності учасників кримінального провадження можуть виникати правотворчі (прийняття неправильного закону), правозастосовні (неправильне застосування закону) або правотлумачні (неправильне розуміння або тлумачення правових норм) помилки.

З позицій кримінальної процесуальної діяльності складно чітко розмежувати причини й умови здійснення помилок, оскільки в кримінальному провадженні є фактори, які одночасно можуть бути і причинами, й умовами.

Причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, доцільно поділяти за трьома рівнями: безпосередні причини, що характеризують недоліки в розслідуванні й судовому розгляді конкретних кримінальних проваджень (перший рівень причин); причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, пов'язані з діяльністю зазначених суб'єктів, їх особистістю – суб'єктивні причини, й умовами, у яких здійснюють цю діяльність, – об'єктивні

причини (другий рівень причин, або «причини причин першого рівня»); фактори, що обумовлюють причини першого й другого рівнів і пов'язані з умовами діяльності учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, зокрема з якістю законодавчих актів (третій рівень причин).

У своїй сукупності всі перелічені елементи цього розділу дослідження (поняття помилок, їх класифікація, причини й умови допущення помилок, конкретні механізми усунення тощо) становлять цілісну єдину концепцію усунення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, що буде розглянуто в інших розділах.

РОЗДІЛ 2

ПОМИЛКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИПРАВЛЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

2.1. Помилки слідчого й дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і способи їх виправлення

2.1.1. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування

Відповідно до пункту 17 частини 1 статті 3 КПК України, слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Натомість дізнавач – це службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (пункт 4¹ частини 1 статті 3 КПК України).

Відповідно до статті 40¹ КПК України, дізнавача наділяють повноваженнями слідчого. Йому надають як традиційні для слідчого права, зокрема проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, так і не притаманні йому, як-от опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального

правопорушення, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання [191, с. 68]. Тому логічно, що дізнавачу під час його кримінальної процесуальної діяльності притаманні типові помилки, яких припускається і слідчий, але з огляду на окремі фактори, які окреслимо в одному з подальших підрозділів.

У найзагальнішому значенні, з огляду на запропоноване нами вище визначення, помилки слідчого й дізнавача – це *ненавмисні* порушення закону, недоліки чи бездіяльність, допущені під час розслідування кримінальних правопорушень, будь-яка некоректність у процесуальних діях, зокрема під час формування та прийняття процесуальних рішень компетентною особою, яка є носієм відповідних прав й обов'язків, під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій.

Помилки зазначених осіб мають передусім характер процесуальних правових помилок, тобто невиконання або неналежного виконання вимог КПК України й норм Цивільного процесуального кодексу України. Для прикладу, вирішення питання про відшкодування шкоди регулюють норми як кримінального процесуального, так і цивільного процесуального законодавства. Крім цього, помилки зазначених учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, частково мають характер тактичних помилок, що стали результатом сумлінної омані та привели до негативних наслідків або можливості їх настання.

Всебічне дослідження слідчих помилок, а також засобів їх попередження та усунення, є доволі актуальним з огляду на потребу визначення способів їх виправлення. Будь-яка помилка під час здійснення кримінального провадження протиправна й неприпустима, а її наявність перешкоджає правозастосувачам в їхній діяльності по досягненню завдань кримінального судочинства [222, с. 86].

Для кримінального процесу слідчі помилки становлять інтерес з позицій їх диференціації та розроблення засобів виявлення, виправлення та попередження їх вчинення в майбутньому.

Дотепер у науці не сформульовано єдиного визначення поняття слідчих помилок. Виокремлено лише низку елементів, до яких належать будь-які неправильні дії слідчого, настання негативних наслідків, ненавмисність дій слідчого тощо.

З приводу поняття слідчих помилок різняться й погляди проанкетованих нами науковців і практичних працівників органів досудового розслідування. Якщо слідчі до основних елементів слідчих помилок відносять неправильну кваліфікацію, помилки в оцінці доказів, ненавмисне порушення кримінального процесуального закону, помилки під час провадження СРД та інших процесуальних дій, то науковці першочерговими вважають помилки в оцінці доказів, а вже потім – неправильну кваліфікацію, помилки під час проведення СРД, помилки під час висування та перевірки слідчих версій (додатки А, Б). Вважаємо, що проблему розбіжностей у поглядах між науковцями та практичними працівниками органів досудового розслідування щодо поняття слідчих помилок можна розв'язати шляхом проведення спільних наукових досліджень між ними з метою обговорення питань, пов'язаних зі слідчими помилками. Це може допомогти зрозуміти, які проблеми наявні в практичній діяльності та які рішення можна запровадити для їх подолання. Крім цього, важливо підтримувати взаємодію між науковцями та практичними працівниками органів досудового розслідування з метою обміну набутими ними досвідом і знаннями. Це може сприяти й запобіганню помилкам, які виникають під час досудового розслідування [91, с. 26].

На підставі вивчення матеріалів слідчої практики (додаток В) і спеціальної літератури можна виокремити такі ознаки слідчих помилок:

- галузь їхнього здійснення – слідча діяльність;
- суб'єкт помилкових суджень – слідчий;
- є результатом сумлінної омани;
- переважно є наслідком активної діяльності слідчого;
- з об'єктивної сторони вони виявляються у вигляді недотримання слідчим рекомендацій щодо провадження досудового розслідування;

– помилки в застосуванні кримінального чи кримінального процесуального законодавства;

– їм притаманна наявність негативних наслідків або погрози їхнього настання для розслідування кримінальних правопорушень;

– їх констатація або юридичне визнання стосуються компетенції вищих посадових осіб (керівника органу досудового розслідування, прокурора, судді, суду). Виявити ж її, крім зазначених суб'єктів, може й безпосередньо суб'єкт помилки (слідчий);

– їм властива типовість, тобто наявність певних закономірностей у їх існуванні, що пояснюють причину й динаміку помилок;

– між різними помилками є тісний взаємозв'язок [111, с. 64–68].

Слідчою помилкою І. І. Когутич вважає неусвідомлено неправильні дії або бездіяльність слідчого, спрямовані відповідно до його суб'єктивного погляду на успішне досягнення завдань кримінального судочинства, відображені в прийнятті підсумкового або проміжного процесуального рішення, незаконність і необґрунтованість якого відображені судом у відповідному акті реагування [68, с. 124].

Слідчу помилку пропонують визначати як неправильну дію (або бездіяльність) слідчого в процесі застосування кримінального чи кримінального процесуального закону, яка є результатом його добросовісної оманливого, як правило, призводить до прийняття неправильного процесуального рішення, констатацію необґрунтованості та незаконності якого здійснюють переважно вищі посадові особи в особі начальника слідчого відділу, прокурора та інших у відповідному процесуальному документі [111, с. 68].

Ґрунтуючись на цих ознаках, що характеризують слідчі помилки, та їх визначеннях, вважаємо, що ними слід вважати *неправильні дії або рішення, недоліки практичної діяльності чи бездіяльність, що допускають слідчі під час досудового слідства під час застосування законодавства, відхід або невипробуване використання криміналістичних рекомендацій, що призвели або могли призвести до негативних наслідків під впливом неправильного сприйняття*

фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій у конкретних кримінальних провадженнях.

Слідчі помилки доцільно диференціювати на дві групи помилок:

– за змістом (внутрішньою стороною) помилки: *гносеологічні* (помилки під час пізнання об'єктів, відносин між ними, в оцінці результатів змістовного пізнання: відсутність логічного зв'язку між аргументом і тезою, помилки в оцінці доказів, оцінці висновку експертів тощо); *діяльнісні* (помилковий вибір процесуальних дій з наявних варіантів, їх здійснення без попередньої підготовки, помилки внаслідок незнання рекомендованої методики проведення дії, помилки у виборі засобів дії тощо);

– за формою вияву (зовнішньою стороною) помилки в застосуванні: матеріального законодавства (неправильне застосування норм КК, ЦК, Кодексу України про адміністративні правопорушення); процесуального законодавства (неправильне застосування КПК України); неповний або цілком неправильний вибір рекомендацій щодо проведення окремих процесуальних дій чи досудового розслідування загалом.

Інші розподіли помилок (на істотні й несуттєві, обвинувальні та виправдувальні, залежно від стадій кримінального провадження) виходять із окресленої нами класифікації та слугують для її деталізації.

У наукових джерелах значну кількість досліджень присвячено слідчим помилкам та їх класифікаціям. Відмінності між їх підходами дали змогу виокремити помилки різних видів і рівнів. Для прикладу, О. Ю. Булулюков, аналізуючи класифікацію слідчих помилок залежно від мотивації дій чи бездіяльності, не погоджується з позицією О. В. Омельченка, який відносить до них помилки слідчого, допущені навмисно через ігнорування вимог закону, які він оцінює як незначні й не суттєві для розслідування, що не перешкоджають досягненню завдань кримінального судочинства [14, с. 65; 135, с. 139]. Проте умисне порушення закону, на наш погляд, не може бути визнано помилкою, і цю нашу позицію поділяють 74 % опитаних слідчих (додаток А), 75 % респондентів-науковців (додаток Б). Виявлення та оцінювання допущеного порушення

передбачають відповідальність слідчого, яку визначають залежно від його вини й наслідків, що настали.

Процесуальна помилка, на наш погляд, може бути і в розслідуванні у випадках, коли на підставі одержаної інформації про злочин у слідчого сформувалося внутрішнє переконання, що стало підґрунтям прийняття процесуального рішення (для прикладу, проведення обшуку, пред'явлення для впізнання тощо). Помилки, що виникають, мають об'єктивні причини. Такі випадки можливі під час розслідування за відсутності на момент прийняття процесуального рішення інформації про злочин й особу злочинця. Умислу на порушення КПК України під час прийняття процесуального рішення в таких випадках немає, ідеться лише про сумлінну оману. Відповідність чи невідповідність рішення вимогам закону визначають не лише приписами статей, що передбачають порядок провадження розслідування, а й достовірними даними, що є в розпорядженні слідчого на момент прийняття ним рішення [14, с. 65].

Становить інтерес розгляд співвідношення процесуальних і тактичних помилок слідчого, що виявляють під час розслідування кримінальних правопорушень. Процес розслідування, на переконання О. Ю. Булулукова, ґрунтується на двох складових – процесуальній і тактичній. Процесуальне рішення слідчого може бути тактичним, коли прийняття його обґрунтовують тактичною вигодою, і допускати водночас процесуальну помилку. Прийняте з дотриманням КПК України рішення може бути тактичною помилкою, якщо його прийняття не узгоджується з процесом доказування (для прикладу, передчасне затримання підозрюваного без нагальної на те потреби). Під час розслідування злочинів більшості тактичних рішень слідчого не надають процесуальну форму, що обумовлене специфікою слідчої діяльності. Помилки, що виникають під час їх прийняття, не відображають у процесуальних документах, однак вони наявні, і причини їх полягають як у діяльності, що передує практичній реалізації тактичного рішення, так і в його практичній реалізації [14, с. 65].

На думку Н. І. Клименко, помилки – це невідповідність знання особи досліджуваному об'єкту, обумовлена особистісними рисами особи, яка приймає рішення і доходить висновку про помилку як можливу оману особи, що ґрунтується лише на нестачі знань, практичного досвіду або абсолютизації окремих моментів пізнання [66, с. 129]. Запропоноване цією вченою визначення помилок передбачає пошук їхніх причин суто в суб'єктивних особливостях особи, зокрема під час використання нею спеціальних знань.

Щодо помилок слідчого під час реалізації процесуальних рішень на досудовому розслідуванні власний практичний досвід дає змогу констатувати, що до типових помилок під час проведення СРД та інших процесуальних дій можна віднести:

1. *Затримання та обшук особи*: поширеною є практика, зазначає Г. Гарварт, коли слідчі, посиляючись на статтю 40 КПК України, дають оперативним підрозділам доручення затримати особу й доставити її для участі в проведенні СРД. Але, по-перше, затримати особу через певний час після вчинення злочину можна виключно на підставі ухвали суду про дозвіл на затримання. Жодного іншого механізму КПК України не передбачає. По-друге, відповідно до статті 40 КПК України, слідчому надано право доручати відповідним оперативним підрозділам проведення виключно СРД і НСРД. Проте затримання є процесуальною дією. Отже, своїми діями слідчі вчиняють кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтею 371 КК України (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою). Доволі часто працівники патрульної поліції під час затримання особи посиляються на частину 2 статті 207 КПК України, яка не має відношення до правоохоронців. Зазначена стаття дає право цивільним особам затримувати правопорушників. Після затримання такі особи мають доставити затриманого до уповноваженої службової особи або негайно повідомити її про затримання правопорушника та його місцезнаходження. Якщо ж затримання здійснюють слідчий, прокурор, вони мають діяти відповідно до іншої процедури, передбаченої статтею 208 КПК України [28], що істотно відрізняється від

законного затримання, передбаченого статтею 207 цього Кодексу. Законодавець, зауважує М. Я. Никоненко, «уповноваженими службовими особами» вважає осіб, уповноважених законом на фактичне затримання і які ніяк не пов'язані з органом досудового розслідування, відповідно, ні слідчий, ні прокурор у своєму статусі не можуть бути уповноваженими службовими особами, які законом наділені правом здійснювати затримання [129, с. 87].

У випадку затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення час її затримання починає обліковуватися одразу з моменту фактичного затримання. Однак у випадку затримання підозрюваного цивільними особами час його затримання починає обліковуватися з моменту прибуття правоохоронців або ж його доставлення до підрозділу поліції. Отже, під час затримання саме патрульний поліцейський має зафіксувати час, місце й те, яким способом вчинено злочин, а слідчий надалі дає належну кваліфікацію цим діям і вносить відповідну інформацію до ЄРДР. Проте в переважній більшості випадків протокол затримання продовжують складати слідчі. Така ситуація призводить до низки негативних наслідків, зокрема час тримання особи з моменту її затримання патрульним поліцейським до прибуття слідчо-оперативної групи або ж доставлення до відділу поліції ніяк не обліковують і може тривати кілька годин. Відповідно, це призводить до неправильного обчислення інших процесуальних строків, які слід рахувати в такому випадку з моменту фактичного затримання особи, порушують право затриманої особи на захист [28].

Під час затримання правоохоронці проводять поверховий огляд затриманого. Утім, перевірка й огляд належать до превентивних поліцейських заходів, а отже, порядок їх проведення визначено статтею 34 Закону України «Про Національну поліцію». Обшук особи є ЄРД, підстави та порядок проведення якої чітко окреслено в КПК України. Але у своїй практичній діяльності, на переконання Г. Гарварт, органи досудового розслідування допускають чимало порушень під час проведення поверхневого огляду чи особистого обшуку. Передусім це проведення обшуку особи до внесення відомостей до ЄРДР без складання відповідного протоколу. Навіть у випадку,

коли складають протокол обшуку, у ньому найчастіше не обґрунтовано підстави для проведення такої дії, не описано послідовності дій, відеофіксацію здійснюють з перервами, що прямо заборонено КПК України. Якщо протокол затримання не складено, а особу відпустили з приміщення правоохоронного органу, куди її доставили, офіційно вважають, що затримання не відбувалося [28].

Слідчий має право затримувати особу лише на підставі, передбаченій законом; не порушувати права осіб, зокрема право на приватне життя, право на недоторканість особистого майна та право на захист тощо, повинен діяти неупереджено, незалежно, повідомляти про права: повинен повідомити затриману особу про її права й можливі наслідки, які можуть статися в разі порушення законодавства. Це охоплює право на захист, право на адвоката та право на медичну допомогу.

2. *Огляд місця події*: відсутність контролю за організацією охорони місця події, незастосування заходів щодо видалення з місця події сторонніх осіб, неточне визначення меж місця події, неповна фіксація обстановки місця події, неправильне вилучення слідів, недоліки під час фіксації результатів огляду (неправильний опис слідів, виявлених документів і предметів; помилки під час складання фототаблиць, схем, планів тощо) [239, с. 76].

Слідчий повинен фіксувати докази, бути уважним до деталей, уникати пошкодження або знищення слідів, оскільки це необхідно для збереження доказів та їх подальшого використання в судовому процесі. Якщо докази пошкоджені або знищені, то це може призвести до того, що їх не буде прийнято в суді. Фіксуючи докази, слідчий збирає інформацію про кримінальне правопорушення, встановлює його важливі факти й обставини та винуватих осіб. Саме на зібраних доказах ґрунтуються винесення обвинувального вироку або прийняття рішення про звільнення особи від пред'явленого їй обвинувачення.

Уважне стеження за деталями й уникнення пошкодження або знищення слідів також допомагають уникнути помилок і недоліків у розслідуванні. Якщо деякі докази не будуть правильно зафіксовані, це може призвести до того, що їх

не буде прийнято як докази в суді або використає сторона захисту як такі, що виправдовують особу. Отже, фіксація доказів та уникнення пошкодження або знищення слідів є важливими аспектами розслідування, необхідними для забезпечення справедливості під час досудового розслідування та подальшого судового розгляду.

3. Допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб: неповне з'ясування обставин події кримінального правопорушення; неправильне формулювання питань; невстановлення психологічного контакту; невиправдане звуження кола свідків; поверхнєве, без належної конкретизації дослідження обставин кримінального провадження; невраховування особистості учасників СРД; відсутність детального пропрацювання лінії поведінки; помилки під час здійснення контролю за поведінкою учасників одночасного допиту [142, с. 236].

З огляду на зазначене, слідчий повинен правильно формулювати запитання, готуватися до допиту, складати план, бути відкритим, уникати агресії, не перебивати допитуваних осіб, створювати сприятливу й довірливу атмосферу, мати високу професійну кваліфікацію, використовувати всі доступні засоби й методи збирання інформації та, головне, дотримуватися засади законності.

4. Пред'явлення для впізнання: відсутність належної організації СРД; непроведення заходів, спрямованих на актуалізацію пам'яті особи, яка впізнає, якщо минув тривалий проміжок часу від сприйняття до впізнання; пред'явлення особі, яка вже раніше сприймала відповідний об'єкт, що підлягає впізнанню, як учаснику інших СРД; неуточнення фізичних можливостей осіб, які впізнають; під час проведення впізнання за фотографіями не враховують можливості того, що на фото людина не завжди схожа сама на себе; використання давніх фотокарток, наявність істотних відмінностей у зовнішності й одягу особи, яка підлягає впізнанню, і статистами тощо [217].

Для уникнення цих помилок слідчий зобов'язаний:

– підбирати відповідне приміщення для проведення пред'явлення для впізнання – у разі, якщо приміщення недостатньо освітлене або занадто тісне, це

може негативно позначитися на сприйнятті особою об'єктів і знизити точність результатів;

– виключити вплив зовнішніх факторів – у разі, якщо слідчий допустить наявність на місці проведення пред'явлення для впізнання інших осіб, що можуть впливати на сприйняття особою, це також може призвести до негативних наслідків;

– не використовувати знайомі обличчя, раніше сприйняті об'єкти;

– урахувати часовий фактор – якщо пред'явлення для впізнання проводити після тривалого проміжку після вчиненого злочину, це може призвести до зниження точності результатів;

– здійснювати чіткий і достатній опис – якщо свідок не надав детального опису особи, це може призвести до помилкового висновку щодо її впізнання.

5. Призначення та проведення експертиз: у постанові про призначення експертизи вказують обставини вчинення кримінального правопорушення в стислому вигляді, що не дає змоги експертові змодельовати обстановку його вчинення та механізм утворення слідів; під час направлення на експертизу речових доказів не перелічують, які саме докази направляють на дослідження; іноді на експертизу надходять предмети в ушкодженій упаковці, без копії протоколу огляду, у зв'язку з чим в описовій частині висновку експерти відображають характер ушкодження упаковки, дають опис предмета, що не збігається з описом у протоколі огляду; неправильно формулюють або не ставлять усі можливі питання; призначають експертизи не в тій послідовності, унаслідок чого втрачаються властивості речових доказів або власне речові докази, необхідні для провадження інших експертиз [128].

З огляду на зазначене, слідчий повинен перевірити кваліфікацію та досвід експерта, перш ніж призначати йому проведення експертизи; правильно формулювати запитання, а за необхідності – завчасно проконсультуватися з експертом, уникати будь-якого впливу на експерта, щоб забезпечити незалежність результатів експертизи; розуміти результати експертизи та враховувати їх у своїх рішеннях тощо.

6. *Освідування* – проводять з порушенням процесуального порядку його проведення, зокрема за відсутності постанови прокурора, неправильного розуміння підстав проведення освідування, що призводить до підміни цієї дії оглядом місця події, зокрема під час фіксації змивів з рук, приниження честі й гідності особи, порушення права на захист, недостатньо детальної фіксації зовнішніх ознак, травм, слідів, розмірів [73, с. 184–192].

Для недопущення цих помилок слідчий зобов'язаний:

- здійснювати підготовку до проведення освідування, зокрема щодо знань професійних методик, правил і протоколів;

- проводити цю СРД лише на підставі постанови, яку наразі уповноважені винести дізнавач, слідчий, прокурор;

- повинен детально фіксувати зовнішні ознаки тіла, такі як травми, сліди, розміри й інші важливі докази. Це передбачає фотографування, вимірювання та опис деталей;

- залишатися об'єктивним і неупередженим під час огляду тіла особи. Важливо уникати будь-яких особистих оцінок або припущень і фіксувати лише факти;

- повинен дбати про збереження цілісності доказів, таких як збір й упакування зразків, слідів, зокрема зразків ДНК, чітко записати, які зразки було взято, де було знайдено і як їх упаковано.

Типові помилки під час проведення *НСРД* можна об'єднати в такі групи.

1. Помилки щодо фіксування *НСРД* у протоколі:

- *нездійснення фіксації проведення НСРД*. Згідно з частиною 1 статті 252 КПК України, така фіксація має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченого КПК України, тобто на *НСРД* поширюється також положення глави 5 КПК України «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення». Для прикладу, під час проведення контролю за вчиненням злочину старший оперуповноважений склав протокол про результати *НСРД*, у якому не було системно відображено всього перебігу її проведення, а зафіксовано лише її результати. Суд визнав такий

протокол недопустимим доказом, зазначивши, що в протоколі не наведено такі відомості: дата й час, коли особа, яка залучена до конфіденційного співробітництва, прибула в приміщення відповідного оперативного підрозділу для участі в НСРД (контроль за вчиненням злочину); хто конкретно з оперативних працівників чи залучених спеціалістів встановлював на цю особу спеціальне аудіо-, відеоспостережне обладнання; яке конкретно обладнання для аудіо- та відеоспостереження було встановлено на цю особу (не зазначено назву й технічні характеристики цього обладнання); час, коли ця особа вийшла з приміщення оперативного підрозділу, і маршрут її пересування для зустрічі з особою, щодо якої проводять НСРД (контроль за вчиненням злочину); не зазначено маршрут повернення цієї особи після проведення НСРД (контроль за вчиненням злочину) до оперативного підрозділу; не названо співробітника оперативного підрозділу, який безпосередньо знімав обладнання для відеоспостереження з особи, залученої до конфіденційного співробітництва; не зазначено присутніх під час цих дій осіб [20]. Перевірити достовірність зробленого відеозапису під час проведення таких НСРД можна лише за допомогою відповідної експертизи, призначення та проведення якої можливе лише за наявності конкретних технічних засобів, які використовували під час проведення аудіо- та відеофіксування процесуальної дії. Встановити ж, якими саме технічними засобами здійснювали відеоспостереження, без відображення цих даних у матеріалах кримінального провадження неможливо, що ставить отримані в такий спосіб докази під сумнів [47, с. 329];

– *неправильне зазначення часу й посадової особи, яка проводила НСРД.* Згідно з частиною 1 статті 106 КПК України, протокол під час досудового розслідування складають слідчі або прокурори, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. Протокол про перебіг і результати НСРД, з огляду на особливості зазначеної процесуальної дії, не може бути складений під час її проведення, тому його має бути складено одразу після її закінчення. Важливим аспектом під час складання

протоколу має бути зазначення саме тієї посадової особи правоохоронних органів, яка провела НСРД.

2. Порухення процедури передачі інформації, отриманої внаслідок НСРД. Законодавство передбачає, що інформація, отримана внаслідок проведення НСРД, може бути передана від одного структурного підрозділу до іншого виключно за постановою прокурора. Проте в практичній діяльності ця процедура відбувається через оформлення протоколу, не передбаченого КПК України.

3. Зняття інформації з електронних інформаційних систем без звернення до слідчого судді. Доволі часто в практичній діяльності виникають ситуації, коли слідчий або прокурор, вилучивши під час обшуку мобільний телефон чи комп'ютер особи, в порушення частини 1 статті 258 та частину 1 статті 264 КПК України, не звертаючись до слідчого судді за дозволом на зняття інформації з електронних інформаційних систем, проводять огляд цих пристроїв, складають протокол огляду й використовують отриману в такий спосіб інформацію як доказ у кримінальному провадженні [223, с. 298–300].

Крім цього, зняття інформації з електронних інформаційних систем належить до різновиду НСРД, тому його оформлюють протоколом про хід і результати в разі, якщо таке зняття відбувається без відома власника електронної інформаційної системи. Тобто в цій ситуації отримана в такий спосіб інформація не може бути визнана допустимим доказом у кримінальному провадженні. Відповідно до частини 1 статті 84 КПК України, фактичні дані, отримані не в порядку, передбаченому КПК України, доказами в кримінальному провадженні бути не можуть [43].

Досліджуючи проблеми помилок на досудовому слідстві, науковці визначили, що тактичною помилкою у слідчій діяльності є негативний результат неусвідомленого неправильного вибору та/або застосування слідчим тактико-криміналістичних засобів у певній слідчій ситуації, що призводить до втрати можливості виявлення та подальшого використання криміналістично значущої (доказової, орієнтуючої) інформації [49, с. 27].

Класифікація різновидів тактичних помилок має таку структуру:

1) залежно від сфери приналежності причин, що їх зумовили (помилки, спричинені пізнавальними (розумовими) діями слідчого, пов'язані з аналізом, оцінкою інформації, висуненням версій, плануванням розслідування, прийняттям тактичних рішень, і помилки, спричинені фактичними діями (бездіяльністю) під час реалізації спланованих дій, рішень, перевірки версій);

2) залежно від виду процесуальної дії (тактичні помилки під час огляду місця події, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, залучення експерта тощо);

3) залежно від стадії (етапу) процесуальної дії (тактичні помилки під час підготовки, проведення, фіксації, оцінювання результатів);

4) залежно від виду застосованих тактико-криміналістичних засобів (тактичні помилки, пов'язані з використанням тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, з прийняттям і реалізацією тактичних рішень);

5) залежно від психічного ставлення слідчого до негативних наслідків, які можуть настати внаслідок його діяльності (тактичні помилки з причин тактичної необізнаності; тактичні помилки з причин тактичної недбалості; тактичні помилки в ситуації усвідомленого тактичного ризику);

6) за характером (значенням для процесу розслідування) негативного результату (суттєві тактичні помилки (допущені під час проведення одних процесуальних дій та які не можуть бути виправлені за рахунок проведення інших процесуальних дій (використання інших джерел доказів) або їх повторного проведення); несуттєві тактичні помилки (допущені під час проведення одних процесуальних дій та які можуть бути виправлені шляхом проведення інших процесуальних дій чи повторного проведення перших));

7) за видом (виявом) негативного результату (втрата доказової інформації або джерела її виявлення (отримання); втрата тактичної цінності інформації (наприклад, зниження або втрата дієвості психологічного впливу, що мають речові докази); погіршення слідчої ситуації (упущення сприятливого моменту розвитку слідчої ситуації, перехід безконфліктної в бік конфліктної, створення ситуації тактичного ризику)). Втрата доказової інформації або джерела її

отримання через допущені раніше помилки може трапитися на різних стадіях кримінального процесу. Отже, постає закономірне питання про те, які саме види тактичних і пов'язаних із ними процесуальних порушень можуть призвести до недопустимості зібраних доказів [47, с. 326–327].

У теорії кримінального процесу виокремлюють низку вимог щодо оцінювання процедури отримання доказів, серед яких слід назвати їх одержання уповноваженим на те суб'єктом, у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми, яка гарантує захист прав та законних інтересів громадян, належним чином закріплених та засвідчених, з можливістю перевірки достовірності та законності одержаних фактичних даних [216, с. 162].

На наш погляд, недотримання цих вимог є надмірним ризиком, що охоплює занадто високий рівень ризикування в зусиллях, що може призвести до негативних наслідків або недостатній ризик: коли слідчий занадто обережний і не ризикує, коли це може бути необхідним; неправильне визначення пріоритетів: це охоплює неправильний вибір того, що є найважливішим у певній ситуації; недостатня організація, тобто неправильний розподіл часу й ресурсів; неправильне сприйняття інформації: це може передбачати недостатнє або неправильне збирання, оброблення та аналіз інформації, що може призвести до неправильних рішень; недостатня комунікація, що може призвести до неправильних рішень або нерозуміння; недостатня підготовка, тобто недостатні знання або практичний досвід.

Слушно зазначає О. М. Домашенко, такі помилки завжди є результатом (наслідком) неправильного судження, ненавмисно неправильної дії (бездіяльності). Саме ця ознака, що вказує на її суб'єктивну складову, дає змогу відмежувати реальну помилку від злочинів проти правосуддя чи інших упущень слідчого, адже якщо позначати терміном «помилка» всі наслідки дій слідчого, що призвели до шкоди, тобто будь-який негативний результат, то, природно, з'ясування причин таких упущень втрачає свій сенс, адже нівелюється характер імпульсу, унаслідок якого сталася ця шкідлива дія. Безумовно, оцінку конкретного доказу з підстав допустимості або недопустимості надають у кожній

справі окремо, а в зазначених випадках вона відбувається шляхом аналізу змісту фактичних даних і порівняння їх з іншими доказами, які підтверджують або спростовують доказ, що перевіряють [47, с. 327].

Водночас усі нормативні приписи, що стосуються підстав і порядку визнання доказів недопустимими, розраховані виключно на одного суб'єкта, а саме суд (яким, з огляду на зміст глави 3 КПК України, є суддя) [141, с. 12].

Для аналізу таких недоліків слід розглянути матеріали судової практики, у яких є зазначені порушення. Одним із поширених недоліків, яких припускаються слідчі під час проведення СРД, пише О. М. Домашенко, є порушення рекомендацій щодо застосування аудіо- та відеозапису. Особливо неприпустимими є випадки, коли такі засоби фіксації є обов'язковими, зокрема під час обшуку житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у відеозаписі, не може бути внесено до протоколу обшуку й використано як джерело доказів у кримінальному провадженні. Отже, відповідно до вимог закону, аудіо- й відеозапис має відбуватися протягом усієї СРД і в повному обсязі фіксувати основні моменти, її хід і результати. Зазначені законодавцем вимоги прийняті задля забезпечення прав осіб під час проведення обшуку, а також задля фіксації достовірної інформації про докази, отримані під час проведення обшуку, і його об'єктивності. Однак законодавча невизначеність моменту початку відеофіксації може призвести до неоднозначних результатів і вплинути на допустимість отриманих доказів. Аналіз практики засвідчує, що слідчі починають ведення відеозйомки або з моменту прибуття до місця проведення обшуку, або після вручення власнику житла ухвали слідчого судді про проведення обшуку, з огляду на розуміння фактичного початку моменту обшуку. В останньому випадку в суду можуть виникнути сумніви щодо результатів проведеного обшуку [47, с. 328]. Для прикладу, під час проведеного обшуку відеофіксацію обшуку в квартирі було розпочато після того, як учасники цієї СРД і працівники спецпідрозділу вже перебували в приміщенні коридору, де пізніше було виявлено речові докази (гранату з підривноком). Також відеофіксацію

проводили на особистий мобільний телефон оперативного працівника, який на момент судового розгляду (оригінальний примірник технічного носія інформації зафіксованих процесуальних дій) не зберігся, що є порушенням частини 3 статті 107 КПК України [22].

Для уникнення таких ситуацій, на переконання О. М. Домашенка, початком ведення відеофіксації має бути момент прибуття на об'єкт обшуку. Це надасть можливість не лише повністю зафіксувати дії оперативних співробітників, обстановку та місцезнаходження об'єктів пошуку, а й поведінку осіб, у житлі чи іншому володінні яких проводили обшук (активний опір діям слідчого чи добровільну видачу шуканого), дії захисника, понятих та інших учасників. Ігнорування цих рекомендацій у контексті перевірки технічних засобів під час підготовчого етапу проведення СРД може надалі негативно позначитися на оцінці здобутих доказів. Слідчому чи відповідальному співробітнику ще до початку фіксування слідчої дії необхідно перевірити працездатність технічних засобів фіксування шляхом їх активації, провести тестування необхідних функцій аудіо- та відеозаписувального пристрою, перевірити наявність вільного місця на носіях запису відеофонограми; забезпечити наявність зарядних пристроїв в додаткових елементів живлення [47, с. 328]. Яскравим прикладом такої помилки слугує наступний епізод: під час судового розгляду кримінального правопорушення стороною обвинувачення як доказ вини обвинуваченого було надано для дослідження протокол обшуку та його відеозапис, які були досліджені під час судового розгляду. Суд у своєму виправдувальному вирoku зауважує на неповноту фіксації через те, що відеозапис припинився перед завершенням СРД у зв'язку з розрядженням батареї, і визнав протокол обшуку недопустимим доказом [19].

В іншому випадку, наводить приклад О. М. Домашенко, під час дослідження в судовому засіданні протоколу й запису з відеодиска слідчого експерименту було встановлено, що слідчий постійно замість затриманого розповідає обставини, які начебто він повідомляв раніше під час допиту, і підганяє його. У протоколі зазначено, що під час цієї дії тривала безперервна

відеозйомка, на початку й у кінці запису слідчий оголосив про час початку та час закінчення проведеного слідчого експерименту, а саме 22 год 05 хв і 22 год 20 хв відповідно, тобто тривалість цієї дії становила 15 хвилин. Водночас відеозапис із початку до кінця запису становив лише 4 хвилини 58 секунд. Крім цього, у матеріалах провадження не було відомостей про перегляд цього запису після проведення слідчого експерименту [47, с. 328–329]. Надалі такі матеріали визнані судом недопустимим доказом [21].

Однією з істотних вимог отриманого відеозапису під час обшуку є те, що він цілком має відображати дії всіх осіб, які брали участь у проведенні СРД, передусім під час його безпосереднього проведення, коли особи можуть одночасно перебувати в різних місцях. Інколи в суду виникає сумнів щодо правильності вилучення й упакування речового доказу, існування можливості його підміни, місцезнаходження виявленого сліду чи речового доказу тощо. У зв'язку з тим, що поняті можуть забути окремі деталі огляду й не завжди в змозі відповісти на ці запитання, перегляд матеріалів відеозапису має важливе значення для з'ясування всіх перелічених обставин. Зокрема, на таких обставинах зосередив увагу суд, досліджуючи відеозапис, на якому було зафіксовано дії слідчого, прокурора та двох оперативних співробітників поліції на початку проведення обшуку в кімнаті житлового будинку в присутності двох понятих, однак не зафіксовано дії інших трьох співробітників поліції, які в цей час перебували за межами кімнати, увійшли до неї через певний проміжок часу разом із обвинуваченим і стали брати участь в обшуку. Надалі відеозйомку здійснювали так, щоб переважно фіксувати слідчого, понятих, а також почергово кожного зі співробітників поліції, які перебували у різних приміщеннях будинку, де кожний окремо проводив обшук, а також доволі тривалий проміжок часу був поза відеофіксацією у дворі домоволодіння, де пізніше було виявлено бойові припаси й наркотичний засіб [47, с. 329]. Наслідком таких дій щодо проведення відеозапису під час обшуку став виправдувальний вирок [24].

2.1.2. Помилки дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і способи їх виправлення

У кримінальному процесуальному законодавстві передбачене провадження дізнання щодо кримінальних проступків. Потреба в дізнанні як формі досудового розслідування зумовлена необхідністю розвантаження слідчих, щоб вони основну увагу зосередили саме на розслідуванні злочинів.

Кримінальні проступки розслідують шляхом проведення дізнання (пункт 4 частини 1 статті 3, стаття 215 КПК України) органом Національної поліції, органом безпеки, органом Бюро економічної безпеки України, органом Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноваженою особою іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (пункт 4¹ частини 1 статті 3 КПК України).

Повноваження дізнавачів визначено в окремих статтях КПК України (зокрема, статті 40¹, 214, 298¹ тощо цього Кодексу). На відміну від слідчих, які до внесення відомостей до ЄРДР можуть провести лише огляд місця події, дізнавачі, відповідно до частини 3 статті 214 КПК України, мають право:

- відібрати пояснення;
- провести медичне освідування;
- отримати висновок спеціаліста й зняти показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- вилучити знаряддя й засоби вчинення кримінального проступку, речі та документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [88].

Документи, які дізнавач має право складати на підставі проведених процесуальних дій, є процесуальним джерелом доказів відповідно до статті 298¹ КПК України. Проте КПК України не містить відповіді на запитання, яке

процесуальне рішення має прийняти дізнавач, якщо за наслідком проведених до внесення відомостей до ЄРДР процесуальних дій він не встановить складу кримінального проступку [185].

Вважаємо, що якщо органи дізнання не встановили склад кримінального проступку до внесення відомостей в ЄРДР, має бути прийнято підсумкове процесуальне рішення. Відповідно до наказу МВС України від 8 лютого 2019 року № 100 «Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» у разі, коли немає відомостей про кримінальні правопорушення, матеріали мають невідкладно, але не пізніше ніж за 24 год, бути передані керівникові або особі, яка виконує його обов'язки, для розгляду відповідно до Закону України «Про звернення громадян» або Кодексу України про адміністративні правопорушення [166]. Отже, підсумкове процесуальне рішення (висновок) приймає не дізнавач, а інша службова особа органу Національної поліції України (оперативний працівник, дільничний офіцер поліції та ін.), а затверджує керівник їхнього підрозділу.

Законодавець дозволив дізнавачам проводити НСРД, проте лише щодо отримання відомостей з електронних інформаційних систем або їх частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, та щодо установаження місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу) (частина 2 статті 264, стаття 268 КПК України).

Загалом цей перелік НСРД не є вичерпним. Відповідно до §§ 2, 3 глави 21 КПК України, до них також належать: аудіо-, відеоконтроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; спостереження за особою; аудіо-, відеоконтроль місця тощо. Однак С. Ю. Перекопський вважає, що перелік дій, які уповноважений проводити дізнавач, потребує розширення, оскільки вони в певних випадках можуть бути ефективним засобом збирання доказів (зокрема, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції; зняття

інформації з транспортних телекомунікаційних мереж). Зазначені НСРД ефективніше допоможуть розслідувати злочини проти власності [144, с. 102–103]. Принагідно слід зазначити про внесення змін до статті 263 КПК України відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-ІХ. Попередню назву цієї НСРД «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» змінено на «Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж» [164].

Водночас перелік НСРД, передбачений для провадження дізнання (статті 264, 268 КПК України) є необґрунтованим, оскільки він не узгоджений з іншими нормами, закріпленими в КПК України, Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» («Про ОРД») та Конституції України. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII відповідні зміни до Закону «Про ОРД» не були внесені, цей Закон надає дізнавачам процесуальні повноваження, яких не мають навіть слідчі до внесення відомостей в ЄРДР, що видається нелогічним [163].

Відповідно до статті 40¹ КПК України, дізнавача наділяють повноваженнями слідчого, він має право під час розслідування кримінальних проступків доручати проведення СРД та НСРД у випадках, встановлених КПК України, відповідним оперативним підрозділам. Обмежений арсенал інструментів НСРД може призвести до гальмування провадження дізнання, а згодом і паплюження справедливості й моральної сатисфакції, а також захисту прав і свобод громадян [185].

Відповідно до пунктів 1–3 частини 3 статті 219 КПК України, з моменту оголошення особі підозри у вчиненні кримінального проступку дізнання має бути завершено у досить короткі строки: 72 год, 20 діб та 1 місяць залежно від встановлених обставин. В умовах значного навантаження ці строки є

недостатніми для швидкого, повного й неупередженого провадження дізнання. Необхідним видається подовження строків завершення дізнання щодо кримінальних проступків з моменту оголошення особі підозри. Залежно від складності кримінального проступку та кількості залучених до розслідування осіб, встановлення триваліших строків може надати можливість дізнавачам провести більш повне й об'єктивне розслідування. Також пропонуємо встановлення різних строків дізнання залежно від категорії кримінального проступку. Урахування зазначених пропозицій сприятиме усуненню можливих помилок під час прийняття дізнавачами проміжних і підсумкових процесуальних рішень.

Під час внесення змін до КПК України щодо кримінальних проступків законодавець припустився доволі частого дублювання тотожних правовідносин у різних статтях, що ускладнює розуміння та застосування цих норм і призводить до помилок. Зокрема, слушно зазначає А. Романюк, порядок продовження строків дізнання в пункті 1 частини 4 статті 219 і в статті 294 КПК України призводить до нерозуміння загального строку дізнання, на яке прокурор має право його продовжити. Законодавець, установивши обмеження щодо можливості продовження строків дізнання в статті 219 КПК України (строк дізнання можливо продовжити лише щодо кримінальних проступків, зазначених у пунктах 1, 2 частини 4 статті 219 КПК України), у статті 294 КПК України ці обмеження не зазначив, що, вочевидь, призведе до плутанини в застосуванні цієї норми в практичній діяльності [185].

Також невдалим є правове врегулювання затримання особи, яку підозрюють у вчиненні кримінальних проступків, передбачене статтею 298² КПК України, продовжує цей дослідник. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок за наявності підстав, передбачених частинами 1, 2 статті 208 КПК України, можливе лише за наявності умов, визначених у частині 1 статті 298² КПК України, тобто за відсутності умов, але за наявності підстав, фактичне затримання такої особи буде незаконним [185].

Відповідно до частини 2 статті 298² КПК України, строк затримання особи – три години з моменту фактичного затримання, а в частині 4 цієї статті визначено інші строки затримання особи: 72 години і 24 години. Службовими особами, наділеними правом затримувати підозрюваного у вчиненні кримінального проступку, є згідно з частиною 3 статті 298² КПК України уповноважені особи й дізнавач. Проте, яка саме службова особа – «уповноважена особа» чи «дізнавач» – має право затримати особу на 3 год, 72 год та 24 год, а також чи входить строк затримання на 3 год до строків затримання на 24 і 72 год або є окремим строком затримання, – законодавець відповіді не надав, що, слушно вказує А. Романюк, призводить до різного трактування цих строків учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження [185].

Відповідно до пункту 4 частини 3 статті 214 КПК України, для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР можуть бути вилучені зняття та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей. Аналогічні приписи дублюються й у статті 298³ КПК України. Проте постає питання: як можна вилучити предмети й речі до внесення відомостей до ЄРДР, якщо їх виявлення можливе під час проведення процесуальних дій (затримання особи, особистого огляду або огляду речей), які дізнавач може проводити виключно після початку дізнання щодо кримінального проступку? Ця норма є незрозумілою з позицій елементарної логіки [185].

Найсуперечливішою з позицій дотримання статті 129 Конституції України та загальних засад кримінального провадження (глава 2 КПК України), на яку акцентовано особливу увагу дослідників, є можливість використання судом як доказів під час розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних проступків письмових пояснень, показань свідків, потерпілих, спеціалістів і речових доказів без учасників кримінального провадження в спрощеному порядку розгляду обвинувального акта в суді, коли особа беззаперечно визнає

свою вину в присутності захисника й не бажає брати участі в судовому розгляді справи. У такому разі особа позбавлена й права апеляційного оскарження вироку. Очевидно, що такий «спрощений порядок» суперечить засадам змагальності сторін, доведеності перед судом переконливості доказів, гласності судового розгляду на забезпечення безумовного (стаття 129 Конституції України) апеляційного перегляду справи, а також презумпції невинуватості, забезпечення доведеності вини, права на захист, безпосередності дослідження показань, речей і документів, публічності, диспозитивності тощо [185]. Процесуальна економія, на наше переконання, передбачає мінімізацію витрат часу, зусиль і коштів, проте ця вимога не повинна порушувати інших засад здійснення правосуддя та призводити до помилок під час ухвалення процесуальних рішень. Уведення «спрощеного порядку» може призвести до неадекватного захисту прав підозрюваних, порушення процесуальних гарантій, що забезпечують справедливе й ефективне правосуддя. Отже, запровадження «спрощеного порядку» має бути розглянуто з огляду на потреби процесуальної економії та всіх засад кримінального провадження. Для досягнення цього можна розглянути інші шляхи оптимізації процесуальних процедур, для прикладу, електронізацію судових процесів, раціоналізацію кількості та складності процесуальних процедур, забезпечення якості роботи судових і правоохоронних органів тощо.

На жаль, досі трапляються випадки, коли під час дізнання затриманим відмовляють у доступі до захисника, або їх може бути піддано незаконному підслуховуванню під час спілкування із захисником. Залежно від конкретних обставин таких дій дізнавача можна вести мову або про його процесуальну помилку, або про вчинення ним кримінального правопорушення. Один з прикладів, коли затриманому було відмовлено в доступі до захисника, можна знайти в провадженні № 2/524/704/20 про Кременчуцьку пожежу, що сталася у вересні 2020 року. Згідно зі звітом Міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch, що в перекладі українською мовою має назву «Варта прав людини», затриманим пожежникам, яких підозрювали в порушенні

протипожежних правил, було відмовлено в доступі до захисника впродовж перших 72 годин з моменту затримання. Це порушення статті 29 Конституції України, яка визначає, що кожному затриманому надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Також у цій справі було порушено права затриманих на захист приватності й таємниці листування [54].

Отже, зазначені неузгодження в КПК України призводять під час дізнання до допущення різних помилок, зокрема:

- 1) дізнання може бути проведено з порушенням процесуального порядку та прав затриманого;
- 2) збирання доказів у спосіб, не передбачений КПК України;
- 3) порушення права на захист, відмова в різних формах у доступі до адвоката або незаконне підслуховування під час спілкування з адвокатом.

Пропозиції щодо усунення законодавчих невизначеностей та рекомендації, як слід вчиняти, щоб не припускатися помилок, можуть містити такі пункти:

1. Здійснити офіційне тлумачення частини 4 статті 219 КПК України щодо строків дізнання стосовно кримінальних проступків і встановити чіткі строки, які враховували б їх складність і характер.

2. Розробити рекомендації для дізнавачів й інших працівників правоохоронних органів, уповноважених здійснювати дізнання, щодо процедур дізнання та документування доказів. Такі рекомендації мають передбачати детальний опис процесу збирання та фіксації доказів, які допоможуть уникнути помилок.

3. Проводити навчання дізнавачів й інших працівників правоохоронних органів щодо процедур дізнання і збирання доказів, а також оновлювати їх знання та навички з розробленням нових методик і технологій.

4. Проводити аудит процесу дізнання під час розслідування кримінальних проступків для виявлення помилок і недоліків, розробляти рекомендації щодо їх усунення.

5. Забезпечити доступність інформації щодо процесу дізнання під час розслідування кримінальних проступків для громадськості, зокрема, розміщуючи інформацію на вебсайтах правоохоронних органів й органів прокуратури.

2.1.3. Процесуально-правові засоби забезпечення виправлення помилок слідчого й дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень

Нагляд прокурора в досудовому провадженні передбачає, що він має право втручатися в дії правоохоронних органів, якщо він вважає, що їхні дії порушують закон або якщо вони не виконують належно надані їм повноваження щодо провадження досудового розслідування. Відповідно до пункту 4 частини 2 статті 36 КПК України, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк СРД, НСРД, інші процесуальні дії або давати вказівки щодо їх проведення [88].

Основним інструментом впливу прокурора під час досудового розслідування з метою досягнення його всебічності, повноти та неупередженості є письмова вказівка прокурора в кримінальному провадженні, спрямована на усунення прогалин і неповноти слідства, наділена ознаками імперативності, що є обов'язковою до виконання. Аналіз практики засвідчує, що саме письмова вказівка є найпоширенішою формою реалізації контрольних повноважень прокурора під час досудового розслідування, яка скеровує діяльність слідчого в правильному напрямі. Вказівки прокурора є одним з його універсальних контрольних повноважень, оскільки можуть бути спрямовані як на виявлення порушень закону, реагування та запобігання їм, так і на забезпечення повноти,

усебічності й об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження [95, с. 147–152].

Цим законодавчим положенням, зауважує О. Д. Гринів, фактично окреслено предмет вказівок прокурора в кримінальному провадженні. Прокурор встановлює, чи всі процесуальні можливості для виявлення та закріплення доказів, що мають значення для кримінального провадження, було використано, чи не залишилися поза увагою відомості про факти, які підлягають доказуванню, та чи усунуто наявні в доказах суперечності. Якщо прокурор дійде висновку, що зібраних доказів недостатньо для доказування в кримінальному провадженні, він зобов'язаний дати вказівки про встановлення обставин, що мають значення, і проведення конкретних СРД зі збирання доказів або особисто прийняти рішення про проведення таких дій. Вказівки прокурорів у кримінальному провадженні не лише констатують допущені порушення закону та вимагають їхнього усунення, а й визначають перспективи подальшого розслідування, конкретизують завдання щодо предмета доказування в кожному кримінальному провадженні, тобто є засобом організації належного перебігу й напряду досудового розслідування, забезпечення його повноти, всебічності та об'єктивності [34, с. 206–207]. Слушно зазначає В. В. Луцик, що вказівки про проведення СРД, НСРД, інших процесуальних дій, на відміну від доручень, дає прокурор у тому випадку, коли кримінальне провадження знаходиться в провадженні слідчого [105, с. 233].

Проведене нами вивчення матеріалів кримінальних проваджень надало можливість з'ясувати та класифікувати вказівки прокурора на вказівки щодо кваліфікації кримінального правопорушення; перевірки слідчих версій; щодо проведення СРД, спрямованих на збирання доказів; застосування заходів забезпечення кримінального провадження; зупинення досудового розслідування, закриття кримінального провадження (додаток В).

Щодо процесуального оформлення вказівки прокурора законодавець передбачив виключно письмову форму. Вказівка на письмовий характер цих актів не виключає можливості надання усних вказівок, які доволі поширені в практичній діяльності, однак необхідно враховувати, що відсутність їх

фіксування ускладнює здійснення подальшого контролю прокурора за своєчасністю та якістю виконання таких вказівок, а також може призвести до неправильного їх сприйняття з боку тих осіб, яким вони надані [96, с. 232]. Вказівки прокурора, вважає Т. В. Кордіяка, мають бути видані на бланку прокуратури за підписом процесуального керівника та містити три частини: вступну, мотивувальну й резолютивну. Вступна частина має визначати місце та час видання письмових вказівок, суб'єкта, якому адресовано вказівки, містити номер кримінального провадження та правову кваліфікацію. Мотивувальна частина письмових вказівок є однаковою для всіх письмових вказівок, її зміст впливає із завдань прокурора як процесуального керівника та завдань кримінального провадження загалом. Резолютивна частина вказівок прокурора – це фактично зміст прийнятого процесуального рішення, перелік конкретних дій, які повинен виконати адресат [74, с. 219]. Така позиція, вважає О. Д. Гринів, видається обґрунтованою лише частково. Вказівка є процесуальним документом прокурора, а відповідно до частини 3 статті 110 КПК України рішення прокурора приймається у формі постанови, яка виноситься в передбачених випадках, а також коли прокурор визнає це за необхідне. У зв'язку з цим, стверджує далі ця авторка, вказівки слід оформляти постановою прокурора про надання вказівок у кримінальному провадженні. Така практика забезпечить уніфікацію вимог до змісту вказівок, які тоді логічно повинні будуть відповідати вимогам, встановленим частині 5 статті 110 КПК України, і підвищуватиме авторитет прокурора як процесуального керівника досудовим розслідуванням [34, с. 208]. Аналогічну позицію висловили й інші науковці [95, с. 149].

На наш погляд, пропозиції обох цих науковців суттєво ускладнює процес досудового розслідування та призведе до необґрунтованих затрат часу. Складання постанови або вказівки, які вони пропонують, передбачає усталену структуру, що не відповідає вимогам процесуальної економії. Вважаємо, що такий процесуальний документ має іменуватися Вказівкою як за назвою, так і за змістом, його слід складати відповідно до пункту 4 частини 2 статті 36 КПК України, він повинен охоплювати відомості, необхідні для керівництва

кримінальним провадженням, щодо обставин кримінального провадження, правової кваліфікації, пропозиції щодо проведення додаткових процесуальних дій, порядку взаємодії слідчого з іншими органами. Важливо зазначити, що вказівка має бути складена в довільній формі.

У частині 3 статті 39, частині 4 статті 40 КПК України визначено обов'язковість вказівок, даних прокурором під час досудового провадження, як слідчому, так і керівнику органу досудового розслідування. Одночасно це положення передбачено і в частині 1 статті 25 Закону України «Про прокуратуру» [168]. У КПК України не передбачено прямої норми про можливість слідчого оскаржувати вказівки прокурора. Проте законодавець наділяє слідчого правом оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності прокурора, прийнятих у відповідному досудовому провадженні (стаття 311 КПК України). Оскільки вказівка є одним із процесуальних рішень прокурора, то положення норми статті 311 КПК України, на нашу думку, поширюється і на них.

Слідчий зобов'язаний виконати вказівку прокурора, оскільки її неналежне виконання може призвести до неповноти досудового розслідування, істотних порушень закону, що надалі може негативно позначитися на підтриманні державного обвинувачення в суді. Невиконання вказівок розглядали також у практиці ЄСПЛ. Для прикладу, у справі «Дудник проти України» суд дійшов висновку, що органи державної влади не вжили всіх заходів, яких розумно було б очікувати в контексті провадження ефективного розслідування обставин заподіяння тілесних ушкоджень і смерті сина заявниці, зокрема невиконання численних вказівок прокурора [201]. Цей приклад засвідчує важливу роль прокурора під час досудового розслідування, який має не лише брати активну участь у процесі розслідування, а й контролювати стан виконання його вказівок [95, с. 151].

Отже, нагляд прокурора на досудовому провадженні дає змогу забезпечувати ефективний механізм своєчасного виявлення та оперативного виправлення помилок, допущених під час досудового розслідування. Для прикладу, якщо прокурор виявляє порушення прав громадян або недотримання

процесуальних норм під час проведення досудового розслідування, він повинен здійснити дії, спрямовані на їхнє виправлення. Крім цього, цей нагляд у формі процесуального керівництва є важливим інструментом забезпечення законності й неупередженості досудового розслідування, допомагаючи забезпечувати швидкість, повноту й неупередженість досудового розслідування кримінальних правопорушень. Цього може бути досягнуто шляхом зменшення кількості помилок і забезпечення ефективної роботи правоохоронних органів.

Аналіз норм КПК України щодо повноважень суду під час виконання ним функції *судового контролю в досудовому провадженні*, з огляду на можливості виявлення та виправлення допущених помилок, дає змогу виокремити доволі широке коло судових прерогатив, які поділяють на дві групи: захисні та регуляційні повноваження суду. Перші реалізують шляхом вирішення різних клопотань посадових осіб досудового розслідування, вони спрямовані на попередження помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, що підвищує ефективність і якість судового слідства. Регуляційні повноваження дають змогу суду, розглядаючи скарги, виконуючи інші процесуальні дії, виправляти помилку органів досудового розслідування, яку вже було фактично допущено й виявлено.

Необхідність активної та своєчасної реалізації слідчими суддями цих повноважень обґрунтовують не лише нагальною потребою зменшення кількості помилок у досудовому провадженні, а й підвищенням якості майбутнього судового провадження, наближенням органу правосуддя до досягнення мети доказування та виконання завдань кримінального провадження.

Отже, ця функція передбачає, що слідчі судді вправі перевірити законність та обґрунтованість дій учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, а також дослідити докази, що були зібрані під час досудового розслідування, зокрема для повідомлення про підозру, що може бути оскаржена.

Проведене нами дослідження наукової літератури та практики оскарження повідомлення про підозру надає можливість виокремити підстави їх оскарження. Насамперед це *недодержання процесуального порядку* повідомлення про

підозру, зокрема: порушення строків повідомлення про підозру; вручення повідомлення про підозру не уповноваженою на те особою, не передбачений в КПК України обраний спосіб вручення повідомлення про підозру тощо.

Необґрунтованість повідомлення про підозру. Відповідно до пункту 3 частини 1 статті 276 КПК України, повідомлення про підозру здійснюють, зокрема, за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Тож повинні бути докази, які підтверджують такі обставини, оскільки стверджувати про підозру, посилаючись лише на факт завдання особі відповідної шкоди, неможливо. Під час анкетування науково-педагогічних і практичних працівників судових та правоохоронних органів, яке проводив В. О. Гринюк, встановлено, що 40 % респондентів поділяють позицію доцільності викладення в повідомленні про підозру доказів, на підставі яких прокурор, слідчий прийняв рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності, 14 % вважають, що такі докази не лише доцільно, а й необхідно викладати в повідомленні про підозру [35, с. 204].

Отже, обґрунтована підозра, зауважує І. І. Холондович, передбачає наявність не лише письмового повідомлення про підозру, а й достатніх доказів для її підтвердження. Стверджувати про підозру як обґрунтовану на момент розгляду скарги на повідомлення про підозру, за відсутності зазначених складових, неможливо [237, с. 87].

Водночас обґрунтована підозра передбачає наявність фактів й обставин, які могли би переконати об'єктивного спостерігача в тому, що саме конкретна особа могла вчинити злочин. Факти, які дають підставу для підозри, не мають бути такого самого рівня, як такі, що обґрунтовують засудження особи. Вони мають бути достатніми, щоб виправдати подальше розслідування або висунення звинувачення, про що зазначено в низці рішень ЄСПЛ, зокрема у справі «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» [208], «Лабіта проти Італії» [203], «Мюррей проти Сполученого Королівства» [198], «Нечипорук і Йонкало проти України» [205].

Неправильна кваліфікація діяння. Після внесення відомостей до ЄРДР учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, здійснюють збирання доказів, встановлюють обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, на підставі яких формулюють підозру. Відповідно до пункту 5 частини 1 статті 277 КПК України, письмове повідомлення про підозру має містити правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють особу, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність [109, с. 203]. Слід зауважити, що кваліфікація кримінального правопорушення має бути максимально точною і правильною, оскільки вона тягне відповідні правові наслідки: формалізує підставу кримінальної відповідальності, встановлює її межі й обсяг, визначає напрями та межі проведення досудового розслідування, впливає на обрання відповідних кримінально-правових заходів, визначає підсудність, передбачає форму провадження тощо [229, с. 349]. Проте в практичній діяльності під час досудового розслідування наявні випадки, коли учасники кримінального провадження, які мають владні повноваження, неправильно визначають ознаки кримінального правопорушення, про що зазначають у повідомленні про підозру, що своєю чергою зумовлює помилкове прийняття рішення судом.

Відповідно до частини 1 статті 413 КПК України, неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, є: 1) незастосування судом закону, який підлягає застосуванню; 2) застосування закону, який не підлягає застосуванню; 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту; 4) призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) КК України.

У нашому випадку учасники, які мають владні повноваження, на переконання А. С. Максименка, неправильно застосовують закон України про кримінальну відповідальність. Надання можливості оскаржувати повідомлення про підозру за цією підставою є важливою гарантією забезпечення захисту прав

і свобод учасників кримінального провадження, зокрема підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників, законних представників, а також потерпілого, його представника чи законного представника, адже правильне застосування норм КК України дасть змогу суду винести законне та справедливе рішення [109, с. 203].

Оскаржити повідомлення про підозру можна не пізніше ніж до закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом, тобто лише в межах досудового розслідування. Склалася практика, коли після скасування підозри слідчий усував недоліки попереднього повідомлення та знову вручав його підозрюваній особі. Навіть є випадки, коли слідчий вручав таке саме повідомлення, як і те, що було скасовано. Саме тому побутує думка про неефективність оскарження підозри [246].

Поняттям «скарга особи на повідомлення про підозру» А. С. Максименко пропонує вважати процесуальний документ, який відповідає встановленим вимогам щодо його форми і змісту та в якому скаржник навів доводи про вручення повідомлення про підозру не уповноваженою на те особою, порушення процесуального порядку здійснення повідомлення про підозру, необґрунтованість повідомлення про підозру або невідповідність кваліфікації діяння фактичним обставинам кримінального провадження, у зв'язку з чим поставлено питання про прийняття слідчим суддею рішення про скасування повідомлення про підозру. У зв'язку з цим, цілком поділяємо висловлену ним пропозицію про доцільність закріплення вимог щодо форми та змісту скарги на повідомлення про підозру в статті 303¹ КПК України «Форма та зміст скарги на повідомлення про підозру», яку слід викласти в такій редакції: «Скаргу на повідомлення про підозру подають у письмовій формі. Скарга має містити: 1) найменування суду, до якого подають скаргу; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштову адресу особи, яка подає скаргу, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти (за наявності останньої); 3) повідомлення про підозру, яке оскаржують, прізвище й ініціали дізнавача, слідчого чи прокурора, які її оголосили, або найменування відповідного органу досудового

розслідування чи прокуратури; 4) наведення доводів (підстав) про невідповідність повідомлення про підозру кримінальному процесуальному законодавству; 5) вимоги особи, яка подає скаргу; 6) витяг з ЄРДР» [109, с. 204].

Розгляд скарг на повідомлення про підозру слідчим суддею відбувається в судовому засіданні, оскільки лише за таких умов учасники провадження здатні найповніше реалізувати свої процесуальні права, а слідчий суддя – свої повноваження [237, с. 128].

Отже, судовий контроль є важливим інструментом забезпечення правової держави, оскільки він дає змогу виправити помилки, що можуть бути допущені під час досудового розслідування, і захистити права та свободи громадян.

Профілактика помилок слідчого й дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень є важливим елементом забезпечення справедливості та ефективності кримінального правосуддя. До основних напрямів такої профілактики належать:

1. *Підвищення професійної підготовки та навчання*, щоб слідчі та дізнавачі мали достатні знання з кримінального й кримінального процесуального права, володіли методами дослідження, щоб уникнути помилок під час проведення досудового розслідування. Важливим напрямом попередження їхніх помилок є вдосконалення організації діяльності з підвищення кваліфікації. У зв'язку з цим необхідно, поряд із традиційними методами проведення занять (лекцій, семінарських, практичних занять), застосовувати методи, спрямовані на самостійний аналіз проблемних ситуацій та побудову алгоритмів їх вирішення.

2. *Дотримання прав і свобод осіб*, які перебувають у статусі підозрюваних, забезпечення реалізації їхніх законних інтересів, зокрема права на захист, особисту недоторканість і недоторканність житла чи іншого володіння особи, конфіденційність даних про особу й інші гарантії, передбачені чинним КПК України.

3. *Дотримання законодавства, що врегульовує кримінальне провадження*, і передбачених ним процедур. Важливим є виконання всіх процесуальних дій у встановлені строки й за присутності тих осіб, які є обов'язковими чи

факультативними учасниками, регулярне інформування підозрюваних та їхніх захисників про стан провадження тощо.

4. *Належне збирання, перевірка й аналіз доказів* задля уникнення помилок під час кваліфікації кримінального правопорушення та встановлення його суттєвих обставин. З цією метою здобувають і фіксують докази в процесуальних джерелах, їх досліджують та надають їм оцінку для вирішення питання про подальший рух матеріалів кримінального провадження відповідно до частини 2 статті 283 КПК України.

5. *Системний підхід*, що охоплює всі елементи досудового розслідування, зокрема організаційну структуру, забезпечення матеріально-технічної бази, здійснення судового та відомчого контролю за процесуальною діяльністю слідчих і дізнавачів, забезпечення взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів.

6. *Використання сучасних технологій та методів*, зокрема науково-технічних засобів, знання можливостей та своєчасне призначення відповідних експертиз, використання аналітичних систем тощо, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування і зменшення кількості можливих помилок.

7. *Незалежний контроль з боку прокурора та слідчого судді за діями слідчих і дізнавачів* для своєчасного виявлення допущених помилок під час досудового розслідування та швидкого й ефективного їх усунення, створення підґрунтя для унеможливлення їх повторення.

8. *Загальний підхід до досудового розслідування*, орієнтований на забезпечення неупередженості та правової відповідності проведених слідчими й дізнавачами процесуальних дій та прийняття ними підсумкових і проміжних процесуальних рішень. Метою реалізації цього напрямку є пошук компромісу між інтересами держави й особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також розуміння того, що досудове розслідування не є безпосередньою метою, а є необхідною стадією для досягнення справедливості під час розгляду матеріалів кримінального провадження на судових стадіях.

Крім основних напрямів, передбачено ще низку конкретних заходів, що можуть допомогти в профілактиці помилок під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а саме:

1) забезпечення доступу до адвокатів й інших правозахисних організацій для реалізації права на захист і представлення своїх інтересів у судовому процесі. Участь адвокатів та представників інших правозахисних організацій може допомогти в запобіганні помилкам під час проведення процесуальних дій на досудовому розслідуванні й оцінці їх результатів під час судового розгляду;

2) впровадження етичних стандартів для слідчих і дізнавачів може допомогти зменшити кількість випадків корупції, викривлення фактів та інших порушень, що можуть призвести до помилок;

3) забезпечення неупередженості й неприбутковості, здійснення процесуальної діяльності слідчих та дізнавачів без будь-якої вигоди чи користі для себе чи інших осіб. Саме такий підхід може забезпечити довіру до посадових осіб, уповноважених здійснювати досудове розслідування, навіть у випадках оскарження до прокурора чи до суду їхніх дій та рішень;

4) усунення системних проблем, до яких, зокрема, належить перевантаженість слідчих і дізнавачів як причина помилок у досудовому розслідуванні, що може допомогти в зменшенні їх кількості та покращенні якості досудового розслідування;

5) співпраця з громадськістю та медіа для забезпечення відкритості й прозорості під час досудового розслідування, спрямована на допомогу в запобіганні помилкам і забезпеченні довіри громадськості до органів досудового розслідування;

6) застосування альтернативи під час досудового розслідування, зокрема медіації, що може допомогти в запобіганні помилкам, які можуть бути виявлені й стануть предметом розгляду під час реалізації загальної правової процедури досудового розслідування та судового провадження;

7) розроблення та впровадження програми професійного розвитку для надання допомоги в підвищенні кваліфікації слідчих і дізнавачів, зменшенні кількості допущених ними помилок [90, с. 133–135].

На підтвердження наших висновків наведемо результати опитування слідчих і дізнавачів щодо причин їхніх помилок: а) перевантаженість слідчих роботою (21,5 % опитаних); б) недоліки матеріально-технічного забезпечення (21,5 %); в) недоліки освіти (17,4 %); г) недостатнє науково-методичне забезпечення розслідування (21,4 %); д) недостатній практичний досвід (15 %); е) низький професіоналізм слідчих, дізнавачів (14,1 %); ж) суперечливість, формалізм законодавства, що регламентує досудове розслідування (11,9 %); и) недоліки в організації діяльності з підвищення кваліфікації (15,8 %); к) брак необхідних морально-вольових і психологічних рис у слідчих, дізнавачів (11,9 %); л) інше (4,8 %), зокрема: наявні статистичні показники роботи (2,6 %), відсутність реальної процесуальної самостійності слідчих, дізнавачів (2,2 %) (додаток А).

Водночас опитані нами науково-педагогічні працівники насамперед виокремили такі фактори, як низький професіоналізм слідчих (24 %); їхній недостатній практичний досвід (22 %); перевантаженість слідчих матеріалами кримінальних проваджень (20 %); недоліки освіти (15,9 %) тощо (додаток Б).

Таку розбіжність у думках, на наш погляд, можна пояснити двома причинами. По-перше, відповіді науково-педагогічних працівників вирізняються вищим ступенем об'єктивності, тому що їхню діяльність безпосередньо не оцінювали. У зв'язку з цим вони на перше місце ставлять фактори, що характеризують особистість слідчого. По-друге, такі результати опитування можуть свідчити про можливий відрив науки від практики, а також недостатнє розуміння реальних потреб практичної діяльності в боротьбі з кримінальними правопорушеннями. Жодна з груп не назвала такі фактори, що сприяють слідчим помилкам, як: недостатній контроль з боку керівників слідчих підрозділів, прокурорів як процесуальних керівників, помилкові наукові й методичні рекомендації з організації та проведення СРД та інших процесуальних

дій тощо. Зазначене може бути зумовлено або тим, що ще немає достатньої зацікавленості з боку вчених і практичних працівників у розв'язанні проблем помилок під час провадження досудового розслідування, або ж браком достатнього обсягу знань у респондентів щодо поставлених перед ними питань [90, с. 133–136].

Важливість шляхів досягнення визначеної мети слідчі та дізнавачі розставили в такій послідовності: глибоке вивчення спеціальної літератури, обмін інформацією з колегами; систематичне виявлення та узагальнення помилок; зосередження уваги на проблемі помилок під час службової підготовки й курсів підвищення кваліфікації; акцент на проблемах під час навчання в закладах вищої освіти на заняттях з кримінального процесу та криміналістики; видання методичних рекомендацій, що стосуються питань помилок загалом і встановлення їх причин зокрема; підвищення практичної спрямованості занять; посилення ролі керівників слідчих підрозділів у виявленні та попередженні помилок; проведення конференцій з питань якості й ефективності досудового розслідування (додаток А).

Науково-педагогічні працівники зауважували, що необхідно насамперед систематично виявляти й узагальнювати помилки слідчих і дізнавачів, після цього видавати методичні рекомендації, що стосуються питань помилок і причин їх допущення. Крім цього, необхідно спрямувати увагу на помилках під час навчання в ЗВО на заняттях з кримінального процесу та криміналістики, а також підвищити рівень практичної спрямованості таких занять (додаток Б).

Удосконалення підготовки майбутніх слідчих і дізнавачів передбачає насамперед їх ранній професійний відбір. Надалі під час підготовки фахівців необхідно акцентувати увагу на проблемних питаннях недопущення ними помилок під час подальшої практичної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Основними формами розгляду питань, пов'язаних із помилками, є: аналіз матеріалів кримінальних проваджень (протоколів огляду, обшуку тощо) на практичних заняттях; проведення практичних занять з аналізом складених процесуальних документів тощо).

Маючи на меті поліпшення підготовки майбутніх слідчих і дізнавачів, а також прищеплення їм практичних навичок, спрямованих на всебічне та якісне провадження ними досудового розслідування, доцільно для профілактики допущення ними помилок запропонувати такі заходи:

1) забезпечення реального відпрацювання практичних навичок замість глибокого теоретичного ознайомлення з їхньою майбутньою діяльністю;

2) розроблення та впровадження методів навчання тактики дій в обстановці, найбільше наближеній до реальних умов, зокрема екстремальні ситуації (протидія розслідуванню, несприятливі умови його проведення тощо);

3) запрошення на заняття практичних працівників для обговорення проблемних питань розслідування кримінальних правопорушень;

4) викладання спецкурсів про особливості проведення СРД, у яких на підставі матеріалів практики (зокрема коли були допущені помилки), аналізу правової процедури й тактичних правил їх проведення відбувалося поєднання визначених факторів, що обумовлюють повноту та ймовірність одержаних фактичних даних, їх доказову цінність тощо, з огляду на специфіку провадження дізнання чи досудового слідства як форм досудового розслідування [90, с. 136].

2.2. Помилки прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і способи їх виправлення

2.2.1. Помилки прокурора під час нагляду за додержанням законів у межах проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням

Прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України «Про прокуратуру» та діє в межах своїх повноважень. Прокурор є одним з ключових учасників кримінального процесу та його роль полягає в забезпеченні захисту прав і свобод людини та громадянина, захисту законності

та інтересів держави. Однак прокурорська діяльність також може бути пов'язана з ризиком помилок і ненавмисних порушень, що може позначитися на результативності кримінального провадження та довірі до прокуратури загалом.

Вивчення нами кримінальних проваджень засвідчило, що деякі з помилок прокурора під час нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням можуть охоплювати, зокрема, неправильну кваліфікацію кримінального правопорушення – 12 %, недостатність зібраних доказів – 39 %, невизначення всіх обставин кримінального провадження – 41 %, недостатній захист прав підозрюваного – 51 %, порушення процесуальних норм – 64 % тощо. Для прикладу, під час затвердження помилкових рішень, прийнятих слідчим або дізнавачем (надання згоди на проведення СРД, затвердження обвинувального акта тощо), також під час прийняття самостійних помилкових рішень (направлення матеріалів кримінального провадження до суду, якщо вони підлягають зупиненню чи закриттю). Процесуальні помилки прокурора можуть полягати також у невжитті заходів щодо виправлення помилкових рішень слідчого або дізнавача (додаток В).

Однією з концептуальних змін, внесених у КПК України 2012 року, є трансформація функції нагляду за додержанням законів у процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням. Проте керівництво й нагляд не слід розглядати як різні, тим більше як несумісні види діяльності.

Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням, зазначає І. В. Гловюк, не є окремою функцією прокурора, відмінною від прокурорського нагляду, а є формою реалізації функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство (функції прокурорського нагляду в досудовому провадженні) [31, с. 168].

Процесуальне керівництво – це метод, спосіб здійснення прокурорського нагляду. Такий погляд на поняття процесуального керівництва поділяє чимало процесуалістів. Зокрема, О. М. Толочко обґрунтовує думку про те, що процесуальне керівництво прокурором за діяльністю органів досудового провадження

є способом забезпечення законності їхньої діяльності й ефективною процесуальною формою реалізації його конституційної наглядової функції [218, с. 80]. Адже слідчий, відповідно до частини 2 статті 40 КПК України, уповноважений здійснювати досудове розслідування. Загальновизнаним є розслідування злочинів, яке означає, що в кожному кримінальному провадженні має бути встановлено всі обставини, які належать до предмета доказування (стаття 91 та інші КПК України) [46, с. 13].

Доказування в кримінальному процесі, зазначають В. К. Лисиченко та Р. М. Шехавцов, традиційно тлумачать у двох аспектах: 1) як сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, що чітко здійснюються у встановленому законом порядку, спрямованих на збирання, перевірку, оцінку доказів і використання їх з метою достовірного встановлення обставин події; 2) як різновид процесу пізнання, розумова діяльність, що протікає відповідно до законів логіки в певних логічних формах з метою встановлення істини про обставини події злочину та причетних до неї осіб й обґрунтування процесуальних рішень, що приймають під час кримінального провадження [98, с. 49]. Прокурор організовує та контролює діяльність слідчого для встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Тому ми не поділяємо підхід авторів, які стверджують, що прокурор повинен втручатися в діяльність з розслідування лише у зв'язку з порушенням закону й доходити висновків про все лише з позицій законності, але не доцільності. У такому разі є ризик перетворення прокурорського нагляду на формальну й неефективну діяльність з обмеженими можливостями щодо виправлення слідчих помилок і прогалин розслідування. Тож практична діяльність потребує належної організації прокурорського нагляду та високої його ефективності.

Значення діяльності прокурора щодо забезпечення виконання вимог закону про швидкість, повноту й неупередженість розслідування наочно ілюструють результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень. Для прикладу, вивчення А. І. Палюхом цих матеріалів, відібраних за ознакою участі (або неучасті) прокурора в керівництві розслідуванням, засвідчило, що 72 %

становлять провадження зі слідчими помилками (тобто такі, у яких прокурор чи суд робили вказівку на істотне порушення кримінального процесуального закону або неправильне застосування кримінального закону; провадження, де скасовували рішення про зупинення чи закриття кримінального провадження; провадження з виправдувальними вироками), причому в структурі всіх слідчих помилок 24,3 % припадає на недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення [140].

Також дослідники зауважують про зростання питомої ваги постановлених виправдувальних вироків, що теж може свідчити про суттєві недоліки під час досудового розслідування. Такі помилки слідчого чи прокурора щодо однобічності й неповноти досудового розслідування становлять доволі значний відсоток, що призводить до помилок в оцінці доказів і неправильного застосування КК України, прийняття незаконних та необґрунтованих рішень з приводу кримінального провадження. Розгляд слідчих помилок та їх причин зумовлює виокремлення процесуалістами суб'єктивних й об'єктивних причин цих помилок. До перших належать: добір і виховання кадрів, їх неправильне ставлення до службових обов'язків, несформованість належних моральних і морально-вольових рис. До причин об'єктивного характеру належать організаційні недоліки, відсутність належної взаємодії з іншими підрозділами, керівництва розслідуванням [67, с. 173–191].

Серед основних факторів (умов), що визначають конкретні причини слідчих помилок, також доцільно виокремити недостатню ефективність прокурорського нагляду за розслідуванням. На жаль, зазначає А. І. Палюх, практика дає підстави для такого висновку [140, с. 43]. Проведене нами вивчення матеріалів кримінальних проваджень підтверджує цю думку й дає підстави стверджувати, що лише у 50 % випадків прокурори виявляли недоліки під час провадження досудового слідства (додаток В). Практична діяльність з досудового розслідування кримінальних правопорушень потребує від прокурора нагляду під час безпосереднього проведення процесуальних дій, орієнтує прокурора на керівництво діяльністю, спрямованою на належне, неупереджене,

повне й усебічне збирання доказів, що надалі він використає в суді. Водночас прокурор може сам здійснювати процес доказування. Проте аналіз вивчених матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що прокурор безпосередньо не проводить СРД та інші процесуальні дії.

З огляду на зазначене, слід констатувати, що процесуальне керівництво прокурора під час досудового розслідування потребує подальшого дослідження, узагальнення й вдосконалення з тим, щоб не допустити порушення процесуальних строків, невиконання необхідних процесуальних дій, неправильного складання документів, незаконного затримання, неправомірного збирання доказів, невиконання рішень суду тощо.

2.2.2. Помилки прокурора під час повернення обвинувальних актів

З моменту прийняття КПК України й донині трапляються обвинувальні акти, які не цілком відповідають вимогам Кодексу. Незалежно від того, хто складав ці процесуальні документи – прокурор чи слідчий, у них наявні однакові, типові помилки, які розглянемо докладніше.

Поширеними є випадки, коли суди або адвокати, зазначає К. С. Четвертак, ознайомлюючись з обвинувальним актом, знаходять доволі значну кількість процесуальних помилок. Крім цього, в обвинувальних актах трапляється і значна кількість неточностей у контактних даних, неточностей у викладі фактичних даних, а також непоодинокими є випадками порушень вручення обвинувального акта [241].

Проаналізуємо їх, а також наслідки повернення обвинувального акта прокурору. Відповідно до частини 1 статті 291 КПК України, обвинувальний акт складають слідчий, дізнавач, після чого його затверджує прокурор. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим, дізнавачем.

В обвинувальному акті мають бути відображені підсумки проведеного досудового розслідування. Повернення ж його може мати такі наслідки: можливість виправити ці помилки й подати новий акт з правильним формулюванням обвинувачення; відмова від обвинувачення з певних причин, наприклад, через відсутність достатньої кількості доказів; затримання судового процесу на додатковий строк (якщо особа не перебуває в слідчому ізоляторі), що може бути не вигідним для сторін; зміна складу суду, який розглядав матеріали кримінального провадження; закриття провадження на стадії досудового розслідування тощо.

Можна виокремити кілька типових помилок прокурорів в обвинувальних актах.

Недостатня обґрунтованість обвинувачення. Форма та зміст обвинувального акта передбачені в статтях 109, 110, 291 КПК України. Доволі часто (79 % вивчених нами кримінальних проваджень) обвинувальний акт ґрунтується виключно на повідомленні про підозру, що є неприпустимим.

Відсутність повної, детальної інформації щодо пред'явленого особі обвинувачення та правової кваліфікації, що унеможлиблює якісний та повний її захист, як наслідок – має бути беззаперечною підставою для скасування вироку. Для прикладу, у пункті 51 рішення ЄСПЛ від 26 червня 2008 року у справі «Ващенко проти України» зазначено: «Обвинувачення для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції може бути визначене як офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про вчинення цією особою правопорушення, яке нормою загального характеру визнають осудним і за яке встановлюють відповідальність карного та попереджувального характеру» [200].

Неконкретність обвинувачення, яке не містить достатньо визначених деталей або фактичних даних, щоб ідентифікувати злочин і винуватих осіб. Прикладом є ухвала Переяславського міськрайонного суду від 11 травня 2021 року у справі № 355/446/21: «...Як вбачається з даного обвинувального акту, формулювання обвинувачення відносно ОСОБА_5 за статтею 257 КК України взагалі відсутнє, а виклад фактичних обставин у частині злочину за

частиною 4 статті 187 КК України є не неконкретним, без індивідуалізації дій безпосередньо обвинуваченого ОСОБА_5 і входить у протиріччя з формулюванням обвинувачення та кваліфікацією його дій за частиною 4 статті 187 КК України» [235].

Невизначення або недотримання строку для усунення недоліків. Повернення обвинувального акта передбачено пунктом 3 частини 3 статті 314 КПК України, про нього йдеться також у листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 3 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12. Для прикладу, під час підготовчого судового засідання суд має право повернути прокуророві обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, якщо вони не відповідають вимогам статей 291, 292 КПК України. Зокрема, якщо ці документи містять положення, що суперечать одне одному; в них наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; вони не підписані слідчим (крім випадків, коли прокурор склав їх самостійно) чи не затверджені прокурором; до них не долучено передбачені законом додатки [167].

Обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким завершують досудове розслідування, тож в літературі висловлено висновок, що в разі його повернення прокуророві досудове слідство продовжують. Здебільшого обвинувальний акт прокурор направляє до суду за кілька днів (іноді в останній день) до закінчення строків досудового розслідування [146]. У цих та інших випадках, відповідно до положення частини 1 статті 116 КПК України, процесуальні дії мають виконувати в строки, встановлені статтею 219 цього Кодексу. Отже, після повернення обвинувального акта прокурору починають діяти строки, передбачені цією нормою КПК України. За відсутності можливості їх продовження обвинувальний акт вдруге складають і направляють до суду в день його отримання від судді.

Продовження строків досудового розслідування у випадку їх закінчення не передбачено ні частиною 4 статті 219 КПК України, ні частиною 1 статті 294

КПК України. Тож матеріали кримінального провадження в такому разі підлягають закриттю відповідно до пункту 10 частини 1 статті 284 КПК України. Водночас у цій процесуальній нормі цього Кодексу акцентовано увагу на випадках повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи, однак не врегульовано механізм її застосування. Не передбачено і строк, наданий суддею у разі повернення обвинувального акта прокурору, якщо він не відповідає вимогам КПК України. На жаль, ці важливі положення донині залишаються неврегульованими.

Відповідно до статті 294 КПК України, визначено загальні положення строку досудового розслідування і конкретні суб'єкти, які мають повноваження їх подовжувати. Однак у цьому переліку про слідчих суддів і суддів не зазначено, а отже, вони не мають повноважень на подовження строку досудового розслідування [146].

Аналізуючи це питання, вважаємо, що немає жодної потреби подовження строку досудового розслідування після повернення обвинувального акта прокурору для усунення недоліків з огляду на таке. Відповідно до положень частини 1 статті 290 КПК України, досудове розслідування вважається завершеним після повідомлення стороні захисту про його завершення та відкриття матеріалів. Дії слідчого та прокурора, передбачені частиною 1 статті 291 та статті 293 КПК України (складення обвинувального акта, його затвердження, вручення стороні захисту й направлення до суду), є формою закінчення досудового розслідування в кримінальному провадженні. Вимоги, яким повинен відповідати обвинувальний акт, визначені в частині 2 статті 291 КПК України. Згідно з пунктом 3 частини 3 статті 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт, якщо він, на його думку, не відповідає приписам цього Кодексу.

У чинному КПК України законодавець відмовився від інституту додаткового розслідування, який був за КПК 1960 року. Відсутність можливості проведення додаткового розслідування після звернення до суду з обвинувальним актом очевидна з тексту Кодексу [113]. Крім цього, зазначає І. В. Трофіменко, у

пояснювальній записці до проекту Кодексу зазначено, що одним з основних напрямів реформування стала ліквідація можливості відправлення справи на додаткове розслідування; підвищенню гарантій прав підозрюваних та обвинувачених сприятиме також скасування інституту повернення справи на додаткове розслідування. Повернення обвинувального акта не передбачає поновлення закінченого досудового розслідування. У разі повернення судом обвинувального акта, який не відповідає вимогам КПК України, повноваження прокурора обмежені лише усуненням недоліків цього процесуального документа. Відповідно до частини 1 статті 219 КПК України, строк досудового розслідування обчислюють з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення у ЄРДР до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження; із дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину (пункт 4 частина 3 статті 219 КПК України) [219].

Отже, повернення обвинувального акта не передбачає поновлення закінченого досудового розслідування. Якщо сторона обвинувачення направила обвинувальний акт до суду в межах строку досудового розслідування, однак його було повернуто, то період між поверненням обвинувального акта й направленням до суду нового обвинувального акта не належить до строку досудового розслідування, адже його закінчено зверненням до суду з обвинувальним актом уперше і не може йтися про будь-яке досудове розслідування в цей період [219].

Така правова позиція узгоджується з висновками Верховного Суду, висловленими в постановках від 7 грудня 2022 року у справі № 681/1033/20 (провадження № 51-717км22) [157], від 26 жовтня 2022 року у справі № 686/10785/16-к (провадження № 51-1321км22) [156], від 18 жовтня 2022 року у справі № 753/6486/21 (провадження № 51-5845км21) [153].

Неправильне або неповне зазначення анкетних даних обвинуваченого. Для прикладу, ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська у справі № 203/1681/21: «...Судом встановлено, що по даному кримінальному провадженню висунуто обвинувачення особі – ОСОБА_1, в той час як правильне прізвище останнього «ОСОБА_2», що підтверджується його паспортом, оглянутим судом в судовому засіданні, та не заперечується учасниками провадження. Також неправильне написання прізвища було застосовано під час формулювання обвинувачення, де зазначено, що у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 263 КК України, обвинувачується ОСОБА_1, хоча при викладенні фактичних обставин правопорушення прізвище обвинуваченого зазначено вірно «ОСОБА_2» [<https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98455605/>]. У цій ухвалі суду, крім неправильного зазначення анкетних даних обвинуваченого, сталася помилка й у частині зазначення міста її винесення: з травня 2016 року Дніпропетровськ став Дніпром, а в ухвалі 2021 року досі зазначено Дніпропетровськ. Отже, у важливому офіційному процесуальному документі зазначено місто, якого немає, і ця ухвала може бути визнана юридично нікчемною.

Процесуальні порушення під час вручення обвинувального акта. Зокрема, К. С. Четвертак наводить ухвалу Печерського районного суду м. Києва у справі № 757/44443/17-к: «...Окрім того, вручений обвинуваченій ОСОБА_3 та захиснику обвинувальний акт не скріплений печаткою, що є порушенням вимог до реквізитів офіційного документа. Згідно з частиною 1 статті 293 КПК України, одночасно з переданням обвинувального акта до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному та його захиснику. Водночас у порушення зазначених вище вимог закону обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування обвинуваченій та її захиснику вручений начальником відділення слідчого відділу Печерського управління поліції ГУНП у м. Києві.

Обвинувальний акт повинен вручатися виключно прокурором, а не слідчим чи іншою не уповноваженою особою» [241].

Таку позицію автора ми не поділяємо, адже повернення обвинувального акта з підстав, що його вручено не прокурором, а слідчим, не ґрунтується на вимогах закону. Зокрема, відповідно до пункту 3 частини 3 статті 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт, якщо він не відповідає приписам цього Кодексу. У статті 291 КПК України визначено перелік відомостей, що має містити обвинувальний акт, а вимога про вручення обвинувального акта прокурором до цього переліку не належить.

Слушним видається твердження, що обвинувальний акт має бути вручений прокурором, а не слідчим, необхідно зазначити, що такий недолік не порушує прав підозрюваного чи інших учасників кримінального провадження. Навпаки, повертаючи з цих підстав обвинувальний акт, суд вдається до надмірного формалізму, що призведе до затягування розгляду кримінального провадження, що порушить права учасників на розгляд справи в розумні строки. З власного досвіду роботи суддею зазначимо, що ухвалою Одеського апеляційного суду від 8 червня 2023 року у справі № 3947/591 скасовано ухвалу Приморського районного суду м. Одеси від 14 квітня 2023 року про повернення обвинувального акта та призначено новий судовий розгляд обвинувального акта. Як встановлено під час перевірки матеріалів кримінального провадження, до обвинувального акта в кримінальному провадженні № 42022163010000057, внесеному до ЄРДР 23 вересня 2022 року, за обвинуваченням: ОСОБА_1 та ОСОБА_2, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 332 КК України, додані розписки підозрюваних та їх захисника про отримання копії обвинувального акта, реєстру матеріалів досудового розслідування в зазначеному кримінальному провадженні, які надані прокурору (а.с. 23-24 т. 1). Крім цього, у судовому засіданні апеляційного суду сторона захисту підтвердила факт отримання копії обвинувального акта й реєстру матеріалів досудового розслідування. Посилання суду на те, що копію

обвинувального акта стороні захисту було вручено слідчим за дорученням прокурора, що стало підставою для повернення обвинувального акта прокурору, колегія суддів вважає не спроможними, оскільки вручення зазначеного документа слідчим за дорученням прокурора ніяк не порушило права обвинуваченого. У цьому випадку прокурор має право надати копії обвинувального акта захиснику під час проведення підготовчого судового засідання, а головуєчий у справі повинен відкласти розгляд підготовчого судового засідання та надати необхідний час для ознайомлення з ним, а не повертати обвинувальний акт прокурору. Отже, обвинувальний акт, на переконання колегії суддів апеляційного суду, відповідав вимогам, визначеним у статті 291 КПК України, у сенсі виконання пункту 3 частини 4 цієї статті, згідно з яким до обвинувального акта має бути додана розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта та копії реєстру матеріалів досудового розслідування, а отже, підстав для повернення обвинувального акта прокурору з мотивів невиконання вимог, зазначених у статті 291 КПК України, не було.

Зазначення в обвинувальному акті прізвища осіб як співучасників кримінального правопорушення, яким не повідомлено про підозру. З власного досвіду зазначимо, що ухвалою Суворовського районного суду м. Одеси від 21 вересня 2021 року, яка залишена без змін ухвалою Одеського апеляційного суду, у справі № 5 23/13863/17 у порушення вимог пункту 5 частини 2 статті 291 КПК України, обвинувальний акт не містив формулювання обвинувачення, воно було неконкретним і незрозумілим, що є перешкодою для судового розгляду кримінального провадження по суті. Зазначений обвинувальний акт містить дані про обвинуваченого ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтею 14, частиною 1 статті 346, частиною 2 статті 15, частиною 3 статті 346, частиною 1 статті 161 КК України, водночас зміст його фактичних обставин, які прокурор вважає встановленими (відповідно до цього обвинувального акта) містить дані щодо вчинення злочину ОСОБА_1 за попередньою змовою із фізичною особою, матеріали стосовно якої виокремлено в провадження. У змісті обвинувального акта й Реєстрі матеріалів досудового

розслідування зазначено про вчинення ОСОБА_1 певних дій разом із ОСОБА_2 (зазначено прізвище цієї особи) та ОСОБА_3 (зазначено прізвище особи), проте процесуальний статус цих осіб не визначено. Як вбачається з аналізованого обвинувального акта, виклад фактичних обставин справи та формулювання обвинувачення містять посилання на докази, які є в розпорядженні органу досудового розслідування, зокрема на висновок судової семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення, що суперечить вимогам частини 4 статті 291 КПК України.

Викладені обставини у своїй сукупності суперечать завданням і засадам кримінального провадження, зокрема верховенства права, законності, змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості, а також безпосередності дослідження показань, речей і документів, закріплених у статтях 2,7–9, 22, 23 КПК України. Звісно, що цей перелік помилок в обвинувальному акті не є вичерпним.

У випадку повернення обвинувального акта прокуророві, відповідно до пункту 3 частини 3 статті 314 КПК України, Кодекс передбачає (частина 4 зазначеної процесуальної норми) можливість прокурора оскарження в апеляційному порядку цього рішення суду на стадії підготовчого провадження. Це єдине рішення суду з шести можливих, на яке прокурором може бути подана апеляційна скарга.

2.2.3. виправлення помилок досудового розслідування шляхом відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення

Рішення прокурора про відмову в направленні матеріалів кримінального провадження до суду є одним зі способів виправлення помилок досудового розслідування. Якщо прокурор вважає, що докази не підтверджують підозру, він може відмовитися від затвердження обвинувального акта. У цьому випадку кримінальне провадження закривають, і підозрюваний не стає обвинуваченим.

Прокурор може реалізувати це право за наявності таких обставин: відсутність доказів, які підтверджують підозру; неможливість зібрати достатньо доказів, коли для цього використано всі процесуальні можливості; помилки в досудовому розслідуванні, що призвели до порушення прав підозрюваного.

У випадку направлення матеріалів кримінального провадження до суду прокурор буде здійснювати функцію підтримання державного обвинувачення, що є надзвичайно важливим для забезпечення законності та правопорядку в суспільстві. Виконання цієї функції вимагає від прокурора високої кваліфікації, професійної етики та знання законодавства. З огляду на завдання кримінального провадження, вона не повинна бути спрямована виключно на притягнення особи до кримінальної відповідальності [196, с. 228]. Із цього приводу В. Т. Маляренко та І. В. Вернидубов зауважують, що не в кожному провадженні особу притягують до відповідальності обґрунтовано. Помилки досудового слідства необов'язково мають бути виправлені в суді лише шляхом винесення виправдувального вироку, оскільки є шлях коротший і простіший – відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення [112, с. 32].

У юридичній літературі пропонують різні визначення поняття відмови. Учені розглядають аналізоване рішення прокурора переважно з таких позицій: як елемент функції підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; як інститут кримінального процесуального права; як кримінально-процесуальний акт; як процесуальне повноваження прокурора [196, с. 228]. Для прикладу, О. Р. Михайленко та В. М. Юрчишин вважають, що це призупинення прокурором відповідної активної діяльності, що розпочалася ще під час досудового слідства в напрямі обвинувачення [117, с. 51]. Відмова прокурора від державного обвинувачення, зазначає П. М. Каркач, є зверненням до суду, у якому він цілком або частково заперечує обґрунтованість обвинувачення та викладає мотиви неможливості його підтримання; припинення прокурором загалом або в якійсь частині обвинувальної діяльності проти підсудного [63, с. 35].

До правових підстав прийняття прокурором аналізованого рішення слід віднести випадки, передбачені пунктами 1–3 частини 1 статті 284 КПК України,

зокрема: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпано можливості їх отримати. Для прикладу, Оболонським районним судом міста Києва в січні 2018 року прийнято рішення про закриття кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 185 КК України, у зв'язку з відмовою прокурора від підтримання державного обвинувачення через відсутність складу злочину в діях обвинуваченого [233]. Фактичними підставами прийняття зазначеного процесуального рішення слід вважати випадки, коли під час судового розгляду встановлено, що докази, якими прокурор обґрунтовував свої висновки про винуватість особи, були оцінені неправильно, або в суді виявилися нові, раніше не відомі й не досліджені обставини, що нівелювали докази сторони обвинувачення. Для прикладу, були допитані нові свідки, викликані за клопотанням сторони захисту, які своїми показаннями піддали сумнівам чи взагалі спростували докази, на підставі яких формувалося обвинувачення.

Крім цього, у практичній діяльності поширеними є факти встановлення в суді порушень процесуальних норм під час досудового розслідування: порушення закону під час збирання доказів, унаслідок чого їх визнають недопустимими, фальсифікація, односторонність, усунення з матеріалів провадження даних, які виправдовували б особу, тощо [196, с. 229]. Зокрема, апеляційним судом міста Києва в березні 2016 року особу визнано невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 213 КК України, у зв'язку з недоведеністю винуватості обвинуваченого в здійсненні прийому брухту кольорових і чорних металів як фізичною особою. Під час повідомлення особі про підозру та направлення обвинувального акта до суду прокурором не було враховано вимоги частини 2 статті 11 КК України в частині відсутності суспільної небезпеки діяння через його малозначність, а саме: особу обвинувачували в здійсненні прийому брухту кольорового металу загальною масою 2,32 кг на суму 33 грн [230]. У цьому конкретному випадку

прокурор не відмовився від державного обвинувачення, проте повинен був приймати саме таке процесуальне рішення з огляду на обставини вчинення кримінального правопорушення.

Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення може статися не лише в результаті зміни обставин під час судового розгляду, а й у разі виявлення помилок під час досудового розслідування, які перешкоджають доведенню обвинувачення. Прокурор має право відмовитися від підтримання обвинувачення, якщо він вважає, що зібраних доказів недостатньо або їх отримано з порушенням правової процедури, передбаченої КПК України. Утім, зазначає І. В. Рогатюк, у КПК України не передбачено, для прикладу, ситуації, коли прокурор з певних причин відмовляється від підтримання обвинувачення помилково або навіть навмисно, а також якщо постанова прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення з цих або інших причин є невмотивованою і необґрунтованою [182, с. 541–542].

Психологічними підставами відмови від обвинувачення є внутрішнє переконання прокурора про винуватість особи, яке може вплинути на його неспроможність виконати свою процесуальну функцію обвинувачення. Прокурор у суді проводить обвинувальну діяльність, тому його відмова можлива й необхідна, якщо він упевнений і переконаний у невинуватості обвинуваченого [221, с. 134].

Проте, відповідно до статті 341 КПК України, рішення про відмову від підтримання обвинувачення має бути зафіксоване в процесуальній постанові прокурора лише після її погодження прокурором вищого рівня. Таке погодження має на меті забезпечення відповідності дій прокурора засаді законності й неупередженості в діях, що мають значний вплив на права та інтереси громадян. Прокурор вищого рівня може відхилити прохання підлеглого прокурора про відмову від підтримання обвинувачення, якщо він вважає, що докази, зібрані в досудовому розслідуванні, достатні для доведення обвинувачення, й усунути від участі в судовому розгляді прокурора, який ініціював таке питання, і самостійно брати участь у ньому як прокурор або доручити участь іншому прокуророві. На

жаль, у практичній діяльності під час розгляду матеріалів кримінального провадження в судах такі випадки є винятковими, і прокурори продовжують підтримувати обвинувачення включно до винесення виправдувального вироку. Це, зазначає М. І. Грушевська, засвідчує, що кількість відмов у десятки разів менша за кількість виправдувальних вироків [37, с. 102].

Водночас навіть якщо під час судового розгляду з'ясується, що докази проти обвинуваченого не є достатніми або є сумнівні в його винуватості й суд винесе виправдувальний вирок, у такому випадку, на наш погляд, прокурор повинен переглянути своє ставлення до справи та прийняти рішення про те, чи слід подавати апеляцію на вирок суду, чи потрібно погодитися з таким підсумковим рішенням суду.

На формування переконання державного обвинувача щодо відмови від обвинувачення впливає низка факторів, зокрема:

– *доступність доказів*. Якщо наявні докази є переконливими й дають змогу довести обвинувачення в суді, то шанси на відмову від обвинувачення менші. З другого боку, якщо докази не дозволяють довести обвинувачення, то державний обвинувач може змінити своє рішення та відмовитися від обвинувачення;

– *конфлікти інтересів*. Якщо про нього відомо, наприклад, що державний обвинувач має особисту зацікавленість у результатах кримінального провадження, то це може вплинути на його рішення щодо відмови від обвинувачення;

– *думка громадськості й медіа* може впливати на рішення державного обвинувача, який може врахувати цей факт під час прийняття рішення;

– *політичні обставини*, зокрема, зміна уряду або зовнішній тиск, можуть впливати на рішення державного обвинувача щодо відмови від обвинувачення;

– *засади справедливості*. Державний обвинувач може зосереджувати на них пильну увагу під час вирішення питання щодо відмови від обвинувачення. Для прикладу, якщо прокурор у суді вважає, що особа не заслуговує на покарання, то він може відмовитися від обвинувачення.

Фактори, що можуть впливати на рішення державного обвинувача, залежать від конкретної ситуації та обставин кримінального провадження. Засада законності повинна бути головною в діяльності державного обвинувача. Він повинен дотримуватися норм КПК України, а також розглядати неупереджено всі наявні факти й докази. Водночас державний обвинувач не є безособистісною машиною, і його рішення може бути під впливом різних факторів, що не завжди можуть бути пов'язані із законністю чи справедливістю. Тому важливо, щоб державний обвинувач був неупередженим і незалежним під час прийняття рішень і дотримувався найвищих стандартів етики та професійності.

Відмова прокурора від підтримання обвинувачення є важливим механізмом корекції помилок у досудовому розслідуванні й забезпечення справедливого судочинства. Це надає можливість запобігти неправомірному переслідуванню особи, яка не вчинила кримінального правопорушення.

Прокурор має важливу роль у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, і його дії можуть істотно вплинути на результат розслідування. З-поміж основних напрямів профілактики помилок прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слід виокремити такі:

– *неухильне дотримання процесуального законодавства.* Прокурор повинен добре знати кримінальне право, КПК України та правову процедуру кримінального провадження. Це дасть йому змогу правильно застосовувати законодавство, підтримуючи законність і недоторканність прав громадян, забезпечити збереження доказів та можливість їх використання в судовому процесі, а також уникати помилок, які можуть призвести до зниження ефективності розслідування та можуть бути використані проти нього надалі на судових стадіях кримінального провадження;

– *особиста компетентність і навички,* що обумовлюють потребу підвищення вимог до професійно-кваліфікаційного рівня прокурорів. Відповідно до цих умов, для якісного виконання своїх професійних і посадових обов'язків прокурор повинен володіти не лише визначеною сукупністю особистісних та

професійних рис, що ставлять до нього відповідно до займаної конкретної посади, а й специфічним людським капіталом, що визначає необхідність розроблення відповідних вимог до його професійно-кваліфікаційного рівня на підставі компетентнісного підходу. Прокурор повинен також бути готовий навчатися та покращувати навички, підвищуючи власну професійну майстерність;

– *неупередженість*. Прокурор повинен бути об’єктивним і незалежним під час досудового розслідування. Він має бути неупередженим під час збирання та аналізу доказів і віддавати перевагу фактам, а не особистим переконанням, забезпечувати захист прав й інтересів держави та громадян, а не прагнути до досягнення будь-якої особистої мети; відмовлятися від будь-яких особистих або політичних міркувань;

– *взаємодія з іншими учасниками кримінального провадження* – захисниками, суддями з метою забезпечення ефективного та справедливого досудового розслідування й подальшого всебічного, повного й об’єктивного розгляду матеріалів кримінального провадження в суді;

– *моніторинг і контроль*. Прокурор повинен постійно моніторити свої дії та результати досудового розслідування, здійснювати контроль за діями інших учасників кримінального провадження та вчасно вживати заходів щодо виправлення помилок;

– *етика та професійність*. Прокурор повинен дотримуватися високих етичних і професійних стандартів, зокрема дотримання заборони на корупцію та інші порушення законодавства. Він повинен діяти з повагою до прав людини, забезпечувати захист прав й інтересів кожної зі сторін процесу. Прокурор має дотримуватися високих стандартів чесності, не допускати корупцію, вимагання неправомірної вигоди або інших порушень етичних засад. Він зобов’язаний додержуватися вимог щодо збереження конфіденційності та приватності під час досудового розслідування, не використовувати повноваження з метою перевищення своєї компетенції або завдання шкоди інтересам інших учасників кримінального провадження.

Якщо під час процесуальної діяльності прокурора виявляться помилки або недоліки, передбачено різні способи їх виправлення, зокрема:

- перевіряти всі факти та докази, які використовують. Якщо помилка пов'язана з недостатньою кількістю доказів, здійснити додаткові дослідження, щоб зібрати необхідну інформацію;

- якщо виявлено помилку під час досудового розслідування, повідомляти про це відповідну особу. Це можуть бути захисник, прокурор, слідчий чи інший учасник кримінального провадження;

- дотримуватися законодавства, що врегульовує кримінальне провадження та передбачених ним процедур, зокрема, виконання всіх процесуальних дій, прийняття підсумкових чи проміжних процесуальних рішень у встановлені строки тощо;

- навчання та підвищення кваліфікації, щоб бути в курсі найновіших тенденцій та змін у правовому середовищі. Це допоможе прокурору запобігати помилкам, а також швидко й ефективно їх виправляти;

- прокурор повинен бути під контролем та оцінкою своєї роботи, щоб вчасно виявляти помилки й уживати необхідних заходів для їх виправлення;

- дисциплінарні заходи. Якщо помилки прокурора є серйозними або постійно повторюються, то до нього можуть бути застосовані дисциплінарні заходи: догану, заборону на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органах прокуратури, у якому прокурор обіймає посаду (крім Генерального прокурора); звільнення з посади в органах прокуратури [171, с. 168];

- якщо помилки прокурора призвели до порушення прав інших осіб або порушення закону, то може бути накладено відповідні санкції.

Виправлення помилок прокурора є важливим етапом у забезпеченні справедливості та права на справедливий суд у кожному конкретному кримінальному провадженні. Якщо прокурор припустився помилки, це може позначитися на результаті судового процесу та порушити права обвинуваченого. Крім цього, невиправлені помилки можуть призвести до складності в

майбутньому, оскільки вони можуть стати прецедентом для схожих помилок в інших кримінальних провадженнях.

Виправлення помилок також є важливим для збереження довіри громадськості до прокуратури та правової системи держави загалом. Якщо прокурор відкрито визнає свою помилку та вживає заходів для її виправлення, це може сприяти підвищенню довіри громадськості до прокуратури та зміцненню правової системи. Отже, виправлення помилок прокурора є важливим етапом забезпечення справедливості, захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування.

2.3. Помилки слідчого судді та способи їх виправлення під час реалізації його повноважень на стадії досудового розслідування

Слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК України, – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду.

Для слідчого судді як представника судової гілки влади, забезпечення стану законності є важливою державною функцією, яку в досудовому провадженні здійснюють у формі судового контролю [247, с. 252].

Безумовно, як і будь-який інший учасник кримінального провадження, слідчий суддя під час процесуальної діяльності може з певних причин припуститися помилок. З метою усунення таких помилок у кримінальному процесі є можливість скасування апеляційною інстанцією ухвал слідчих суддів, постановлених за наслідками розгляду клопотань учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, і скарг сторін кримінального провадження. З метою їх недопущення в майбутньому апеляційні суди областей проводять узагальнення та аналіз практики розгляду матеріалів слідчі судді

місцевих загальних судів. Саме на підставі цієї діяльності надають відповідь, яких типових помилок припускаються слідчі судді під час реалізації своїх повноважень. За результатами таких узагальнень складають відповідні листи головам апеляційних судів з пропозицією їх обговорення на зборах суддів для недопущення зазначених у них помилок в подальшому під час розгляду слідчими суддями клопотань.

Вивчення цих листів, матеріалів кримінального провадження та власний досвід суддівської діяльності надають можливість виокремити такі помилки слідчого судді на стадії досудового розслідування:

1) неправильна оцінка доказів, зібраних під час досудового розслідування, як наслідок – прийняття неправильного рішення про подальшу долю матеріалів кримінального провадження. Адже слідчий суддя не формує докази, але контролює процес їх збирання, якщо це стосується втручання в права і свободи людини;

2) невиконання процесуальних дій в строк, які він має виконати на стадії досудового розслідування. Це може призвести до порушення прав підозрюваного й ускладнення подальшого досудового розслідування;

3) порушення прав підозрюваного, зокрема внаслідок надання дозволу на проведення обшуку без достатніх на те підстав;

4) відсутність обґрунтованих підстав для затримання, що може призвести до порушення прав особи;

5) неправильний вибір заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема й запобіжного заходу, що не буде відповідати характеру злочину;

6) неправильне застосування закону, тобто істотне порушення вимог КПК України, що може призвести до незаконного покарання підозрюваного або невизнання його прав;

7) недостатнє дослідження обставин кримінального провадження, що може призвести до прийняття незаконного чи необґрунтованого процесуального рішення [79, с. 322].

Серед поширених підстав скасування судових рішень, винесених слідчими суддями, слід зазначити неповноту судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження тощо [226]. Усі ці помилки можуть вплинути на правильність і справедливість досудового розслідування. Тому слідчий суддя має дотримуватися вимог законодавства, засади рівності перед законом, професійно здійснювати свої повноваження.

Розглянемо докладніше низку помилок слідчого судді під час реалізації своїх повноважень на стадії досудового розслідування. Такі помилки можна умовно поділити на дві категорії: ті, які не можна виправити шляхом оскарження до суду апеляційної інстанції, і ті, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Уваги потребують помилки слідчого судді, які віднесені до першої категорії, адже, припускаючись помилки під час відмови в задоволенні клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, відмову в проведенні обшуку (легалізації проведення невідкладного обшуку), скасування накладеного арешту майна, існує надзвичайно великий ризик втрати речових доказів, документів, інших об'єктів і, як наслідок – не буде реалізовано завдання кримінального провадження.

Помилки слідчого судді під час розгляду та вирішення клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, проведення обшуку, арешт майна. У переважній більшості кримінальних проваджень слідчі судді ухвалювали законні й обґрунтовані рішення під час розгляду цих клопотань. Водночас наявні допущені слідчими суддями суттєві помилки. Результати вивчення клопотань слідчих, поданих за погодженням з відповідними прокурорами й розглянутих слідчими суддями місцевих судів області, викликають занепокоєння наявністю випадків необґрунтованої відмови слідчими суддями в їх задоволенні, правомірність яких не викликає сумнівів. Для прикладу, ухвалою слідчого судді Конотопського міськрайонного суду (провадження № 1-кк/577/62/13) відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про тимчасовий доступ до документів, необхідних для проведення почеркознавчої експертизи в

кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 366 КК України. Мотивування цієї ухвали зводилося до посилання на те, що досудове слідство в кримінальному провадженні проводили не щодо особи, а за фактом кримінального правопорушення. Однак така обставина не є підставою для відмови в задоволенні клопотання [225], тож з такою аргументацією прийняття процесуального рішення слідчим суддею навряд чи можна погодитися й однозначно можна констатувати наявність його помилки.

Деякі слідчі судді, зазначає Ж. В. Удовенко, всупереч статті 164 КПК України не вказують найменування та адресу юридичної особи або представництва, де зберігається необхідна інформація; кому саме надають тимчасовий доступ до речей і документів, строк дії ухвали, що може призвести до зловживань на шкоду зазначеним правам й інтересам; відсутність у клопотанні слідчого відомостей про юридичну чи фізичну особу, які мають надати такий тимчасовий доступ або зазначають не юридичну особу, що має надати такий доступ, а прізвища, імена й по батькові її керівника з визначенням, що саме ця посадова особа є володільцем документа [224, с. 105].

Неналежне складання клопотання щодо проведення низки процесуальних дій може призвести до негативного результату під час їх розгляду в суді. Це засвідчують два приклади з власного досвіду процесуальної діяльності на посаді судді. Слідчий суддя Болградського районного суду Одеської області в межах кримінального провадження № 12023162270000362 від 20 червня 2023 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 310 КК України, відмовив у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на проведення обшуку й визнання правомірним проведення обшуку, у якому за результатами проведеного невідкладного обшуку в салоні автомобіля марки ВАЗ, виявлено та вилучено 498 рослин, схожих на рослини роду коноплі; у причепі автомобіля виявлено та вилучено 593 рослини, схожі на рослини коноплі [231]. Прокурор подав апеляційну скаргу, у якій просив ухвалу слідчого судді скасувати та визнати правомірним проведення обшуку у зв'язку з

досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 310 КК України. Обґрунтовуючи апеляційну скаргу, прокурор посилався на те, що з огляду на кваліфікацію дій за частиною 2 статті 310 КК України, відмова в легалізації обшуку, під час якого вилучено речові докази у вигляді 1091 рослини, що схожі на рослини роду коноплі, унеможливить досягнення завдань кримінального провадження. Однак ухвала суддів Одеського апеляційного суду у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою прокурора було відмовлено, оскільки ухвала слідчого судді про розгляд клопотання про надання дозволу на обшук не належить до переліку ухвал, на які відповідно до статті 309 КПК може бути подано апеляційну скаргу.

Також подеколи відсутня можливість у слідчого судді виправити помилки під час скасування раніше накладеного арешту майна. Для прикладу, ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Одеси скасовано арешт, накладений ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Одеси в межах кримінального провадження № 12020160000000489 від 4 травня 2020 року за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 203² КК України, а саме з таких об'єктів: тринадцять флеш-накопичувачів різного об'єму, три флеш-накопичувачі у вигляді банківських карток, чотири листи з рукописним текстом; відеореєстратор, комп'ютерні системні блоки; вебрутер «ASUS», s/n – JBI0RH002734; мобільний телефон «BLACKWIEWA7», IMEI – ; мобільний телефон «SAMSUNG C3050», IMEI – ; мобільний телефон «NOKIA 6080», IMEI – ; мобільний телефон «SAMSUNG e 770», IMEI – ; машинка для рахунку готівки «BOCASH 30400V», s/n 20160126126; жорсткий диск «HITACHI», s/n; 3 папки з бланками та роздрукованими, 4 зошити, на аркушах яких є рукописні тексти; документація як з рукописним, так і з друкованим текстом, яка розподілена за томами: том на 252 аркушах; том на 14 аркушах; том на 294 аркушах; том на 173 аркушах; том на 222 аркушах; том на 281 аркуші; том на 322 аркушах; том на 81 аркуші; том на 263 аркушах; том на 115 аркушах; том на 339 аркушах; том на 303 аркушах; том на 270 аркушах;

том на 399 аркушах; том на 205 аркушах; комп'ютерні системні блоки. Не погодившись із зазначеною ухвалою, прокурор Одеської обласної прокуратури подав апеляційну скаргу, у якій просив ухвалу слідчого судді скасувати. Обґрунтовуючи апеляційну скаргу, прокурор посилався на те, що, з огляду на кваліфікацію дій за частиною 1 статті 203² КК України (незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей), скасування арешту із зазначених речових доказів унеможливить досягнення завдань кримінального провадження. Однак ухвалою суддів Одеського апеляційного суду у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою прокурора було також відмовлено, оскільки ухвала слідчого судді про скасування арешту на майно не входить до переліку ухвал, на які, відповідно до статті 309 КПК України, може бути подано апеляційну скаргу [234].

Відсутність процесуальної можливості виправлення таких помилок, допущених на стадії досудового розслідування, ставить під загрозу судову перспективу матеріалів кримінального провадження й унеможливорює досягнення його завдань. На жаль, наразі правових засобів виправлення таких помилок у КПК України немає.

Слідчі судді іноді припускаються помилок під час постановлення ухвал про арешт майна. Зокрема, вони не завжди керуються вимогами частини 4 статті 173 КПК України щодо застосування такого способу арешту майна, який не призведе до надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб. Прикладом такої помилки є ухвала слідчого судді Роменського міськрайонного суду. Зокрема, 8 квітня 2013 року слідчий Роменського міського відділу УМВС України в Сумській області звернувся до Роменського міськрайонного суду з погодженим з прокурором клопотанням про арешт майна, а саме чотирьох резервуарів з нафтопродуктами, розміщених на території приватного підприємства «Агропромпостачторг», із заборонаю використання та розпорядження цим майном. 9 квітня 2013 року слідчий суддя Роменського міськрайонного суду це клопотання слідчого задовольнив. Водночас, як

вбачається з матеріалів кримінального провадження, арешту підлягала лише частина нафти, що зберігалася в резервуарах нафти, а не самі резервуари та вся нафта, що знаходилася в них. Водночас рішення слідчого судді про арешт чотирьох резервуарів з нафтою фактично зупинило підприємницьку діяльність ТОВ «ВАТІКАН», якому ці резервуари було передано в строкове платне користування [225].

В іншому випадку ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 24 травня 2023 року в кримінальному провадженні № 12023163510000106 за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених частиною 4 статті 190, частиною 3 статті 358 КК України, було накладено арешт на транспортний засіб марки «PORSCHЕ», модель «MACAN». Мотивуючи своє рішення, слідчий суддя зазначив, що за обставинами цього кримінального провадження втручання в право власності зацікавлених осіб пов'язано зі здійсненням кримінального провадження та необхідністю забезпечити збереження речових доказів, проведення відповідних експертних досліджень, а отже, обмеження не є свавільним і відповідає вимогам законності. Водночас дотримано справедливого балансу між вимогами загального суспільного інтересу (у вигляді досягнення завдань кримінального провадження) та вимогами захисту права власності окремих осіб, адже мету збереження речового доказу неможливо досягти в інший спосіб, ніж арешт майна.

Зважаючи на правову підставу для арешту майна, можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні, розумність і співмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження та наслідки арешту майна для третіх осіб, слідчий суддя вважав доведеним у судовому засіданні слідчим наявність обґрунтованих підстав для арешту зазначеного транспортного засобу шляхом заборони розпорядження, відчуження та користування власником й іншими особами. Але ухвалою Одеського апеляційного суду від 3 серпня 2023 року цю ухвалу слідчого судді Київського районного суду м. Одеси скасовано та постановлено нову, якою в задоволенні клопотання прокурора Київської окружної прокуратури м. Одеси про арешт

майна відмовлено. Колегія суддів не погодилася з висновками слідчого судді, зазначивши таке: апеляційний суд ураховує, що, задовольняючи клопотання прокурора, слідчий суддя в мотивувальній частині ухвали, дослівно повторюючи клопотання слідчого, загальною фразою зазначив, що за обставинами цього кримінального провадження втручання в право власності зацікавлених осіб пов'язано зі здійсненням кримінального провадження, необхідністю забезпечити збереження речових доказів, проведення відповідних експертних досліджень, а отже, обмеження не є свавільним і відповідає вимогам законності. Однак у клопотанні слідчого й ухвалі слідчого судді не зазначено, якими доказами підтверджуються думка слідчого про те, що транспортний засіб марки «PORSCHE», модель «MACAN», 2020 року випуску, відповідає критеріям, передбаченим частиною 1 статті 98 КПК України. Натомість апеляційний суд встановив, що попередній власник автомобіля не має претензій матеріального характеру до ОСОБА_1 (власника майна), яка вказала, що угода про продаж автомобіля цілком відповідала її волі, а тому, на переконання апеляційного суду, у цьому кримінальному провадженні немає ознак складу злочину, передбаченого частиною 4 статті 190 КК України.

Щодо здійснення досудового розслідування за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 358 КК України (підроблення документів), необхідно зазначити, що предметом доказування за такої кваліфікації є підробка особою документів. Отже, доказами в такому кримінальному провадженні, з огляду на правову кваліфікацію, у розумінні статті 84 КПК України можуть бути: речові докази; висновки експертів; показання свідків. Водночас речовими доказами за критерієм статті 98 КПК України можуть бути підроблені документи та не може бути автомобіль, адже він не є знаряддям вчинення кримінального правопорушення, на ньому не може бути слідів чи інших відомостей, які можуть бути використані як доказ підроблення документа. Крім цього, аналіз змісту журналу судового засідання також підтверджує формальний підхід слідчого судді суду першої інстанції до розгляду клопотання слідчого. Зокрема, судовий розгляд клопотання слідчого

тривав близько чотирьох хвилин, після чого слідчий суддя видалився до нарадчої кімнати. Пославшись у підготовленій ним ухвалі на необхідність задоволення клопотання прокурора, слідчий суддя в судовому рішенні, крім наведення його змісту й цитування змісту процесуальних норм КПК України, не зазначив, яких висновків він дійшов за результатами розгляду клопотання і не навів мотиви на обґрунтування такого рішення, що засвідчує, що ухвала є необґрунтованою, невмотивованою, а отже, незаконною, тому вона підлягає скасуванню з постановленням нової ухвали, якою в задоволенні клопотання прокурора про арешт майна було відмовлено.

Неналежний контроль з боку слідчого судді під час встановлення достовірних відомостей про точний час затримання підозрюваного. Слідчі судді не користуються єдиним підходом під час вирішення питання щодо одночасно поданих клопотань: 1) про дозвіл на затримання; 2) про обрання запобіжного заходу. Зокрема, наявні випадки задоволення першого й відмови в задоволенні другого клопотання через фізичну відсутність особи, яка підлягає триманню під вартою. Паралельно наявні й випадки одночасного винесення рішення щодо обох клопотань і закріплення їх в одній ухвалі, яка задовольняє перше й відмовляє в задоволенні другого клопотання. Крім цього, наявні й практики задоволення першого клопотання та зупинення провадження або відкладення розгляду другого клопотання до моменту затримання особи [184, с. 18].

Слідчі судді по-різному оцінюють вимоги статті 208 КПК України щодо невідкладності та безпосередності затримання. Нерідко вони допускають наявність часового проміжку між вчиненням злочину та затриманням особи й вважають, що закон дозволяє проводити таке затримання. В окремих випадках такий часовий проміжок сягає кількох днів або й навіть місяців. Час фактичного затримання підозрюваної особи не зазначають у майже половині ухвал про обрання запобіжного заходу, що може свідчити про неприділення належної уваги питанням оцінювання дотримання граничного строку тримання під вартою та відсутності зволікання в доставленні особи до суду [184, с. 18].

Ця обставина вказує на невиконання суддею функції контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб. Адже, згідно з частиною 3 статті 278 КПК України, у разі невручення особі повідомлення про підозру протягом 24 годин з моменту затримання така особа підлягає негайному звільненню. Якщо ж з копії повідомлення про підозру, доданої слідчим до клопотання про застосування запобіжного заходу, не можна встановити час затримання, а суддя не вжив належних заходів для одержання документа в стані, придатному для його прочитання, то виконати вимогу цієї норми неможливо [248].

Встановлення точного часу затримання є важливим, оскільки це може вплинути на питання щодо дотримання процесуальних строків (таких як строк затримання, строк вирішення питання про обрання запобіжного заходу тощо), захисту прав людини й легітимності СРД, можуть бути обмежені можливості захисту підозрюваного. Захисники можуть використовувати ці відомості для аргументації на користь свого клієнта, і недостовірність цих даних може обмежити їх можливості.

Неналежний контроль з боку слідчого судді за судово-медичним обстеженням. Відповідно до пункту 1 листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 4 квітня 2013 року № 511-550/0/4-13, слідчий суддя має сумлінно виконувати обов'язки щодо загального захисту прав людини в порядку статті 206 КПК України [165]. Водночас, згідно з пунктом 3 частини 1 статті 178 КПК України, слідчі судді повинні враховувати стан здоров'я підозрюваного, проте вони не завжди реагують на такі клопотання, а подеколи надають доручення органам досудового розслідування щодо надання належної медичної допомоги.

Для прикладу, однією з підстав, зазначає С. Л. Шаренко, для прийняття Вищою радою юстиції рішення про внесення подання Президентові України про звільнення ОСОБА_4 з посади судді Шевченківського районного суду м. Києва став факт того, що слідчий суддя ОСОБА_4 під час розгляду клопотання

слідчого й обрання запобіжного заходу стосовно ОСОБА_5 грубо порушив норми статті 206 КПК України [242, с. 58], оскільки підозрюваний ОСОБА_5 був з явними тілесними ушкодженнями, потребував медичної допомоги, яку йому не надавали, і слідчий суддя не вжив жодних заходів для цього та медичного обстеження затриманого [150].

Найбільше скасованих ухвал слідчих суддів стосувалися категорії проваджень з приводу *оскарження рішення, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора*. Основною причиною повернення скарги особі, яка звернулася зі скаргою, відповідно до частини 2 статті 304 КПК України, було звернення особи зі скаргою на рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора після закінчення строку, передбаченого частиною 1 статті 304 КПК України (додаток В). Для прикладу з власного досвіду, у справі № 947/38336/21 ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 2 грудня 2021 року повернуто скаргу ОСОБА_1 на постанову слідчого про закриття кримінального провадження. Слідчий суддя керувався тим, що скаржник порушив строки звернення зі скаргою, передбачені частиною 1 статті 304 КПК України, оскільки оскаржувана постанова винесена слідчим 23 листопада 2019 року, а ОСОБА_1, зазначаючи в скарзі дату отримання оскаржуваної постанови слідчого, не надала відомостей на підтвердження часу її отримання.

Ухвалою Одеського апеляційного суду від 11 березня 2022 року ухвалу слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 2 грудня 2021 року скасовано та постановлено нову, якою призначено новий розгляд скарги ОСОБА_1 на постанову слідчого від 23 листопада 2019 року про закриття кримінального провадження № 6201915000000395, внесеного до ЄРДР 27 травня 2019 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 365 КК України, у тому самому суді першої інстанції іншим слідчим суддею. Колегія суддів не погодилася з висновками слідчого судді, з огляду на таке. У поданій скарзі ОСОБА_1 зазначила, що про існування оскаржуваної постанови слідчого від 23 листопада 2019 року дізналася з листа ТУ ДБР, яким на його запит було повідомлено про ухвалення оскаржуваної

постанови та цей лист було отримано ним 25 листопада 2021 року (а.п. 1), на підтвердження чого до апеляційної скарги додано копію поштового конверта, тобто встановлений частиною 1 статті 304 КПК України строк на оскарження постанови не було пропущено.

Згідно зі штампом на поштовому конверті (а.п. 3), ОСОБА_1 звернулася до суду зі скаргою 29 листопада 2021 року, а згідно зі штампом вхідної кореспонденції Київського районного суду м. Одеси, скаргу ОСОБА_1 зареєстровано 2 грудня 2021 року. Слідчий суддя зазначені обставини не врахував, належно не дослідив зміст скарги й дійшов передчасного висновку про її повернення з підстав пропуску строку на подання скарги. Враховуючи зазначене, апеляційний суд дійшов висновку, що, повертаючи скаргу ОСОБА_1, слідчий суддя допустив істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, що, відповідно до частини 1 статті 409 КПК України, є безумовною підставою для скасування судового рішення. Водночас, скасовуючи ухвалу слідчого судді, апеляційний суд позбавлений можливості ухвалити остаточне рішення за результатами розгляду скарги ОСОБА_1, оскільки суд першої інстанції не здійснив розгляд скарги по суті.

З огляду на те, що чинний КПК України не врегулював питання призначення нового розгляду скарги після скасування судом апеляційної інстанції ухвали про її повернення, апеляційний суд вважає, що необхідно застосувати статті 7, 9 КПК України. Відповідно до частини 6 статті 9 цього Кодексу, у випадках, коли його положення не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовують загальні засади кримінального провадження, визначені в частині 1 статті 7 КПК України.

Згідно зі статтею 7 КПК України, зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належать: верховенство права, законність, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, публічність, диспозитивність, гласність і відкритість судового провадження та розумність його строків. Отже, апеляційний суд вважає, що

повертаючи скаргу із зазначених в оскаржуваній ухвалі підстав, слідчий суддя припустився істотного порушення вимог кримінального процесуального закону, яке перешкодило суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення, а тому апеляційна скарга ОСОБА_1 підлягає частковому задоволенню, а ухвала слідчого судді – скасуванню з направленням справи на новий судовий розгляд.

Також після визнання КСУ такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини 3 статті 307 КПК України щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення та заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду зазначених скарг, виявилось, що під час вирішення означених скарг слідчі судді припускаються помилок. Для прикладу, до слідчого судді Київського районного суду м. Одеси в порядку статті 303 КПК України звернувся зі скаргою адвокат ОСОБА_1, у якій просить визнати бездіяльність посадових осіб слідчого управління ГУНП в Одеській області, яка полягає в невнесенні відомостей за його заявою від 1 травня 2023 року про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною 4 статті 190 КК України до ЄРДР, і зобов'язати уповноважених осіб невідкладно внести відомості до ЄРДР. Ухвалою слідчого судді було відмовлено в задоволенні скарги адвоката. Своє рішення слідчий суддя мотивував тим, що, проаналізувавши заяви адвоката про вчинення кримінального правопорушення та фактичні обставини справи, слідчий суддя прийшов до переконання про відсутність обставин, які засвідчили б про наявність кримінального правопорушення в обставинах, викладених у цій заяві представника ТОВ «ІНТЕР СИНТЕЗ» від 1 травня 2023 року.

Ухвалою Одеського апеляційного суду від 1 серпня 2023 року ухвалу місцевого суду скасовано та постановлено нову ухвалу, якою задоволено скаргу адвоката в інтересах ТОВ «ІНТЕР-СИНТЕЗ» на бездіяльність посадових осіб слідчого управління ГУНП в Одеській області. Суд зобов'язав відповідальних

службових осіб слідчого управління ГУНП в Одеській області внести в порядку статті 214 КПК України до ЄРДР відомості за заявою адвоката в інтересах ТОВ «ІНТЕР-СИНТЕЗ» від 2 травня 2023 року про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною 4 статті 190 КК України. Апеляційний суд серед іншого зазначив, що під час вирішення питання щодо достатності обставин, які слугують підставою для внесення відомостей до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною 4 статті 190 КК України, органу досудового розслідування, слідчому, прокурору та слідчому судді слід враховувати, що ця категорія справ передбачає ретельну перевірку наявності в діях особи ознак складу кримінального правопорушення.

Враховуючи, що в заяві представника ТОВ «ІНТЕР-СИНТЕЗ» і долучених до неї документів наявна інформація щодо обставин, які можуть свідчити про можливий факт існування події кримінального правопорушення, яким неможливо надати остаточну правову оцінку без їх детальної перевірки процесуальним шляхом, колегія суддів вважає, що зазначених у заяві відомостей достатньо для реєстрації відомостей до ЄРДР.

Водночас апеляційний суд зауважує, що внесення відомостей до ЄРДР і початок досудового розслідування за такою заявою абсолютно не означає, що це матиме результатом притягнення певної особи до кримінальної відповідальності з усіма наслідками, що витікають із цього, оскільки під час процесуальної перевірки може бути не встановлено складу злочину, що слугуватиме підставою для закриття кримінального провадження в порядку статті 284 КПК України.

Проблемним питанням є те, що в низці випадків апеляційний суд позбавлений можливості виправити помилки слідчого судді, адже не всі його ухвали можуть бути предметом апеляційного перегляду. Водночас слідчий суддя обмежений КПК України в судовому контролі за органом досудового розслідування, оскільки не всі дії чи бездіяльність слідчого, прокурора можуть бути оскаржені до слідчого судді. Перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового

розслідування, має вичерпний характер і передбачений у частині 1 статті 303 КПК України.

У частині 1 статті 309 КПК України наведено перелік ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Водночас до цього переліку не належать ухвали про відмову в задоволенні клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, відмову в проведенні обшуку (легалізації проведення невідкладного обшуку), скасування накладеного арешту на майно тощо. Крім цього, слідчі судді постановляють ухвали, постановлені поза межами процедури, передбаченої КПК України (зокрема, з питань, процедура вирішення яких слідчим суддею не передбачена цим Кодексом, наприклад, ухвала про повернення клопотання про арешт майна, зобов'язання слідчого закрити кримінальне провадження). Тож у разі допущення помилок під час вирішення цих питань досягнути завдання кримінального провадження буде вкрай складно.

З метою розв'язання зазначеної проблеми законодавець періодично вносить зміни до КПК України, якими доповнює перелік дій чи бездіяльності органу досудового розслідування, ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені в апеляційного порядку. Намагається сприяти вирішенню цього питання й Верховний Суд. Зокрема, у пункті 27 постанови Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 243/6674/17-к (провадження № 13-16сво18) зазначено, що оскільки слідчий суддя прийняв рішення, яке не передбачене КПК України, то суду апеляційної інстанції під час вирішення питання про відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою на це рішення слід було керуватися приписами частини 6 статті 9 КПК України щодо застосування загальних засад кримінального провадження, визначених у частині 1 статті 7 КПК України [149].

На наше переконання, у такий спосіб питання належного судового контролю та виправлення помилок, допущених як органом досудового розслідування, так і слідчим суддею не є ефективним. Для розв'язання цієї проблеми вважаємо за необхідне змінити підхід до визначення рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені до

слідчого суді, й ухвал слідчого судді, на які може бути подано апеляційну скаргу. Зокрема, необхідно змінити статті 303 та 309 КПК України, у яких визначити дії чи бездіяльність та ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені не шляхом наведення їх переліку в КПК України, а шляхом визначення загального критерію, за яким слідчий суддя, апеляційний суд у межах своїх дискреційних повноважень будуть визначати, які дії чи бездіяльність, ухвали слідчого судді підлягають оскарженню з метою швидкого й ефективного захисту порушених прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

З огляду на зазначене, пропонуємо в статті 303 КПК України визначити, що в судовому провадженні можуть бути оскаржені такі *рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які призводять до встановлення обмежень конституційних прав особи, до неможливості оскарження вже встановлених правообмежень, до перешкоджання здійсненню ефективного досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому.* Аналогічний підхід доцільно визначити й у статті 309 КПК України.

Такий алгоритм визначення дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені до слідчого судді, та визначення ухвал слідчого судді, на які може бути подано апеляційну скаргу, не лише посилить судовий контроль на стадії досудового розслідування, а зможе зменшити надмірне навантаження загалом на судову систему.

Очевидно, що помилки слідчих суддів під час досудового розслідування кримінальних проваджень можуть мати серйозні наслідки для справедливості й законності. На наш погляд, основними напрямками профілактики їхніх помилок під час досудового розслідування є такі:

– професійна підготовка й отримання достатніх знань і навичок, щоб правильно здійснювати контроль за досудовим розслідуванням. Це може передбачати проходження спеціалізованих курсів, тренінгів і підвищення кваліфікації;

– уніфікація практики застосування законодавства слідчими суддями. Вони повинні дотримуватися єдиних правил, що допоможе уникнути помилок і неправильних рішень;

– розгляд клопотань і скарг з огляду на міжнародну судову практику, спрямування цього розгляду на забезпечення захисту прав громадян та суспільства, що підтвердить ефективність функціонування незалежного й неупередженого суду та загалом сприятиме підвищенню авторитету судової влади;

– контроль і перевірка один одного, щоб уникнути помилок та неправильних рішень. Також важливо мати об'єктивну апеляцію, щоб у випадку помилки була можливість її виправити;

– етичні стандарти та професійна мораль, що охоплює уникнення конфлікту інтересів й інших негативних поведінкових відхилень;

– взаємодія з іншими фахівцями – адвокатами, експертами й іншими, щоб отримати необхідну інформацію та підтримку у вирішенні складних питань [79, с. 326–327].

Попри те, що в чинному КПК України законодавець не передбачив можливості постановлення судами ухвал, подібних до окремих ухвал, що були передбачені статтею 23² нині не чинного КПК України 1960 року, які не вирішують справу по суті, а зосереджують увагу уповноважених органів на встановлені факти порушення закону й вимагають вжиття відповідних заходів, вважаємо, що в разі, коли апеляційний суд під час розгляду справи виявить порушення законності, а також причини та умови, що цьому сприяли, доцільним є постановлення таких ухвал, спрямованих уповноваженим органам для вжиття належних заходів реагування.

З огляду на зазначене, можемо пропонувати внесення доповнення КПК України статтею 418¹ такого змісту:

«Стаття 418¹. Окрема ухвала суду

Суд за наявності на те підстав виносить окрему ухвалу, якою звертає увагу державних органів, громадських організацій або посадових осіб на встановлені

по справі факти порушення закону, причини й умови, що сприяли вчиненню злочину і вимагають вжиття відповідних заходів.

Окрему ухвалу може бути також винесено в разі виявлення судом порушень прав громадян та інших порушень закону, допущених при провадженні дізнання, досудового слідства або при розгляді справи судом нижчого рівня.

Суд може окремою ухвалою довести до відома відповідного підприємства, установи або організації про виявлені громадянином високу свідомість, мужність під час виконання громадського обов'язку, які сприяли припиненню чи розкриттю злочину.

Окрему ухвалу суд також виносить, коли в засудженого до позбавлення волі є неповнолітні діти, які залишилися без нагляду й потребують влаштування або встановлення над ними опіки чи піклування.

Суд за матеріалами судового розгляду вправі винести окрему ухвалу і в інших випадках, якщо визнає це за необхідне.

Не пізніше ніж у місячний строк за окремою ухвалою має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено суд, що виніс окрему ухвалу.

У разі залишення посадовою особою окремої ухвали суду без розгляду має бути вжито заходів, передбачених статтями 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення».

Вважаємо за необхідне доповнити КПК України аналогічною нормою статті 375¹ з тим, щоб суд першої інстанції, розглядаючи матеріали кримінального провадження, мав процесуальні засоби реагування на причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та їх своєчасне й ефективне усунення.

На наше переконання, такі ухвали є ефективним способом профілактики помилок суддів. Така наша позиція узгоджується з висновками Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, передбаченими в постанові від 14 червня 2021 року у справі № 686/9636/18 (провадження № 51-6276кмо19) [159].

Отже, краще не припускатися помилок, проте якщо її виявлено, то важливо якнайшвидше її виправити. До способів виправлення помилок слідчих суддів належать:

– апеляція: якщо було винесено рішення, яке містить помилку, то можна звернутися до вищого судового органу з апеляційною скаргою. У такому випадку вищий суд може переглянути рішення та виправити помилку;

– внутрішні процедури: якщо помилка була здійснена слідчим суддею в межах службових обов'язків, то можна звернутися до внутрішнього контролю або дисциплінарного комітету. У такому випадку слідчий суддя може бути підданий дисциплінарній відповідальності та покаранню за свої дії [56].

Крім цього, важливо зосередити увагу на причинах помилок і вжити заходів для їх уникнення. Зокрема, можна проводити аналіз помилок і вносити пропозиції з удосконалення КПК України, правил та методів роботи слідчих суддів.

Виправлення помилок слідчих суддів є необхідною умовою забезпечення справедливості й законності. Тому слід вживати всіх можливих заходів для виявлення та виправлення помилок, щоб забезпечити довіру громадськості до системи правосуддя.

Висновки до розділу 2

Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, зокрема слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, виявляються в неповноті й однобічності дослідження обставин кримінального правопорушення, недотриманні конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також міжнародних стандартів справедливого правосуддя, порушенні кримінального процесуального закону, неправильному застосуванні кримінального закону.

Така ситуація об'єктивно перешкоджає нормативно визначеному досягненню завдань кримінального провадження, знижуючи ефективність розслідування та застосування заходів забезпечення кримінального провадження і заходів кримінального впливу загалом.

Для кримінального процесу слідчі помилки становлять інтерес з позицій їх диференціації та розроблення засобів виявлення, виправлення та попередження їх вчинення. У науці досі не сформульовано єдине визначення поняття слідчих помилок, тому ми запропонували його дефініцію.

Слідчі помилки доцільно відповідно диференціювати на дві групи помилок: 1) за змістом (внутрішньою стороною) – гносеологічні та діяльнісні; 2) за формою вияву (зовнішньою стороною) – помилки в застосуванні матеріального законодавства; процесуального законодавства; неповний або повністю неправильний вибір рекомендацій щодо проведення окремих процесуальних дій чи досудового розслідування загалом.

Неузгодження в КПК України призводять під час дізнання до допущення різних помилок, серед яких такі: 1) дізнання може бути проведено з порушенням процесуального порядку та прав затриманого; 2) незаконне збирання інформації: дізнання може бути проведено на підставі незаконних методів, таких як перехоплення телефонних розмов або електронної пошти; 3) порушення права на захист: затриманим може бути відмовлено в доступі до захисника, або їх може бути піддано незаконному підслуховуванню під час спілкування із захисником.

Надано пропозиції щодо усунення законодавчих невизначеностей та рекомендації для запобігання помилкам.

Здійснено аналіз окремих категорій помилок прокурора під час нагляду за додержанням законів у межах проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і повернення обвинувальних актів.

Вивчення матеріалів кримінального провадження та власний досвід суддівської діяльності надали можливість виокремити помилки слідчого судді на стадії досудового розслідування.

Окреслено напрями профілактики слідчих суддів під час досудового розслідування кримінальних проваджень і способи їх виправлення, з-поміж них такі: професійна підготовка й отримання достатніх знань та навичок, щоб правильно здійснювати контроль за досудовим розслідуванням; уніфікація практики застосування законодавства слідчими суддями; розгляд клопотань і скарг з огляду на міжнародну судову практику, спрямування цього розгляду на забезпечення захисту прав громадян та суспільства, що підтвердить ефективність функціонування незалежного й неупередженого суду та загалом сприятиме підвищенню авторитету судової влади; контроль і перевірка один одного, щоб уникнути помилок та неправильних рішень; етичні стандарти, професійна мораль, що передбачає уникнення конфлікту інтересів й інших негативних поведінкових відхилень; взаємодія з іншими фахівцями – адвокатами, експертами, щоб отримати необхідну інформацію та підтримку у вирішенні складних питань.

РОЗДІЛ 3

СУДОВІ ПОМИЛКИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Поняття, причини та види судових помилок

Рішення суду за результатами розгляду матеріалів кримінального провадження мають значний вплив на права осіб, які постають перед судом, а подеколи на їхнє життя і здоров'я. Помилкові рішення можуть призвести до неправомірного обмеження свободи, покарання невинуватих осіб, а зрештою – недосягнення завдань кримінального провадження. Тож розуміння сутності та причин виникнення судових помилок становить інтерес як для науковців, так і суддів під час здійснення правосуддя.

Суттєвого значення для судової діяльності набуває ключова категорія «достовірність», яка стимулює її до узгодженості проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, закріплених у підсумкових судових актах, тим самим створюючи потужну перешкоду для суддівської помилки в кримінальному провадженні. Достовірність вимагає неупередженості, нейтральності в роботі з доказами та фактичними даними. Вона є основою для прийняття справедливого рішення, зокрема визнання достовірним конкретного факту, її здійснюють шляхом накопичення, перевірки й оцінки всієї сукупності наявних доказів. Судді повинні мати високий рівень професіоналізму, знань і вмінь для правильної їх оцінки, бути здатними виявити можливі аспекти перекручення фактів чи недостовірності наданих доказів.

Достовірність безпосередньо позначається на механізмі формування адекватного внутрішнього переконання судді. Отже, достовірні й обґрунтовані знання повинні бути основою прийняття рішень у судових процесах. Без таких знань складно розраховувати на безпомилковість і справедливість судових

рішень. Забезпечення достовірності доказів, об'єктивного аналізу інформації, а також дотримання процесуальних норм допомагає забезпечити правосудність та уникнення помилок у судових рішеннях. Досягнення цієї мети, переконані Л. В. Омельчук і Є. В. Федоренко, вимагає не лише завчасного та об'єктивного збирання доказів, а й дотримання засади презумпції невинуватості та забезпечення можливості перегляду справи на різних етапах. Дотримання цих стандартів є основою для довіри до системи судоустрою та забезпечення справедливості для всіх сторін, які беруть участь у кримінальних провадженнях. Саме правильне застосування норм права є найважливішим результатом досягнення мети доказування – отримання достовірних знань, максимально наближених до об'єктивної реальності [136, с. 436] і невід'ємною умовою запобігання судовій помилці.

Крім того, дотримання вимог закону під час здійснення правосуддя є необхідною умовою попередження судових помилок, оскільки в суду є процесуальні засоби для виявлення помилок, допущених на стадії досудового розслідування. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає ефективні засоби виявлення та виправлення судових помилок у судових стадіях кримінального провадження, які буде досліджено в цьому розділі.

Судову помилку Л. М. Ніколенко розглядає як відображений у судовому акті результат діяльності судді, який здійснюють у формі діяння, не регламентованого процесуальними й матеріальними нормами, наслідками якого стає порушення прав і законних інтересів [130, с. 177].

Судова помилка, вважають Б. В. Мороз і Г. З. Лазько, – це результат судової діяльності, який не збігається з метою судочинства, а також виконанням його основних завдань [124, с. 61].

Судовою помилкою Н. М. Кушнір вважає неправомірну дію (бездіяльність) уповноваженого суб'єкта (судді), вчинену незалежно від його вини, відображену в конкретному процесуальному документі, яка порушує норми процесуального і (або) матеріального права, спричиняє недосягнення мети й невиконання завдань судочинства, унаслідок якої конкретне судове

рішення може бути скасоване чи змінене як вищою судовою інстанцією, так і судом першої інстанції [93, с. 74].

Проведений нами аналіз різних підходів до змісту поняття судової помилки дає підстави дійти висновку, що всі вони об'єднані загальною категорією – наявністю невідповідності мети кримінального процесу конкретним практичним результатам дій представників органів судової влади; вказують на невідповідність між судовим рішенням і фактичними обставинами чи законом. Тож, на наш погляд, судова помилка – *це ситуація, коли рішення суду містить неточності, неправильні тлумачення фактів чи норм (матеріального чи процесуального) права, неврахування важливих доказів, порушення правової процедури, недотримання конституційних прав і свобод громадян, а також міжнародних стандартів справедливого правосуддя, що може призвести до прийняття неправильного процесуального рішення та неправомірних наслідків для учасників судового провадження* [82, с. 187]. Важливо підкреслити, що до помилок суду призводять його ненавмисні дії та відсутність будь-якого корисливого мотиву чи іншої зацікавленості. В інших випадках має йти мова про кримінальне процесуальне правопорушення й настання кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи цивільно-правової відповідальності.

Процесуальні порушення як різновиди судових помилок, зауважує О. Є. Самбір, можна розглядати подвійно: як помилкову дію (бездіяльність) суду, що виявляється в порушенні (недотриманні) норм процесуального права, і як помилковий акт пізнання (результат процесуальних порушень). Судова помилка в сенсі необґрунтованого й недоведеного висновку суду про винуватість, на переконання цієї авторки, може виникнути тільки від таких порушень норм судового процесу, які визнають істотними [190, с. 24–28].

Процесуальні порушення можуть аналізувати з різних позицій. Загалом є два підходи до розгляду питання цієї категорії – широкий та вузький. Першому притаманне розуміння, що будь-яке порушення щодо збирання доказів, розгляду справи або винесення рішення може призвести до некоректного, неправомірного або неповного рішення суду, і тому це є помилкою. Для другого, вузького

підходу, навпаки, характерні процесуальні порушення як окремий тип помилок, що виникають унаслідок порушень процесуальних норм під час судового розгляду. Це можуть бути незаконне затримання, порушення права на захист тощо, і на відміну від ширшого підходу, не обов'язково передбачають внутрішнє переконання судді.

Враховуючи різні погляди процесуалістів щодо феномену судової помилки, спробуємо сформулювати перелік ознак цього явища:

1) сутність помилки, тобто судова помилка втілюється в некоректному або неправомірному рішенні, яке не відповідає об'єктивним обставинам справи, фактам, матеріальному праву чи процедурним нормам;

2) судова помилка не дає змоги досягнути мети й завдань правосуддя;

3) наявність суб'єкта – судді (це одноосібний або колегіальний судовий орган); помилка пов'язана з відображенням наданої інформації (доказів) у свідомості судді й залежить від його кваліфікації;

4) помилка відображає внутрішнє переконання судді на підставі доказів, поданих до суду органами досудового розслідування, посилюючи негативні наслідки відсутності юридичної можливості повернення матеріалів на додаткове розслідування та усунення неповноти зібраних доказів;

5) помилка є наслідком неправильного відображення інформації у свідомості судді (помилка – або завідомо неправильна поведінка, або бездіяльність), що має закономірний результат протиправних дій або рішень;

6) вона закріплена як у проміжних, так і в підсумкових судових актах;

7) унаслідок своєї протиправності помилка порушує конституційні права та законні інтереси учасників кримінального провадження;

8) помилки можуть бути результатом недоліків у системі судоустрою, наприклад, неналежної підготовки суддів, недостатнього контролю за їх рішеннями або недостатньої доступності для апеляцій та перевірки рішень;

9) судові помилки можуть виникати через зовнішній вплив на судовий розгляд та прийняття у зв'язку з цим проміжних і підсумкових процесуальних

рішень, коли судді відчувають тиск з боку громадськості, політичних діячів чи інших суб'єктів [82, с. 187].

Виокремлені ознаки помилки вбачають у їх причинах. У світі не існує явищ і подій, які не мали б причин свого виникнення. Судова помилка також має такі причини й умови. Їх аналіз має неабияке практичне значення, оскільки надає можливість розробити форми і способи запобігання та усунення судових помилок. Виявивши причини й умови виникнення судових помилок, можна не тільки їх усувати, а й запобігти їм [188, с. 47].

До причин судових помилок Н. М. Кушнір відносить: недостатній рівень навчання та професійної підготовки суддів; відсутність відповідних моральних рис у суддів; недостатнє знання норм матеріального та процесуального права; недобросовісність, поверхнєве, недбале й формальне ставлення суддів до виконання своїх повноважень; невміння правильно організувати свою роботу; неуважне оформлення процесуальних документів; відсутність досвіду роботи; ігнорування роз'яснень вищих судових органів держави щодо застосування законодавства; суб'єктивні погляди, симпатії та антипатії судді; низький рівень дисциплінованості суддів; упередженість суду; порушення встановлених законом процесуальних строків тощо [93, с. 78].

Аналізуючи думки вчених-процесуалістів щодо причин судових помилок, пропонуємо акцентувати увагу на таких із них:

- несприятливі умови діяльності;
- завантаженість посадових осіб (не завжди такі причини виключно об'єктивні, вони безпосередньо залежать від суб'єкта та його вміння концентруватися, вибудовувати план роботи тощо);
- відсутність спеціалізації в роботі суддів (питання, що стосується, зокрема, досвіду, навичок, знань судді в різних галузях права);
- протидія зацікавлених сторін;
- однобічність, неповнота, недостатність доказів (яка безпосередньо залежить від результатів діяльності посадових осіб органів досудового

розслідування, обраних ними тактичних дій і рішень), зокрема технічна помилка; помилки експертів; неправильне застосування закону;

– упередженість, коли судді можуть мати особисті переконання, що впливають на їхні рішення;

– тиск громадськості, політичних діячів, медіа й інших суб'єктів може вплинути на незалежність судді та призвести до прийняття незаконних рішень;

– неправильне тлумачення закону та його неоднозначність, що може призвести до необґрунтованого вироку або різних рішень в аналогічних ситуаціях;

– психологічні аспекти, такі як стрес або втома, можуть впливати на правильність прийняття об'єктивних рішень.

Крім цього, чимало вчених вважають, що помилка в кримінальному процесі не є правопорушенням [4; 29; 115]. Такі помилки можуть бути різного характеру, зокрема процесуальні помилки, порушення прав обвинуваченого чи потерпілого тощо. Вони можуть впливати на перебіг судового розгляду й належати до сфери кримінального процесуального права, спричиняти шкоду. Це підтверджують положення законодавства про притягнення посадових осіб, які здійснюють кримінальний процес, до дисциплінарної відповідальності. Відповідно до частини 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», скасування або зміна судового рішення не є наслідком дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли скасоване або змінене рішення ухвалено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків. Водночас, згідно з пунктом 4 частини 1 статті 108 цього Закону, до суддів можуть застосовувати дисциплінарне стягнення у вигляді подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді й обов'язковим направленням судді до Національної академії суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, і подальшим кваліфікаційним оцінюванням для

підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді [169].

Така позиція законодавця, зазначає О. В. Андрушко, і ми цілком згодні з таким твердженням, засвідчує недостатню компетентність судді здійснювати правосуддя у відповідному суді з підстав неналежного ставлення до службових обов'язків, наслідками чого є судові помилки, а не конкретні склади правопорушень. Недостатня компетентність судді може бути лише внаслідок неналежного ставлення до службових обов'язків, серед яких – порушення обов'язку систематично розвивати професійні навички (вміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду (пункт 8 частини 7 статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року) [4, с. 150].

Аналогічною є практика застосування попереднього законодавства про судоустрій і статус суддів. Для прикладу, Вища кваліфікаційна комісія суддів України 2012 року за попередньою редакцією Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року визначила дисциплінарне стягнення у вигляді догани судді через допущення ним помилки у вирокі суду внаслідок неуважності за «неналежне ставлення судді до службових обов'язків» [179].

Щодо діяльності Вищої ради правосуддя, яка почала свою роботу з початку 2017 року, справ про відсторонення суддів від здійснення правосуддя з підстав неналежного ставлення до службових обов'язків небагато. Зокрема, наприкінці 2018 року–на початку 2019 року Друга Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя розглядала дисциплінарні справи щодо слідчого судді ОСОБА_1 у зв'язку з систематичним порушенням ним процесуальних вимог. Водночас, дисциплінарний орган Вищої ради правосуддя зазначив, що матеріали дисциплінарної справи не містять доказів умисності дій судді ОСОБА_1, однак характер порушень свідчить про допущену ним грубу недбалість під час розгляду справ і вони розцінені як дисциплінарні проступки. Адже суддя допустив поверхневий та формальний розгляд клопотань, поданих органами досудового слідства, не забезпечив ефективного та сумлінного використання

процесуальних повноважень слідчого судді, не здійснив судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, систематично не дотримувався засад та правил судочинства, які для судді з майже десятирічним стажем роботи мали бути явними та зрозумілими. Допущені порушення мають системний характер, і, як наслідок, призвели до незабезпечення розгляду справ справедливим судом, що зумовило систематичні порушення прав осіб у кримінальному провадженні. З огляду на зазначене, ОСОБА_1 була притягнута до дисциплінарної відповідальності із застосуванням дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади. Вища рада правосуддя, переглянувши рішення її дисциплінарного органу, констатувала, що висновки Другої Дисциплінарної палати відповідають установленим обставинам справи, дії судді кваліфіковано правильно, а дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення судді з посади є пропорційним вчиненим дисциплінарним проступкам [148].

ОСОБА_1 звернулася зі скаргою до Великої Палати Верховного Суду. Оцінивши в сукупності отримані докази, беручи до уваги аргументи та доводи сторін, Велика Палата Верховного Суду вважає, що в оспорюваному рішенні належним чином обґрунтовано висновок щодо наявності в діях судді ОСОБА_1 складу істотного дисциплінарного проступку, як визначеної законом підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності, а також пропорційності застосованого дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади, водночас доводи скаржника цих висновків не спростовують [148]. Цікаво зазначити, що спільну окрему думку щодо цієї постанови Великої Палати Верховного Суду висловили судді М. І. Гриців, Ж. М. Єленіна, Л. М. Лобойко, Н. П. Лященко та О. М. Ситнік, в якій зазначено, що застосований до судді ОСОБА_1 такий вид дисциплінарного стягнення як подання про звільнення судді з посади є необґрунтованим, явно неспівмірним, невиправдано суворим та несправедливим [134]. Наведений випадок зайвий раз підкреслює неоднозначність і складність притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за допущені ним помилки в суддівській діяльності.

Отже, судді можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності за помилки, пов'язані з неналежним ставленням до службових обов'язків. Проте така позиція не завжди відповідає основним принципам теорій помилок. Зазвичай фіксують конкретні недоліки в роботі суддів, які призводять до неправильних або несправедливих рішень. Ці помилки можуть бути технічними, юридичними, процесуальними тощо. Теорії помилок аналізують, як ці недоліки можуть впливати на справедливість і неупередженість судового процесу, намагаються розробити методи для їх запобігання. З другого боку, дисциплінарна відповідальність суддів є внутрішнім аспектом їхньої професійної поведінки та дотримання етичних норм. Дисциплінарні процедури спрямовані на забезпечення додержання суддями стандартів поведінки й довіри до системи судоустрою. Їх можна застосовувати не лише за наявності помилок у рішеннях судді, а і до поведінки судді в загальнішому сенсі, яка може порушити довіру громадян до судової системи, незалежно від конкретних юридичних наслідків. Це означає, що дисциплінарні процедури може бути ініційовано, коли суддя не діє відповідно до встановлених професійних та етичних стандартів або вчиняє дії, які загрожують недоторканості системи судоустрою. Такі стандарти поведінки охоплюють неупередженість, незалежність, чесність та інші професійні якості, які повинні визначати поведінку судді під час судового розгляду кримінального провадження. Отже, хоча дисциплінарна відповідальність суддів може охоплювати ситуації, коли неналежне ставлення до службових обов'язків призводить до помилок, це питання передусім стосується професійної етики й дотримання внутрішніх норм, ніж безпосередньо теорій помилок і правопорушень.

Водночас О. В. Андрушко вважає, що це пов'язано, по-перше, з правовою невизначеністю (недостатньою конкретизацією) дисциплінарних проступків учасників кримінального процесу, а по-друге, з приховуванням судових помилок за законодавчим формулюванням «неналежне ставлення до службових обов'язків». Чи правильно це – складно відповісти, зауважує науковець, однак слід зважати на важливу роль суду в державі та відповідні вимоги до судді [4,

с. 150]. В одному з рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України зазначено, що зміст вироку не відповідає вимогам КПК України. Увесь його текст мав численні граматичні, орфографічні, стилістичні й технічні помилки, не відповідав вимогам щодо того, яким повинен бути офіційний документ, прийнятий від імені держави. Крім цього, під час формулювання обвинувачення в мотивувальній частині вироку та мотивуванні кваліфікації дій засудженого суддя допустив суперечність, тож висновки суду щодо кваліфікації дій засудженого не відповідали фактичним обставинам справи, викладеним у вироку. Суддя замість складання вироку особисто, урахуваючи дані судового слідства, самоусунувся від покладеного на нього обов'язку, у нарадчій кімнаті склав його з обвинувального висновку та протоколів допиту свідків під час досудового слідства й без детального аналізу доказів дійшов висновку щодо кваліфікації дій засудженого. Ці порушення були підставою для скасування вироку. Вища кваліфікаційна комісія суддів України кваліфікувала це як істотне порушення норм процесуального права [178]. Зазначені випадки не є поодинокими, у яких наявні умисел, недбалість і судові помилки через неналежне ставлення до службових обов'язків. Тому деякі дослідники обстоюють думку, що скасування незаконного процесуального акта можна вважати кримінальною процесуальною відповідальністю незалежно від вини посадової особи чи органу, які прийняли акт, хоча така позиція зазнавала критики [4, с. 151].

На наш погляд, висловлена позиція є доволі дискусійною. Скасування незаконного процесуального акта не може автоматично потягнути за собою кримінальну процесуальну відповідальність незалежно від вини посадової особи або органу, які прийняли рішення. Це питання пов'язане із засадами правосуддя та процесуального законодавства. У більшості правових систем скасування незаконних процесуальних актів є важливим для забезпечення справедливого судочинства. Якщо, для прикладу, під час розгляду матеріалів кримінального провадження було порушено процесуальні норми або права обвинуваченого, то суд може скасувати такий незаконний акт, щоб запобігти порушенню прав і свобод громадян. Однак це ще не означає, що автоматично буде кримінальна

відповідальність судді, оскільки необхідно довести вину, умисел або необережність, урахувати контекст й обставини вчинення його дій. Якщо незаконний процесуальний акт було прийнято без свідомого порушення закону, то може йтися саме про помилку. Загалом ця ситуація має різні варіанти інтерпретації в різних юрисдикціях, її вирішують з огляду на законодавство та судову практику конкретної країни.

У юридичній літературі неодноразовими є спроби здійснити класифікацію судових помилок, що є важливим інструментом для розуміння, аналізу й удосконалення правосуддя. Щоб зрозуміти правову природу такого соціального явища, як судова помилка, слушно зазначають Н. М Савчин і В. І. Бобрик, необхідно розробити ефективні способи запобігання їй та усунення, слід не лише висвітлити зміст поняття судової помилки, а й здійснити її багатокритеріальну класифікацію [188, с. 25].

На наш погляд, класифікація допомагає:

- ідентифікувати конкретні типи помилок і проаналізувати їх причини;
- краще зрозуміти складнощі судового процесу та пропонувати рекомендації щодо його вдосконалення;
- встановити стандарти, яких мають дотримуватися судді й інші учасники кримінального провадження, щоб уникнути певних типів помилок;
- адвокатам, суддям, студентам-правникам та іншим професіоналам у сфері права уникнути цих помилок у своїй роботі [77, с. 252].

Розуміння класифікації судових помилок є важливим з кількох причин, зокрема й для запобігання майбутнім помилкам. Їх можна класифікувати за різними критеріями. Зокрема, як було зазначено вище, М. М. Гультай свого часу запропонував таку кваліфікацію судових помилок у кримінальному процесі:

1. За судовими стадіями, у яких їх допускають:

- судові помилки: а) помилки під час попереднього розгляду справи суддею; б) помилки судового розгляду; в) помилки апеляційного перегляду судових рішень; г) помилки касаційного перегляду судових рішень; д) помилки

перегляду судових рішень у стадії провадження за нововиявленими або виключними обставинами; е) помилки в стадії виконання судових рішень.

2. Помилки доказування: а) помилки, допущені під час визначення предмета доказування; б) помилки, допущені під час визначення меж доказування; в) помилки, допущені під час фіксації доказів; г) помилки, допущені під час дослідження доказів; д) помилки у виборі засобів і способів доказування; е) помилки в оцінці доказів.

3. За гносеологічною ознакою:

а) помилки під час здійснення слідчих дій; б) помилки під час здійснення судових дій; в) помилки під час прийняття рішень.

4. За характером виявлення:

а) помилки очевидні; б) помилки латентні.

5. За можливістю виправлення:

а) помилки, що можуть бути виправлені в цій стадії; б) помилки, що можуть бути виправлені в подальших стадіях; в) зовсім непоправні помилки.

6. Стосовно права й факту:

а) помилки у встановленні фактів; б) помилки в застосуванні права.

7. За значенням для кримінального судочинства:

а) помилки, що перешкоджають подальшому руху справи (суттєві); б) помилки, що не перешкоджають подальшому руху справи (несуттєві) [40, с. 20, 22–23].

Своєю чергою В. В. Горбалінський пропонує таку класифікацію судових помилок:

1. За критерієм суб'єкта судової помилки можна визначити помилки, яких припускається суд, і помилки, яких припускаються інші учасники процесу.

2. За критерієм процесуальних наслідків помилки, яких припускається суд, можна поділити на два види: 1) ті, які тягнуть скасування чи зміну судового рішення; 2) ті, які не тягнуть скасування чи зміну судового рішення. У межах першого виду можна виокремити такі підвиди помилок: а) ті, що стосуються порушення вимог законності й обґрунтованості судових рішень; б) ті, які

порушують єдність судової практики та міжнародні зобов'язання України. До другого виду судових помилок можна віднести такі їх підвиди: а) ті, які можуть бути усунені судом, що прийняв рішення; б) ті, які стосуються порушення норм процесуального законодавства [32, с. 71].

Вважаємо, що основні підстави для класифікації судових помилок такі:

1. Залежно від видової приналежності норм, які застосовують:

– матеріальні помилки, пов'язані зі змістом чи інтерпретацією законодавства або норм, які регулюють певну ситуацію. Вони можуть виникати, зокрема, коли неправильно визначають критерії вини, відповідальності чи призначення покарань;

– процесуальні помилки як порушення процедурних правил під час розгляду справи в суді (для прикладу, недотримання встановлених строків, порушення прав обвинуваченого чи потерпілого тощо).

Отже, матеріальна помилка стосується змісту законодавства або його інтерпретації, натомість процесуальна помилка стосується порушення правил, що регулюють процедуру розгляду справи.

2. Помилки, яких припускаються під час провадження судових дій:

– помилки, що істотно впливають на хід і результати судового розгляду: неврахування всіх доказів, неправильне застосування закону тощо;

– помилки, які такого впливу не мають: технічні, незначні порушення формальних вимог тощо.

У ситуаціях, коли суд виявляє істотну помилку, що позначається на перебігу та результатах судового розгляду, така помилка може бути підставою для скасування рішення суду й направлення матеріалів на новий судовий розгляд. До тих самих помилок, що не мають такого впливу, може бути застосовано, зокрема, їхнє виправлення під час розгляду матеріалів кримінального провадження.

Помилки під час судового процесу можуть виникати:

– під час встановлення фактичних обставин події;

– під час вибору норми права, що підлягає застосуванню.

3. За стадіями, у яких їх припускаються:

- помилки під час підготовчого провадження;
- помилки судового розгляду;
- помилки, які були виявлені під час розгляду справи апеляційною інстанцією;
- помилки під час касаційного провадження;
- помилки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами;
- судові помилки в стадії виконання судових рішень.

4. За характером помилки:

- фактична (помилки у встановленні фактів);
- правова (помилки в застосуванні норм права);
- процесуальна помилка (порушення процедурних правил під час розгляду матеріалів).

5. Залежно від ступеня повторюваності:

- одноразові помилки (це може бути результатом недостатнього розуміння конкретної справи, недостатніх доказів тощо);
- систематичні помилки (виявляються в кількох рішеннях і можуть бути спричинені загальними недоліками в правосудді, недостатнім навчанням суддів; неправильне застосування закону, ігнорування прецедентів);
- системні помилки (відсутність незалежності судів, вплив корупції або політичний тиск на рішення, що потребує глибокої реформи й перегляду всієї судової системи держави).

6. Залежно від можливостей виявлення можуть бути:

- виявлені помилки, які були визнані та виправлені після винесення рішення;
- невиявлені помилки, які не були встановлені протягом судового процесу або на подальших стадіях кримінального провадження;
- хронічні помилки, які відбуваються в низці випадків і можуть бути пов'язані з недоліками судової практики;

– випадкові помилки, які виникають як результат обставин, непередбачуваних ситуацій або недостатнього розуміння справ;

– непоправні помилки, що були виявлені після завершення судового процесу й прийняття підсумкового процесуального рішення, що не підлягає оскарженню [82, с. 188–189].

Розуміння суті судових помилок є ключовим для розроблення та впровадження ефективних механізмів їх усунення. Вивчення цих помилок допомагає виявити причини їх виникнення та розробити стратегію для їх попередження та виправлення. Неможливо уникнути абсолютної гарантії безпомилковості, тому важливо мати механізми перевірки рішень у випадку виявлення помилок, що допомагають забезпечити правосудність і справедливість у випадках, коли помилки виникають у практичній діяльності судів.

Кримінальний процесуальний механізм роботи із судовими помилками пов'язаний із забезпеченням справедливого судового процесу й виправленням незаконних і необґрунтованих рішень, що були прийняті на різних стадіях кримінального провадження. Основною метою цього механізму є саме виправлення помилок і запобігання неправомірному покаранню або непритягненню до відповідальності винуватої особи.

Судові рішення, безумовно, мають елементи суб'єктивності через те, що їх приймають судді – люди з їхніми особистими переконаннями, поглядами, професійною кваліфікацією та психологічними особливостями. Тому судові помилки є не лише можливими, а й неминучими, оскільки абсолютної об'єктивності під час прийняття рішень складно досягти. Проблема судових помилок полягає в тому, як система правосуддя поводить з цією суб'єктивністю та як забезпечує механізми для виявлення та виправлення помилок. Апеляційний та касаційний розгляд, а також інші форми контролю за рішеннями, які приймають судді місцевих загальних судів, спрямовані на те, щоб зменшити можливість помилок і якнайшвидше їх виправити одразу після їх виявлення.

Отже, важливо зрозуміти, що судові помилки є складною реальністю кримінального провадження, що можуть мати серйозні наслідки для всіх його

учасників і системи органів кримінальної юстиції загалом. Тому актуальним питанням залишається подальша робота стосовно того, щоб зробити наслідки судових помилок якомога меншими та виправити їх, коли це можливо.

3.2. Проблеми виявлення, реагування та виправлення помилок на різних стадіях судового провадження

3.2.1. Проблеми виявлення, реагування та виправлення помилок у суді першої інстанції

Відповідно до інстанційної підсудності, передбаченої частиною 1 статті 33 КПК України, суд першої інстанції – місцевий загальний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження, а також Вищий антикорупційний суд у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його підсудності КПК України.

Кримінальне процесуальне провадження передбачає окремі стадії, кожна з яких має певну специфіку та виконує поставлені перед нею завдання. Водночас процесуальна стадія має власні етапи. Завдання кожного з етапів стадії судового розгляду вирішують за допомогою судових дій, кожна з яких передбачає декілька компонентів, спрямованих на досягнення певної мети чи результату. Як дія процесуальна вона має істотне значення для визначення належності й допустимості її результатів як доказів під час винесення вироку або прийняття іншого судового рішення.

Зокрема, до основних завдань *підготовчого провадження* належать: перевірка наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості чи про примирення, наявності підстав для закриття провадження; відповідність вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів

медичного характеру; дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження, а також створення умов для успішного проведення судового розгляду [139, с. 139].

Підготовче провадження є стадією, у якій формують і закладають основи правильного та швидкого вирішення справи, а її недооцінювання, помилки й прорахунки одразу неправильно спрямовують увесь судовий розгляд, тягнуть порушення строків розгляду справи і нерідко є причинами скасування судових рішень [104, с. 146].

Процесуальні дії, які проводять під час такого провадження, дають змогу забезпечити оперативність правосуддя, не доводячи до стадії судового розгляду ті кримінальні провадження, які потребують закриття у встановлених законом випадках; забезпечити дотримання розумних строків кримінального провадження, а також повноти й неупередженості судового розгляду шляхом належної підготовки до нього; забезпечити реалізацію низки прав і законних інтересів учасників кримінального провадження [52, с. 288].

З огляду на предмет дослідження, значний інтерес становлять помилки, допущені суддею на цій стадії кримінального провадження. Вони пов'язані насамперед з неправильним вирішенням окремих питань, що повинні бути вирішені відповідно до закону. Вирішення цих питань не пов'язане з провадженням процесуальних дій. Для прикладу, у підготовчому провадженні прокурор зобов'язаний надати суду документи, які передбачені в частині 1 статті 314 КПК України до призначення справи до судового розгляду. Отже, прокурор не має права подавати суду всі зібрані органами досудового розслідування матеріали кримінального провадження; суд не може вдаватися до оцінки доказів і правильності кваліфікації дій обвинуваченого [64, с. 51].

Якщо ж суддя на підготовчому провадженні ознайомиться зі всіма матеріалами досудового розслідування, це може спричинити потенційні етичні та процесуальні проблеми, спотворити сприйняття ним доказів і сформулювати враження, що він уже має певну позицію щодо справи. Суддя повинен зберігати неупередженість і нейтралітет перед усіма сторонами кримінального

провадження. Але їх складно досягти у випадках, коли апеляційний чи Верховний Суд, скасовуючи судові рішення попередніх інстанцій, призначає новий розгляд обвинувального акту зі стадії підготовчого провадження. У цьому випадку до судді надходять судові провадження з усіма доказами, які раніше вже були безпосередньо досліджені під час судового розгляду, тож дотримуватися неупередженості й нейтралітету суду досить важко. Це складне питання донині залишається законодавчо не визначеним, потребує свого більш детального, глибокого й змістовного дослідження.

Підготовче провадження вважають відкритим з моменту надходження від прокурора необхідних документів (обвинувального акта, реєстру матеріалів досудового розслідування тощо) до суду та їхньої реєстрації відповідно до частини 2 статті 35 КПК України в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, незалежно від того, чи відповідають вони вимогам закону щодо їхньої форми та змісту. Тому в цьому випадку судді припускаються помилок під час повернення обвинувального акта прокурору, якщо цей документ не відповідає вимогам статті 291 КПК України. Аналогічно у випадку, коли клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру не відповідає передбаченим цим Кодексом вимогам або не містить достатньої інформації про такий захід, це може стати підґрунтям для подальших зловживань прокурором.

Негативні наслідки для обвинуваченого породжують випадки ігнорування суддею під час підготовчого провадження допущені стороною обвинувачення неконкретності щодо формулювання обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. Для прикладу, задовольняючи касаційну скаргу засудженого та скасовуючи вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області й ухвалу відповідного суду апеляційної інстанції, Вищий спеціалізований суд України зазначив, що зі змісту обвинувального акта слідчий не сформулював обвинувачення у вчиненні злочину за частиною 1 статті 286 КК України, що є порушенням вимог статті 291 КПК України [99]. Зазначена обставина залишилася поза увагою як прокурора, який брав участь у розгляді

цього кримінального провадження в суді першої інстанції, так і місцевого суду й суду апеляційної інстанції.

На стадії підготовчого провадження суддя повинен надати відповідь на кожне питання, визначене в частині 2 статті 315 КПК України. Зокрема, він визначає дату й місце проведення судового розгляду. Організація та призначення судових засідань є важливою частиною правосуддя, і навіть незначні помилки можуть мати наслідки для справи та її учасників. Суддя може неправильно зазначити дату проведення судового засідання, що призведе до невідповідності графіка їх проведення та завадить учасникам підготуватися до нього. Водночас може бути випадково визначено дату, яка не враховує графік судової роботи, свята або інші обставини, що можуть вплинути на проведення засідання.

Під час проведення підготовчого судового засідання суддя з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд. Заслуговує на увагу позиція Ж. В. Удовенко, яка стверджує, що під час вирішення цього питання постає проблема зіставлення публічного та приватного інтересів, адже не в усіх випадках гласний та відкритий судовий розгляд сприяє захисту й охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, і навіть навпаки. З цією метою в статті 27 КПК України, яка закріплює цю засаду, окреслено вичерпне коло підстав, за наявності принаймні однієї з яких гласність і відкритість судового розгляду можуть бути обмеженими [223, с. 365]. Важливою гарантією обвинуваченого в кримінальному провадженні є те, що за наявності цих підстав суддя має обов'язково з'ясувати необхідність здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини. Неналежне встановлення цих підстав може призвести до порушення прав обвинуваченого, потерпілого й інших учасників судового процесу. Водночас якщо судові засідання повинно бути відкритим, але суддя вирішить вести його в закритому режимі без належних на те підстав, це може підірвати довіру громадськості до системи судоустрою та ставити під сумнів об'єктивність прийнятих рішень.

Під час підготовчого провадження суддя з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді. Якщо суддя припустився помилки під час вирішення цього питання (наприклад, відсутність необхідних учасників, зокрема, захисників, спеціалістів, свідків тощо), то можуть виникнути такі ситуації:

– унаслідок помилки в складі запрошених осіб вони не надали наявні в них матеріали до суду, суддя може перенести судові засідання на пізніший час, щоб дати змогу всім сторонам бути присутніми;

– суддя може запитати представників відсутніх осіб про можливість участі їх у розгляді справи. Якщо вони виявлять бажання взяти участь, суддя може внести зміни в розклад судових засідань.

Важливо, щоб суддя був готовим виправити свої помилки й діяти відповідно до вимог закону з метою забезпечення справедливості судового процесу. Суддя зобов'язаний розглянути всі клопотання, що надійшли до моменту судового розгляду, оцінити готовність справи до подальшого її розгляду в суді.

Під час підготовчого судового розгляду суддя може виправити не лише власні помилки, а й помилки слідчого судді, слідчого, прокурора, адже на цій стадії провадження суд має розглянути скарги на дії/бездіяльність сторони обвинувачення, які не підлягали оскарженню на стадії досудового розслідування. Одним із ключових питань, які необхідно вирішити на цій стадії, є визначення складу суду, а саме – чи немає підстав для відводу чи самовідводу судді щодо розгляду справи. Крім цього, необхідно визначити, чи буде здійснюватися розгляд кримінального провадження судом одноособово, колегіально чи судом присяжних. Помилка у визначенні складу суду є істотною, тому є безумовною підставою для скасування судового рішення.

Для прикладу, 19 квітня 2018 року до Приморського районного суду м. Одеси надійшов обвинувальний акт стосовно ОСОБА_1, обвинуваченого у вчиненні злочинів, передбачених частиною 1 статті 263, частинами 1, 2 статті 182, частиною 2 статті 15, пунктами 11, 12 частини 2 статті 115 КК

України, ОСОБА_2, обвинуваченого у вчиненні злочинів, передбачених частиною 1 статті 263¹, частиною 2 статті 15, пунктами 11, 12 частини 2 статті 115 КК України. Згідно з частиною 3 статті 31 КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів і трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних щодо всіх обвинувачених, якщо принаймні один з них заявив клопотання про такий розгляд. Відповідно до протоколу автоматизованого розподілу судової справи між суддями від 19 квітня 2018 року, визначено склад суду в кількості трьох суддів. Рішення про призначення запасного судді в порядку частини 3 статті 35 КПК України не приймалося [158].

Відповідно до частини 2 статті 384 КПК України, обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Натомість 11 жовтня 2018 року під час проведення підготовчого судового засідання це право судом не було роз'яснено обвинуваченим ОСОБА_1 та ОСОБА_2, про що свідчить журнал судового засідання. Не було такого роз'яснення або посилання на можливість розгляду провадження судом присяжних і в ухвалі суду про призначення кримінального провадження до судового розгляду [158].

Кримінальне провадження в суді присяжних за своєю правовою природою має на меті забезпечити додаткові гарантії особам, обвинуваченим у вчиненні злочинів, за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Залежно від волевиявлення обвинуваченого у справах цієї категорії може бути застосовано одну з двох альтернативних судових процедур: судовий розгляд колегією в складі трьох професійних суддів або провадження в суді присяжних. Така альтернативність має сприяти дотриманню балансу між економією

процесуальних засобів і гарантіями дотримання прав особи в кримінальному провадженні. Можливість вибору обвинуваченим між різними процесуальними формами відправлення правосуддя передбачає обов'язок держави в особі її уповноважених органів чи службових осіб забезпечити свободу цього вибору та його практичну реалізацію [158].

Вимоги статті 384 КПК України щодо роз'яснення особі відповідного права прокурором під час направлення обвинувального акта до суду та судом під час підготовчого судового засідання спрямовані на забезпечення ефективної реалізації обвинуваченим зазначеного права завдяки своєчасній поінформованості й надання йому реальної можливості ще до початку судового розгляду ініціювати питання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних і надасть йому можливість підготуватися до реалізації такого права. Лише в такому разі буде дотримано засад кримінального провадження, зокрема забезпечення обвинуваченому права на захист. Натомість апеляційний суд встановив, що під час проведення підготовчого судового засідання суд першої інстанції в порушення частини 1 статті 384 КПК України не роз'яснив ОСОБА_1 та ОСОБА_2, обвинуваченим у вчиненні, зокрема, особливо тяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, їх право на розгляд кримінального провадження щодо них судом присяжних. Зазначені порушення права обвинувачених на захист апеляційний суд визнав істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону й такими, що перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення, у зв'язку з чим, не вдаючись в обговорення інших доводів, апеляційні скарги сторони обвинувачення та захисту частково задовольнив, вирок скасував із призначенням нового судового розгляду в тому самому суді першої інстанції зі стадії підготовчого провадження в іншому складі суду [151].

Хоча в чинному КПК України не передбачено дослідження доказів під час підготовчого судового засідання, проте в низці випадків є необхідним здійснити додаткові процесуальні дії, спрямовані, зокрема, на перевірку можливості

звільнення особи від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження. Ці додаткові кроки передбачають аналіз наданих сторонами документів, огляд речових доказів, допит. Якщо суддя помилково розцінює деякі факти або докази як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, це може призвести до ухвалення незаконних і необґрунтованих рішень. За таких умов наявними можуть бути підстави для подальшого оскарження такого судового рішення.

Судова практика постановлення ухвал надзвичайно розрізнена, навіть у межах одного суду існують різні підходи. Насамперед слід акцентувати на назві судового рішення. Непоодинокими є випадки, коли ухвали суду про призначення судового розгляду постановляють іменем України. Для прикладу, так постановлено ухвалу Новокаховського міського суду Херсонської області від 7 жовтня 2013 року (справа № 661/3376/13-к), а ухвалу Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 24 липня 2013 року (справа № 739/1121/13-к) названо «Ухвала призначення до судового розгляду». Відповідно до частини 1 статті 371 КПК України, суд лише ухвалює вирок іменем України. Щодо ухвали як виду судового рішення така правова процедура цим Кодексом не передбачена. Тому судова практика постановлення ухвал про призначення судового розгляду іменем України є хибною [3]. На наш погляд, необхідні єдині стандарти для форматування процесуальних документів, зокрема ухвал, що постановляють судді. На підготовчому судовому засіданні такими ухвалами є насамперед ухвали про призначення судового розгляду.

Неприпустимим є з'ясування на стадії підготовчого провадження питань, що виходять за межі повноважень суду. Це, зокрема, вирішення питання про готовність справи до судового розгляду з позицій доведеності вини обвинуваченого й достатності зібраних для цього доказів, питання їхньої допустимості; з'ясування питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, для кваліфікації дій обвинуваченого за іншою статтею КК України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий

злочин, чи для повідомлення йому про підозру у вчиненні іншого злочину, крім того, про який йому було повідомлено, тощо [51, с. 144–145].

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням його учасників має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід. Розглядаючи такі клопотання, суд повинен дотримуватися норм КПК України, а також пунктів 3, 4 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [71] і практики Європейського суду з прав людини, зокрема п. 79 рішення у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року [209], п. 51 рішення у справі «Летельє проти Франції» від 26 червня 1991 року [204].

Проте судді під час вирішення цього питання припускаються різних помилок. Найпоширенішими в цьому контексті є: недостатня обґрунтованість рішення (суддя повинен чітко визначити, чому вважає необхідним застосувати певний захід забезпечення кримінального провадження); неврахування пропорційності (рішення про захід забезпечення кримінального провадження повинно бути пропорційним до ступеня обвинувачення та ризику, пов'язаного з обвинуваченням); неврахування альтернативних заходів (зобов'язаний розглянути всі можливі альтернативні заходи, які можуть допомогти досягти мети запобіжного заходу, а не обмежувати особу); недостатнє вивчення доказів (має аналізувати наявні докази та враховувати обставини справи перед прийняттям рішення про запобіжний захід); порушення строків (дотримуватися процесуальних строків щодо обрання, зміни чи скасування заходів забезпечення).

Найпоширенішою помилкою під час обрання запобіжного заходу під час підготовчого засідання є неврахування того, що з плином часу ризику, передбачені частиною 1 статті 177 КПК України, знижуються. Адже під час досудового розслідування встановлені та вилучені речові докази, документи, що зменшує або виключає ризику їх знищення, переховування, пошкодження речей чи документів, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, проведені експертизи, що знижує ризик впливу на експерта,

сторона захисту може віднайти докази невинуватості особи, що знижує ризик її переховування.

Помилки доволі часто припускаються також під час проведення підготовчої частини *судового розгляду*. До них належать, зокрема, низка порушень порядку перевірки явки осіб, викликаних у судове засідання. Відповідно до частин 1, 2 статті 342 КПК України, головуєчий, призначений для судового розгляду, відкриває судове засідання та оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних і повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників та представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики й повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. І хоча не завжди головуєчому відомі причини неявки певних осіб, викликаних для участі в судовому засіданні, попри це, судовий розгляд продовжується в загальному порядку.

На стадії судового розгляду суд не може обмежуватися оцінками обставин кримінального провадження, встановлених на досудовому розслідуванні. Він зобов'язаний безпосередньо досліджувати докази, а за наявності в сторін відповідних клопотань вчинити судові дії, спрямовані на їх перевірку. Така діяльність судді має важливу роль у встановленні фактичних обставин кримінального правопорушення для прийняття законних та обґрунтованих рішень. Для цього, на наш погляд, слід використовувати дві основні процесуальні можливості. По-перше, це діяльність сторін кримінального провадження, які представляють власні версії фактичних обставин справи, аргументують свої юридичні позиції, подають докази, що надають суду чимало інформації про подію, висловлюють свої позиції щодо рішення, яке має ухвалити суд. Ця процесуальна діяльність суду не підміняє сторони, а створює необхідні передумови, щоб вони могли надати йому для ознайомлення всі важливі матеріали, які вони вважають за необхідне й доцільне. Однак діяльність сторін з подання доказів може виявитися недостатньою для суду, тому йому надано іншу

можливість – здійснювати власну пізнавальну діяльність для дослідження, перевірки й оцінки доказів, поданих сторонами кримінального провадження. Якщо під час такої діяльності в суду виникають сумніви щодо достовірності доказу, якщо вбачаються суперечності, то їх слід усунути, щоб ухвалити правильне, правосудне рішення. Абсолютно неприпустимо обмежувати повноваження суду щодо перевірки доказів. У цьому сенсі слід визнати, що в статті 22 КПК України не цілком вдало сформульовано функцію вирішення справи. У ній, на наш погляд, роль суду полягає лише в організації процесу й забезпеченні прав сторін. Адже без пізнавальної діяльності вирішення справи по суті не може бути в принципі, проте диспозиція статті, у якій закріплено в законі цю функцію, не відображає її змісту. Перевірка доказів є одним із найважливіших повноважень суду, реалізованих у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством для судового розгляду. Зокрема, суду надано можливість брати участь у проведенні допиту й перевірці інших зібраних сторонами доказів та їх процесуальних джерел. Суддя під час судового розгляду формує повну та всебічну картину фактичних обставин справи. Отже, надзвичайно важливо, щоб він був справедливим і незалежним під час перевірки й оцінки доказів та прийнятті на їх основі проміжних чи підсумкових судових рішень. З огляду на зазначене, пропонуємо доповнити частину 6 статті 22 КПК України після слів «об’єктивність та неупередженість», словами «*під час перевірки й оцінки доказів*» і далі за текстом. Врахування цієї пропозиції законодавчо закріпить процесуальну діяльність суду, яку він фактично здійснює за активною участю сторін.

Під час судового розгляду суд заслуховує думку представників сторін, кожний з яких лобіює свою позицію, переконуючи суддю прийняти певне рішення. Суддя вправі розраховувати, що сторони вкажуть усі, на їхню думку, юридично значущі аргументи, а оцінка достовірності, обґрунтованості, значущості цих аргументів – прерогатива суду, за яку він несе відповідальність, попри те, що апеляційну скаргу подають на рішення суду, а не на суддю, який ухвалив це рішення. Тож обов’язкова мотивація судових рішень є гарантією

проти незаконних рішень, а також що рішення буде добре продуманим, законним й обґрунтованим.

Найпоширенішими судовими помилками, яких припускаються під час судового розгляду, є помилки під час визначення предмета й меж доказування. До них належать:

- а) помилки під час визначення складу кримінального правопорушення;
- б) помилки, допущені під час встановлення часу, місця, способу, мети вчинення кримінального правопорушення;
- в) помилки під час встановлення обставин, безпосередньо не пов'язаних зі складом кримінального правопорушення (кошти, витрачені на стаціонарне лікування потерпілого, причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, характеристика особистості підсудного, потерпілого тощо).

У цьому зв'язку, з метою уникнення таких випадків, важливе значення має планування судового слідства, тому що помилки, допущені суддею на цьому етапі стадії судового розгляду, поверхнєве й неуважне до нього ставлення здатні спричинити помилки під час дослідження доказів, які своєю чергою позначаються на повноті дослідження доказів у судовому засіданні, а зрештою – на законності й обґрунтованості ухвалених процесуальних рішень.

Крім цього, невдале визначення порядку дослідження доказів може порушувати право сторін на розгляд справи в розумні строки, передусім у провадженнях, у яких обвинуваченого утримують під вартою. Зокрема, під час визначення порядку дослідження доказів (допит обвинуваченого, дослідження експертиз, документів, після чого – допит свідків, допит потерпілого) протягом тривалого часу буде наявним ризик негативного впливу на свідків і потерпілого, що може призвести до невинувато тривалого тримання особи під вартою.

Визначено перелік підстав, передбачений частинами 1–2 статті 332 КПК України, з яких може бути відкладено судовий розгляд, і цей перелік визнаний законом як вичерпний. Однак у практичній діяльності наявні випадки, коли судовий розгляд відкладають через інші підстави, не передбачені цим Кодексом, що призводить до порушення визначеної в частині 1 статті 322 КПК України

безперервності судового розгляду. Такими підставами є хвороба, відрядження судді або члена колегії суддів, повітряні тривоги чи тривале відключення світла в приміщенні суду.

Крім цього, недоукомплектованість судів ускладнює та значно сповільнює розгляд проваджень, які підлягають колегіальному розгляду. Під час розгляду цієї категорії справ непоодинокими є випадки порушення принципу незмінності складу суду.

Звернемося до власного досвіду роботи на посаді судді. Під час розгляду апеляційних скарг на вирок Приморського районного суду м. Одеси від 24 травня 2023 року апеляційний суд констатував, що суд першої інстанції під час судового розгляду кримінального провадження № 12019160500003321, внесеного до ЄРДР 24 червня 2019 року за обвинуваченням ОСОБА_1 та ОСОБА_2 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених частиною 4 статті 187, частиною 1 статті 119 КК України, не виконав вимоги статті 319 КПК України, оскільки після неодноразових замін складу колегії суддів судовий розгляд не розпочинався спочатку, суд не виносив умотивовані ухвали про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд спочатку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже було проведено під час судового розгляду до заміни суддів. Тож процесуальні дії, проведені в судових засіданнях від 10 грудня 2019 року (оголошення обвинувального акта та цивільного позову (частини 2, 3 статті 347 КПК України), роз'яснення обвинуваченим суті обвинувачення (стаття 348 КПК України), визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, і порядку їх дослідження (стаття 349 КПК України), допит потерпілого ОСОБА_3; від 7 липня 2020 року – допит потерпілого ОСОБА_4; від 8 лютого 2021 року – дослідження письмових доказів повторно не здійснювали після 19 травня 2021 року (дата авторозподілу справи на склад суду, який ухвалив оскаржуваний вирок), натомість згодом їх було використано для обґрунтування оскаржуваного вироку як такі, що досліджені судом.

Апеляційний суд зауважив, що принцип безпосередності дослідження доказів є основоположним для кримінального провадження, що передбачає

можливість для сторін проводити допити потерпілих і свідків, а також досліджувати інші докази перед суддею, який прийматиме рішення. З огляду на зазначене, апеляційний суд констатував, що місцевий суд, всупереч вимогам процесуального закону, здійснив розгляд кримінального провадження з істотним порушенням положень, що забезпечують незмінність складу суду та повноту судового розгляду всіма суддями колегії. Зазначене вказує на порушення принципу диспозитивності як загальної засади кримінального провадження, відповідно до якої суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами й віднесені до його повноважень цим Кодексом (стаття 26 КПК України), і недотримання належної правової процедури (стаття 2 КПК України), що є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

В іншому випадку під час розгляду апеляційної скарги прокурора на вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 24 травня 2022 року в кримінальному провадженні № 12019160160000510 щодо ОСОБА_1, обвинуваченої у вчиненні злочину, передбаченого частиною 1 статті 115 КК України, апеляційний суд встановив, що після заміни головуючого судді в судові засідання під час розгляду справи по суті, а саме на 13 січня та на 18 травня 2022 року, потерпілих ОСОБА_2 та ОСОБА_3 не викликали, вони були відсутніми й на оголошенні вироку 24 травня 2022 року. Апеляційний суд урахував, що в матеріалах справи міститься лише одне повідомлення про доставку смс-повідстки потерпілій ОСОБА_2, натомість потерпілу ОСОБА_3 про призначення судових засідань не повідомляли. У матеріалах провадження немає жодних заяв потерпілих щодо розгляду справи без їх участі після заміни головуючого судді у справі, а також відомості про направлення потерпілим копії вироку суду.

Відповідно до статті 319 КПК України, судовий розгляд у кримінальному провадженні має бути проведено в одному складі суддів. У разі якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, він має бути замінений іншим суддею, якого визначають у порядку, встановленому

частиною 3 статті 35 цього Кодексу. Після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, крім випадків, передбачених частиною 2 цієї статті та статтею 320 КПК України.

Суд умотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд спочатку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювали під час судового розгляду до заміни судді, якщо таке рішення не може негативно позначитися на судовий розгляд і за умови дотримання таких вимог:

1) сторони кримінального провадження, потерпілий не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійснені судом до заміни судді;

2) суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з перебігом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями та вважає недоцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведені до заміни судді [88].

Згідно із журналом судового засідання від 18 травня 2022 року (т. 2 а.п. 146), головуючий суддя оголосив про заміну судді-учасника колегії. Учасники провадження проти продовження розгляду провадження новим складом колегії суддів не заперечували, натомість питання щодо необхідності виклику потерпілих на обговорення не ставили. Водночас думку потерпілих про можливість продовження розгляду справи новим складом суду та про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд спочатку не з'ясували, чим порушено вимоги статті 320 КПК України.

Відповідно до пункту 5 частини 2 статті 412 КПК України, судове рішення в будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належно не повідомленого про дату, час і місце судового засідання. Зазначені порушення кримінального процесуального закону унеможливили ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення, тож апеляційний суд, з огляду на положення зазначеної статті, визнав їх істотними й

такими, що тягнуть за собою скасування вироку та призначення нового розгляду в суді першої інстанції.

У практичній діяльності також наявні випадки, коли судді підмінюють проведення процесуальних дій під час судового провадження на надання судових доручень, передбачених раніше за нині не чинним КПК України 1960 року. Для прикладу, Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області, розглядаючи під час судового засідання обвинувальний акт у кримінальному провадженні щодо П. за частиною 3 статті 296, частиною 2 статті 286 КК України, задовольнив клопотання представника потерпілої М. Ухвалою від 23 серпня 2013 року суд доручив органу досудового розслідування – слідчому відділу Івано-Франківського міського відділу УМВС України – з метою перевірки й уточнення даних, необхідних для розгляду кримінального провадження, призначити своєю постановою відповідну експертизу одягу та інших речей потерпілої М., зібравши необхідні для такого дослідження додаткові вихідні дані. Суд акцентував на необхідності поставити на вирішення експерту як питання, зазначені в клопотанні представника потерпілої, так й інші, зокрема питання, зазначені в ухвалі суду. Також суд зазначив, що для належного виконання ухвали слід направити органу досудового розслідування через прокурора міста Івано-Франківська надані суду матеріали кримінального провадження та речі потерпілої М., що на той час знаходилися в суді. В ухвалі суду було вказано також про потребу надати сторонам кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України, доступ до матеріалів, отриманих унаслідок проведення СРД. Зазначені в ухвалі слідчі дії передбачено було провести в строк до 1 жовтня 2013 року і в той самий строк повернути суду матеріали кримінального провадження та речі потерпілої М. разом з висновком експерта й підтвердженням факту надання доступу сторонам до матеріалів кримінального провадження [3].

Така ухвала судді не відповідає вимогам КПК України, оскільки, відповідно до частин 1, 2 статті 332 цього Кодексу, суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого, за наявності підстав, передбачених

статтею 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. У наведеному прикладі суд, не дотримавшись зазначених вимог, доручив слідчому призначення експертизи, що суперечить засаді безпосередності дослідження доказів. Ця засада передбачає, що саме суд повинен безпосередньо досліджувати докази та на їх підставі приймати рішення, забезпечуючи незалежність і неупередженість процесу. Тому, якщо суд не дотримався вимог статті 332 КПК України й доручив слідчому призначити експертизу, така ухвала суду може бути оскаржена через правозахисні механізми – апеляцію чи касацію – з метою забезпечення справедливого судового процесу.

З огляду на вимоги рівності перед законом і судом, суд має надати в розпорядження сторони захисту стільки ж часу для викладення суду свого ставлення до обвинувачення, скільки й стороні обвинувачення. Проте судова практика засвідчує, що суд не завжди надає їм таку можливість.

Судді можуть припускатися різних помилок під час заявлення сторонами кримінального провадження клопотань та їх вирішення. До них, зокрема, належать:

- порушення процесуальних строків;
- порушення рівності сторін;
- неправильне оцінювання важливості клопотання та цілком ретельний його розгляд;
- прийняття необґрунтованих рішень;
- використання неналежно підтверджених доказів.

З метою недопущення таких помилок та їх мінімізації пропонуємо такі шляхи їх виправлення:

- суддям слід виділяти достатньо часу для ретельного аналізу клопотань та оцінки їх впливу на подальший розгляд матеріалів кримінального провадження;
- дотримуватися неупередженості й нейтральності під час розгляду клопотань, уникати особистих уподобань чи впливу на прийняття рішень;

- чітко аргументувати свої дії, пояснювати логіку та підстави прийняття судового рішення;
- дотримуватися принципу послідовності під час прийняття рішень і єдиної наявної судової практики;
- бути готовими визнати свої помилки та своєчасно вносити відповідні виправлення.

Проведення допитів є однією з найскладніших і найважливіших частин судового процесу. Судовий допит реалізують у спосіб отримання в суді показань від осіб, які володіють відомостями про обставини події, що підлягають встановленню судовим розглядом [110, с. 118]. Проведення цієї складної судової дії може супроводжуватися різними помилками з боку суддів. Для прикладу, ними можуть бути неправильна постановка питань (недоречні або нечіткі питання, що може призвести до незрозумілих або недостатньо точних показань); неадекватна реакція на відповіді (переривання осіб або ненадання їм змоги закінчити думку або її уточнити); недостатня увага до деталей, виявлення особистих уподобань (виконання ролі захисника або прокурора, ставлячи питання з певним нахилом); надання свідкам надмірних підказок або включення в питання власного розуміння обставин, що призводить до спотворених відповідей; неуважне стеження як за змістом запитань і відповідей, так і за дотриманням процесуальних вимог, тактичних рекомендацій проведення судового допиту.

Для уникнення цих помилок суддям слід нейтрально ставити питання, які повинні бути чіткими, стислими та зрозумілими для допитуваних осіб, давати їм можливість вільно висловлювати власні думки й докладно пояснювати їхні відповіді, не допускати образ свідків, зайвого витрачання часу. Крім цього, слід уникати переривань у розповіді, пропозицій відповіді під час пошуку додаткових деталей, постановки кількох запитань або запитань із вимушеним вибором, які свідку складно зрозуміти й відповісти на них, навідних, з припущенням будь-яких фактів, потребою закінчити речення тощо.

Надзвичайно важливо дотримуватися засади рівності сторін під час проведення допитів, а також бути готовим вчасно виправити будь-які виявлені помилки.

У КПК України передбачено дослідження речових доказів (стаття 357), дослідження документів (стаття 358), дослідження звуко- й відеозаписів (стаття 359), консультації та роз'яснення спеціаліста (стаття 360), огляд на місці (стаття 361 КПК). Для визнання речей і документів доказами вони повинні бути обов'язково досліджені безпосередньо судом. Оскільки дослідженню (оголошенню та пред'явленню) підлягають лише ті докази, дослідження яких проводять за ініціативою суду чи за клопотанням учасників судового провадження, обсяг доказів і порядок їх дослідження визначають ухвалою суду на початку судового розгляду. Натомість учасники судового провадження під час визначення необхідності дослідити документи, які не вказані в ухвалі, чи вони надали суду нові документи, повинні заявити клопотання про необхідність зміни обсягу доказів, які досліджують, і потребу дослідження таких документів [50, с. 212].

Дослідженням доказів у судовому розгляді О. В. Литвин вважає регламентовану КПК України розумову та практичну діяльність суду за активною участю учасників судового провадження за сприяння інших учасників кримінального провадження, спрямовану на встановлення належності, допустимості, достовірності доказів шляхом аналізу кожного з них, їх зіставлення з іншими доказами й отримання доказів, які підтверджують або спростовують належність, допустимість, достовірність доказів, які досліджують [100, с. 12–13]. Водночас дослідження доказів під час судового засідання може привести до виявлення нових ознак або доповнювальних деталей, які можуть бути важливими для правильної оцінки ситуації та прийняття обґрунтованого рішення.

Вивчення доказів є важливою частиною судового процесу. Для забезпечення справедливого судочинства необхідно дотримуватися правил збирання, зберігання та використання доказів.

Розглянемо деякі ключові аспекти, на які суддям слід зважати під час дослідження доказів: походження доказів, тобто як вони були зібрані й вилучені від моменту вилучення до їхнього пред'явлення в суді, відповідність зібраних доказів критеріям допустимості згідно з КПК України, стан і збереження доказів, тобто важливо перевірити наявність печаток, бирок, підписів, а також зазначити найменування доказу, дату його пакування, особисто оглянути кожний з доказів та, якщо потрібно, привернути увагу суду до обставин, пов'язаних як безпосередньо з річчю (матеріал, форма, розміри, колір), так і з її оглядом (наявність пошкоджень, індивідуальні ознаки, особливості тощо) [220, с. 155].

До негативних явищ, які можуть призвести до судових помилок, належить і те, що судді використовують обмежену кількість доказів або обирають тільки ті з них, що підтверджують їхні погляди, ігноруючи інші наявні докази; дозволяють своїм особистим переконанням впливати на процес дослідження доказів, що може призвести до необ'єктивності; не дозволяють або не надають можливості сторонам висвітлити всі аспекти певного доказу, недостатньо об'єктивно й адекватно оцінювати докази, що призводить до неправильних висновків; ураховують недостовірні або підроблені докази, що може призвести до спотворення реальних обставин події, щодо якої здійснюють судовий розгляд.

Допустимість доказів є ключовим критерієм оцінки доказів у судовому провадженні. Допустимість визначає, чи можуть наявні докази бути використані судом під час прийняття проміжного чи підсумкового рішення. Слід констатувати, що визнання доказів недопустимими в судовому засіданні має як позитивні, так і негативні аспекти.

Перевагами визнання доказу недопустимим є забезпечення дотримання прав обвинуваченого на справедливий процес і зниження ризику використання незаконних або недостовірних доказів проти нього; запобігання ситуаціям, коли обвинувачення ґрунтується на хитких або недостовірних підставах. Водночас недоліками визнання доказів недопустимими є: небезпека затягування строків у судовому процесі, що ускладнює його швидкість й ефективність; оцінка того, чи є доказ недопустимим, може бути суб'єктивною і залежати від інтерпретації

судді або інших учасників процесу; втрата важливої інформації для розгляду матеріалів, що може стати об'єктом спірних дебатів між сторонами судового процесу, а в деяких випадках недопустимість доказу може дозволити злочинцям уникнути відповідальності, навіть якщо докази є належними. Загалом визнання доказу недопустимим – це складний процес, який потребує уважного аналізу з боку суду.

Отже, якщо виникла ситуація, коли суддя припустився помилки, у кожній конкретній ситуації є різні шляхи її виправлення. Зокрема, на наш погляд, це може бути:

- забезпечення єдиного підходу до процедури судового розгляду для усунення розбіжностей у роботі суддів;

- підвищення професійної підготовки й навчання;

- розроблення єдиних стандартів підготовки ухвал судового провадження, що допоможе зробити документи зрозумілішими, логічнішими й послідовнішими;

- порівняння досвіду та найкращих практик між суддями й судами України, що може сприяти підвищенню якості ухвалення їхніх рішень;

- розгляд спірних питань судового провадження в постановках Пленуму Верховного Суду, його Великої Палати, об'єднаної палати Касаційного кримінального суду, за результатами аналізу судової практики – її узагальнення та оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, у яких їх було сформовано;

- використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, що може допомогти аналізувати великі обсяги даних і виявляти можливі помилки.

Проте найпоширенішою практикою щодо виявлення та виправлення помилок є перевірки рішень місцевих судів в апеляційній та касаційній інстанціях. Зазначені суди вищого рівня насправді мають реальну можливість колегіально, з огляду на практику судових розглядів, перевірити, чи були допущені помилки, які саме, як їх можна виправити й чи потрібно для цього змінювати судові рішення.

3.2.2. Апеляційний розгляд справи та касаційне оскарження судового рішення як способи виправлення виявлених судових помилок

Апеляційний розгляд справи та касаційне оскарження судового рішення – це два важливі способи виправлення виявлених судових помилок у кримінальному провадженні. Відповідно до пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України, однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення [72]. У розділі V КПК України передбачено можливість перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції, а також провадження в суді касаційної інстанції [88].

До підстав для скасування або зміни судового рішення під час розгляду справи в суді апеляційної та касаційної інстанцій належать: істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність або невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Крім цього, до підстав для скасування або зміни судового рішення під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції також належать: неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження [88].

За результатами аналізу судової практики, зазначає А. О. Чернієнко, такі підстави існують у відповідному взаємозв'язку, а тому прокурори у своїх апеляційних скаргах посилаються майже на кожну з них, вважаючи, що ці порушення були допущені судами першої інстанції в процесі розгляду кримінального провадження [240, с. 132].

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 409 КПК України, підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції є, зокрема, неповнота судового розгляду. Неповним, відповідно до частини 1 статті 410

КПК України, визнають судовий розгляд, під час якого залишилися недослідженими обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого, справедливого судового рішення. Звертаючись до суду апеляційної інстанції зі скаргою на вирок суду першої інстанції з цієї підстави, прокурор має уникати типової помилки, яка автоматично виключає змогу апелювати саме з підстав неповноти судового розгляду. Зокрема, колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Херсонської області розглянула скаргу прокурора, який посилався на невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження. На підставі частини 2 статті 394 КПК України апеляційний суд залишив без розгляду доводи апеляційної скарги щодо неправильності кваліфікації дій обвинуваченого за частиною 1 статті 309 КК України, оскільки фактичні обставини кримінального провадження жодною зі сторін кримінального провадження не оспорювалися, відповідно, докази стосовно них суд, згідно з частиною 3 статті 349 КПК України, не досліджували. За таких обставин, відповідно до пункту 1 частини 1 статті 392 КПК України, в апеляційному порядку можуть бути оскаржені виключно судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, крім випадків, передбачених статтею 394 цього Кодексу. Водночас, згідно з частиною 2 статті 394 КПК України, рішення суду першої інстанції не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду й дослідження яких було визнане судом недоцільним відповідно до положень частини 3 статті 349 КПК України. Тому прокурор має враховувати ці положення та зіставляти їх з обставинами кримінального провадження, поведінкою обвинуваченого з метою визначення доцільності або недоцільності скороченого обсягу дослідження доказів, відповідно до частини 3 статті 349 КПК України [18].

На наш погляд, неповнота судового розгляду охоплює такі види помилок:

- неналежне дослідження доказів: суд може не врахувати або недостатньо докладно проаналізувати всі докази;
- обмежений відбір показань та інших доказів: суд може вибирати лише певні з них, що може призвести до одностороннього розгляду матеріалів кримінального провадження;
- часткове врахування прав обвинувачених: суд може упустити важливі аспекти щодо порушення прав й інтересів цих осіб, що може вплинути на підсумкове судове рішення;
- загальний підхід до розгляду справи;
- неправильне тлумачення норм процесуального закону;
- відсутність можливості заслухати всі сторони.

Як приклад значених помилок можна навести вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 квітня 2023 року в кримінальному провадженні за обвинуваченням ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтею 126¹, частиною 1 статті 125, частиною 3 статті 185 КК України. Зазначеним вироком дії обвинуваченого суд першої інстанції перекваліфікував з частини 3 на частину 1 статті 185 КК України. Проте таке судове рішення апеляційним судом було скасовано та призначено новий розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції зі стадії підготовчого провадження в іншому складі суду. Скасовуючи вирок, апеляційний суд виходив з того, що оскаржуване судове рішення не відповідає приписам цієї норми кримінального процесуального закону.

Зокрема, мотивуючи доведеність вини обвинуваченого у вчиненні злочину, що йому інкримінують, суд першої інстанції послався на показання обвинуваченого ОСОБА_1, у яких він свою вину визнав повністю та показав, що він з дому забрав техніку. Щоправда, у судовому засіданні суду першої інстанції обвинувачений спочатку визнав свою вину за всіма епізодами інкримінованих злочинів, але від надання показань відмовився, що підтверджено в змісті журналів судових засідань (Т. 1, а.п. 101-103, 106-109, 136). Натомість захисник у судовому засіданні від 30 березня 2023 року заявила про недоведеність

кваліфікації дій обвинуваченого за частиною 3 статті 185 КК України, а в наступному судовому засіданні від 10 квітня 2023 року, узгодивши позицію з обвинуваченим, заявила про повне визнання своєї вини та просила розглядати провадження в спрощеному порядку (Т. 1, а.п. 135).

Визначаючи обсяг і порядок дослідження доказів, суд зазначив у вироку про можливість розгляду кримінального провадження в порядку, передбаченому частиною 3 статті 349 КПК України. У вироку також зазначено, що суд з'ясував обставини й перевірів їх іншими доказами шляхом дослідження допиту осіб, документів, наданих сторонами, і навівши їх зміст у мотивувальній частині вироку. Насправді суд першої інстанції зазначені докази не досліджував, що підтверджено в змісті журналів судових засідань (Т. 1, а.п. 101-103, 106-109, 136).

Повне визнання вини, незаперечення фактичних обставин кримінального провадження та кваліфікації власних дій, правильне розуміння та усвідомлення змісту обставин злочину, у якому особу обвинувачують, правові наслідки розгляду за спрощеною процедурою, а також відсутність сумнівів у добровільності позиції щодо усвідомлення обвинуваченим цих обставин є обов'язковими передумовами можливості здійснення розгляду провадження в порядку частини 3 статті 349 КПК України.

Під час допиту обвинувачений ОСОБА_1 свою вину у вчиненні кримінальних правопорушень визнав і показав, що він з дому забрав техніку; причини, з яких він погано ставиться до своєї матері, на його думку, пов'язані з недостатністю виявів турботи з боку матері в його дитинстві, у вчиненому розкався, цивільний позов визнав. Оскільки ОСОБА_1 вчинив крадіжку з помешкання, яким мав право користуватися, суд першої інстанції дійшов висновку, що дії обвинуваченого за вчинення ним кримінального правопорушення не містять кваліфікуючої ознаки проникнення до приміщення [23].

Натомість апеляційний суд ураховує, що під час розгляду провадження суд, встановлюючи невідповідність кваліфікації дій фактичним обставинам провадження, повинен був провести судовий розгляд у повному обсязі й надати оцінку доказам у справі, оскільки фактично сторона захисту у цьому випадку

заперечувала кваліфікацію дій обвинуваченого за епізодом таємного викрадення майна саме шляхом проникнення до житла.

Недотримання засади безпосередності призводить до порушення інших засад кримінального провадження: презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін і свободи в поданні ними своїх доказів, у доведенні перед судом їх переконливості. Тому засада безпосередності є необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду, а недотримання її судом, з огляду на зміст частини 2 статті 23 та статті 86 КПК України, означає, що докази, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані допустимими і враховані під час постановлення судового рішення, крім випадків, передбачених КПК України. Отже, це судове рішення, відповідно до статті 370 КПК України, не може бути визнано законним й обґрунтованим і згідно з частиною 1 статті 412 КПК України підлягає скасуванню. Апеляційний суд позбавлений можливості прийняти рішення по суті обвинувачення через порушення судом першої інстанції положень КПК України щодо безпосередності дослідження доказів.

Стаття 410 КПК України присвячена неповноті судового розгляду й містить оцінне поняття – «істотне значення». Слушним видається твердження Н. Р. Бобечка, який зазначає, що істотність певних обставин, не досліджених під час судового розгляду, залежить від характеру, суспільної небезпечності кримінального правопорушення, особи обвинуваченого, інших особливостей кримінального провадження. Тому, перевіряючи судові рішення з позицій статті 410 КПК України, апеляційна інстанція кожного разу зважає на значення певної обставини під час оцінки всіх доказів у їх сукупності та вирішує, який вплив могла здійснити недослідженість певної обставини на ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення [9, с. 462].

Важливо зазначити, що питання справедливого судового рішення, згідно з частиною 1 статті 410 КПК України, має складний зміст і передусім філософський та моральний аспекти, ніж процесуальний, відображає оцінний характер рішення. У частині 1 статті 370 КПК України передбачено, що судові

рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Ця норма встановлює важливі критерії для судового рішення. Крім цього, у частинах 2, 3 та 4 цієї статті законодавець надає визначення цим трьом категоріям – законність, обґрунтованість і вмотивованість.

З огляду на зазначене, недотримання цих умов може стати підставою для оскарження судового рішення прокурором. Отже, вважаємо за доцільне запропонувати таку редакцію статті 370 КПК України:

«Стаття 370. Законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення

1. Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

2. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом, *міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.*

Судове рішення буде законним, коли його ухвалюють з урахуванням засади верховенства права.

3. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу.

Вимоги до обґрунтованості передбачають з'ясування обставин, фактичних і юридичних підстав, на яких ґрунтується прийняте рішення.

4. Вмотивованим є рішення, у якому наведені належні й достатні мотиви та підстави його ухвалення».

Згідно з пунктом 2 частини 1 статті 409 КПК України, невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження є підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції. Відповідно до частини 1 статті 411 КПК України, судове рішення вважають таким, що не відповідає фактичним обставинам кримінального провадження, якщо:

1) висновки суду не підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду;

2) суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;

3) за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, у судовому рішенні не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази й відкинув інші;

4) висновки суду, викладені в судовому рішенні, містять істотні суперечності.

Для прикладу, в кримінальних провадженнях суди апеляційної інстанції не завжди беруть до уваги докази, які могли вплинути на його висновок, визнаючи їх недопустимими. Здебільшого це стосується тих рішень, де суди виправдовують обвинувачених і визнають факт провокації злочину. Зокрема, у кримінальному провадженні № 42015160000000068 ОСОБА_1 була обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 368 КК України. Вироком Суворовського районного суду м. Одеси від 5 лютого 2018 року ОСОБА_1 на підставі пункту 2 частини 1 статті 373 КПК України визнано невинуватою і виправдано за недоведеністю вчинення нею інкримінованого кримінального правопорушення [25]. На цей вирок суду першої інстанції прокурор Одеської місцевої прокуратури подав апеляційну скаргу, у якій зазначив, що вважає вирок суду незаконним і необґрунтованим, а викладені висновки такими, що не відповідають фактичним обставинам кримінального провадження. Відхиляючи доводи апеляційної скарги, апеляційний суд зазначив, що висновок суду достатньо мотивований та ґрунтується на даних, які були належно перевірені в судовому засіданні й змістовно наведені у вирокі, зокрема й на результатах перевірки доводів сторони захисту про недопустимість окремих доказів сторони обвинувачення, а також доводів про провокацію злочину з боку органу досудового розслідування та ОСОБА_2.

Відповідно до частини 3 статті 271 КПК України, під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину заборонено провокувати

(підбурювати) особу на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона не вчинила б, якби слідчий цьому не сприяв. Здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні [88]. Вказана норма цього Кодексу, на переконання С. Ханіна, узгоджується з практикою ЄСПЛ (наприклад, у справах «Матановіч проти Хорватії» від 4 квітня 2017 року, «Раманаускас проти Литви» від 20 лютого 2018 року тощо). У своїх рішеннях ЄСПЛ розробив критерії для того, щоб відрізнити провокування вчинення злочину, яке суперечить статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, від дозволеної поведінки під час законних таємних методів у кримінальних розслідуваннях. Для визнання доказів допустимими, пише цей автор, належить з'ясувати, чи було слідство «по суті пасивним», чи був би злочин вчинений без втручання влади, чи мало місце з боку влади спонукання особи до вчинення злочину, наприклад, прояв ініціативи у контактах з особою, чи були у правоохоронних органів об'єктивні дані про те, що особа була втягнута у злочинну діяльність і ймовірність вчинення нею злочину була суттєвою. При цьому тягар доведення того, що підбурення не було, покладається на сторону обвинувачення [45].

Як вбачається з матеріалів справи, ініціатором звернення до правоохоронних органів був свідок ОСОБА_2, який надав правоохоронному органу особисті грошові кошти для ідентифікації та для того, щоб помітили передачу грошей ОСОБА_1 як неправомірної вигоди. З досліджених матеріалів кримінального провадження очевидно, що ініціатива в контактуванні шляхом здійснення телефонних дзвінків між ОСОБА_2 та ОСОБА_1 виходила виключно від першої особи. ОСОБА_2 також з власної ініціативи неправомірно здійснив аудіозапис їх розмови. Сторона обвинувачення не довела наміру ОСОБА_1 вчинити інкримінований їй злочин до першого контакту між нею та ОСОБА_2 або ж про її схильність до вчинення корупційних злочинів чи попередню причетність до аналогічної злочинної діяльності [25].

Отже, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку, з яким погодився суд апеляційної інстанції, що в кримінальному провадженні щодо

ОСОБА_1 вчинено провокацію з боку ОСОБА_2, який за підтримки правоохоронних органів впливав на обвинувачену шляхом проведення телефонних розмов і призначення зустрічей. Попри встановлений у статті 92 КПК України обов'язок доказування, жодних даних на спростування доводів сторони захисту щодо провокації злочину прокурор не надав. Інших доказів, які беззаперечно підтверджували б винуватість ОСОБА_1 в інкримінованому їй злочині, матеріали кримінального провадження не містять. У зв'язку із цим вирок суду першої інстанції було залишено без змін.

У доктрині кримінального процесу зазначають, що справедливим є вирок, який є законним, обґрунтованим і вмотивованим [83, с. 72]. Справедливість нерідко згадують у рішеннях інших судів. Зокрема, у пунктах 42 та 43 рішення ЄСПЛ у справі «Желтяков проти України» зазначено, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, слід тлумачити в контексті преамбули цієї Конвенції. Елементами права на справедливий суд є: суд, встановлений законом; незалежність суду; безсторонність суду; належність суду (суд, що застосовує належну правову процедуру) [202].

У рішенні КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 зазначено, що одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яку відображено в Конституції України. Здебільшого справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки та пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину й покарання, меті законодавця та засобах, які обирають для їх досягнення. Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія

справедливості передбачає, що покарання за злочин має бути співмірним злочину. Справедливе застосування норм права – це передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та межі покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має знаходитися в справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами вчиненого і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [180].

Отже, справедливість рішень суду означає їх законність, обґрунтованість, вмотивованість [83, с. 72]. Такі критерії є формальними аспектами, що визначають якість і повноту судового процесу.

Натомість справедливість є переважно моральним аспектом, що виражає встановлення достовірних даних під час кримінального провадження та довіри до судової системи. Ці формальні критерії (законність, обґрунтованість, умотивованість) є важливими для забезпечення об'єктивності та прозорості судових рішень. Вони гарантують, що рішення ґрунтуються на належному аналізі доказів і дотриманні норм матеріального й процесуального закону. Водночас справедливість, попри її важливість, є більше суб'єктивною і відображає сприйняття громадян того, наскільки судова система діє справедливо в конкретних випадках. Моральний аспект справедливості охоплює такі поняття, як рівноправність, гідність тощо. Деякі моральні цінності завжди виявляються ближчими до права, ніж інші. Це залежить від умов правового регулювання, практичних завдань правотворчості та реалізації правових норм у певному суспільстві [41].

Підставами для апеляційного оскарження є також істотні порушення вимог КПК України й неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність. Відповідно до частини 1 статті 413 КПК України, неправильним застосуванням закону про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, є:

- 1) незастосування судом закону, який підлягає застосуванню;

- 2) застосування закону, який не підлягає застосуванню;
- 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту;
- 4) призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону про кримінальну відповідальність [88].

Згідно з пунктами 1–2 частини 1 статті 413 КПК України, неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність є підставою для перегляду справи. Слушною видається думка науковців, що перші два випадки (незастосування судом закону, який підлягає застосуванню, і застосування закону, який не підлягає застосуванню) неправильного застосування закону про кримінальну відповідальність не можна розглядати як окремі, відмінні один від одного форми порушення кримінально-правових норм. Якщо суд застосував закон, що не підлягає застосуванню, він водночас не застосував закон, який підлягає застосуванню [213, с. 54].

Щодо третього випадку – неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту, на думку Н. Р. Бобечка, його взагалі не можна вважати різновидом аналізованої підстави для скасування чи зміни судових рішень, оскільки тлумачення як встановлення змісту норми права передусє її застосуванню та може тільки спричинити такі порушення [9, с. 561].

Також поділяємо думку тих учених, які вважають, що неправильне застосування кримінального закону є результатом неправильного тлумачення чи загальнішої норми кримінального права, чи норми, що передбачає конкретні ознаки складу злочину [11, с. 51].

Здебільшого, зазначає Л. А. Луць, виокремлюють три або чотири стадії правозастосування: встановлення фактичних обставин справи; вибір нормативно-правового припису, що підлягає застосуванню, до якої належить і з'ясування змісту норми права, що зафіксована в нормативно-правовому приписі (у разі потреби вивчення актів офіційного тлумачення), і лише згодом – прийняття рішення у справі та його документальне оформлення і виконання рішення у справі [106, с. 288]. У нашому випадку – це прийняття судового рішення на підставі розгляду матеріалів кримінального провадження.

Отже, неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту, визначене у пункті 3 частини 1 статті 413 КПК України, стосується недоліків під час правозастосування на певному його етапі. Натомість у частині 1 цієї ж норми вказаного Кодексу відсутній єдиний критерій щодо всіх чотирьох випадків, що свідчать про неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність.

Підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції є також визначена у частині 1 статті 414 КПК України невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Відповідно до цієї норми, невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого є таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або суворість. У цьому контексті з'ясуємо зміст оцінних понять «справедливе покарання», «несправедливе покарання» та «явно несправедливе покарання». У філософській та правовій літературі справедливість розглядають як специфічне нормативне поняття моралі, що існує для оцінки декількох явищ з позицій розподілу благ і зла між людьми, для рівнозначного та співмірного врахування різних інтересів у цій системі соціально-класових відносин, як міра відносної відповідності різних явищ і вчинків моральним цінностям, які прийняті в цьому класі чи суспільстві [15, с. 11].

Термін «явно несправедливе покарання» роз'яснений у постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 9 жовтня 2018 року, відповідно до якої він означає не будь-яку можливу відмінність в оцінці виду та розміру покарання з погляду суду апеляційної чи касаційної інстанції, а відмінність у такій оцінці принципового характеру. Це положення вказує на істотну диспропорцію, неадекватність між визначеним судом видом та розміром покарання тим видом і розміром покарання, яке мало б

бути призначене, з огляду на обставини, що підлягають доказуванню, зокрема ті, які повинні бути враховані під час призначення покарання [154].

Помилки судді під час порушення невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого можуть охоплювати такі аспекти:

1. Надмірне покарання, яке перевищує вимоги закону або є непропорційним характеру та серйозності вчиненого злочину. Це може стати результатом неправильної оцінки обставин справи й браку достатніх підстав для такого суворого покарання.

2. Занадто м'яке покарання, яке не відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що може бути результатом недостатньо всебічного, повного й неупередженого розгляду обставин справи.

3. Неспіввідношення з іншими справами, надання неподільної уваги покаранню в конкретній справі без урахування аналогічних справ, де було призначено інші покарання за схожі кримінальні правопорушення.

4. Неточне тлумачення закону, що може призвести до неправильного призначення покарання. Для прикладу, неправильне розуміння пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин.

5. Політичний тиск або вплив сторін чи особисті уподобання під час призначення покарання, що може призвести до несправедливого призначення покарання.

Для уникнення зазначених помилок важливо, щоб суддя детально розглядав усі обставини справи, належно застосовував норми матеріального та процесуального законодавства і дотримувався принципів пропорційності й справедливості під час призначення покарання. За таких умов імовірність зміни чи скасування рішення місцевого загального суду судами апеляційної чи касаційної інстанції значно знижується.

Прикладом помилки під час застосування судом закону про кримінальну відповідальність, унаслідок чого ухвалено несправедливе судове рішення через призначення занадто м'якого покарання, є вирок Малиновського районного суду

м. Одеси від 12 березня 2018 року. Обвинуваченого ОСОБА_1 визнано винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених пунктом 6 частини 2 статті 115, частиною 4 статті 187 КК України та призначено покарання: за пунктом 6 частини 2 статті 115 КК України – у виді позбавлення волі строком на 13 років з конфіскацією майна; за частиною 4 статті 187 КК України – у виді позбавлення волі строком на 11 років з конфіскацією майна. На підставі частин 1–3 статті 70 КК України, за сукупністю злочинів шляхом часткового складання покарань остаточно призначено покарання у виді 13 років та 6 місяців позбавлення волі з конфіскацією майна.

Обвинуваченого ОСОБА_2 визнано винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених частиною 4 статті 187, частиною 1 статті 309 КК України, і призначено йому покарання: за частиною 4 статті 187 КК України – у виді позбавлення волі строком на 11 років з конфіскацією майна; за частиною 1 статті 309 КК України – у виді позбавлення волі строком на 2 роки. На підставі статей 49, 74, 106 КК України ОСОБА_2 звільнено від покарання, призначеного судом за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 309 КК України у зв'язку із закінченням строків давності.

Проте апеляційний суд з вирокom в частині призначення покарання не погодився через його м'якість. Вирішуючи питання щодо справедливості обраного обвинуваченим ОСОБА_1 і ОСОБА_2 покарання, апеляційний суд повинен був перевірити, чи було дотримано приписи статей 50, 65 КК України, і в разі встановлення порушень усунути їх у процесуальний спосіб.

На думку апеляційного суду, районний суд не цілком врахував, що вчинення розбійного нападу планували протягом тривалого часу з детальним розробленням ролі кожного з нападників, ретельним готуванням знарядь нападу. На відсутність будь-якого соціально мотивованого підґрунтя для вчинення такого особливо небезпечного кримінального правопорушення та відсутність його критичної оцінки вказує те, що обвинувачені за тривалий період розгляду кримінального провадження не розкаялися, вину не визнавали, показань не надавали, у судових засіданнях поводитися зухвало й безкарно, вчинили

особливо тяжкий злочин на очах у батька загиблого, а тяжкі тілесні ушкодження отримав інший потерпілий, що не може не бути враховано апеляційним судом.

З огляду на зазначене, апеляційний суд вважав, що призначене обвинуваченим судом першої інстанції покарання в силу своєї м'якості не відповідає його меті, встановленій в статті 50 КК України, у зв'язку з чим вирок суду в цій частині підлягав скасуванню з ухваленням нового вироку [152].

3.2.3. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами з метою виправлення судових помилок

У кримінальному процесі України є стадія перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Ця стадія має на меті переглянути судові рішення після того, як воно набрало законної сили, за умови виявлення нових фактів чи обставин, які могли б вплинути на результат судового рішення. Отже, наявна реальна можливість уникнути неправомірного покарання або виправити недоліки досудового розслідування та судового розгляду, які можуть підтвердити невинуватість засудженої особи. Такий механізм важливий для забезпечення справедливості й дотримання прав осіб у кримінальному процесі.

На відміну від апеляційного чи касаційного оскарження, підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами є не недоліки розгляду справи судом (незаконність та/або необґрунтованість судового рішення чи ухвали, неправильне застосування судом норм матеріального права, порушення норм процесуального права), а те, що на час ухвалення рішення суд не мав можливості врахувати істотну обставину, яка могла суттєво вплинути на вирішення справи, оскільки учасники розгляду справи не знали про неї, а отже, не могли надати суду дані про неї, а також встановлення неконституційності нормативно-правового акта, встановлення

порушення міжнародних зобов'язань. Тобто перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами має на меті не усунення судових помилок, а лише перегляд вже розглянутої справи з урахуванням обставини, про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення [143].

На наш погляд, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами насправді спрямований на усунення судових помилок. Однак важливо зрозуміти, що це не єдиний аспект цього механізму. Основною метою перегляду є забезпечення справедливості, захист прав осіб і відновлення дотримання принципів правосуддя.

Закріплена в національному законодавстві можливість перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, корелює з принципами судового розгляду, закріпленими в Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до частини 2 статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, положення попереднього пункту не перешкоджають відновленню провадження у справі згідно із законом і кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи в разі виявлення суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи [172]. Отже, цей міжнародний акт встановлює розширеніший спектр підстав для перегляду судового рішення, що набрало законної сили.

Нововиявлені обставини становлять одну з груп підстав для перегляду судових рішень у кримінальному провадженні. Ця група обставин відрізняється від інших підстав для скасування або зміни судових рішень за їхньою формою, але водночас є схожою за змістом. Вони вказують на те, що після набрання судовим рішенням законної сили виявлено нові докази, факти або обставини, які, якщо б їх було враховано раніше, могли б вплинути на інше судове рішення, ніж те, що було ухвалено. Це можуть бути нові показання, висновки експерта, документи або інші обставини, що свідчать про невинуватість або меншу вину засудженої особи. Як і інші підстави для перегляду рішень, нововиявлені

обставини спрямовані на виправлення неправильних або несправедливих рішень суду, що можуть призвести до незаконного й необґрунтованого покарання особи.

Нововиявлені обставини не конкурують з підставами для перегляду судових рішень, зазначеними в частині 2 статті 409 КПК України, а, навпаки, прямо виключають їх. Це підтверджує і виокремлення провадження за нововиявленими обставинами як форму оскарження й перевірки судових рішень. Якщо такі рішення ще не набрали законної сили, то для виявлення та встановлення нововиявлених обставин жодних особливих процесуальних способів не вимагається, оскільки рішення перевіряють з позицій усіх підстав для скасування чи зміни судових рішень в апеляційному порядку.

Водночас Верховний Суд під час розгляду справи № 51-517ск18 від 12 травня 2020 року запропонував визначення нововиявлених обставин як юридичних фактів, які мають істотне значення для розгляду справи й існували на час її розгляду, але не були й не могли бути відомі заявнику; вони належать до предмета доказування та можуть вплинути на висновки суду під час прийняття судового рішення, а також спростовують обставини, встановлені судом на час розгляду справи, і мають важливе значення для її розгляду [232].

Перегляд за нововиявленими обставинами є надзвичайною (екстраординарною) процедурою перегляду судових рішень у виняткових випадках, коли після завершення розгляду кримінальної справи у звичайному порядку (в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій) виявлено обставини, що могли суттєво вплинути на прийняті судові рішення, і внаслідок завершення кримінального провадження розгляд цих обставин у звичайному порядку кримінального провадження став недоступним [197].

У справі № 1-9/2004 від 26 лютого 2020 року Верховний Суд дійшов таких висновків: «тлумачення термінів «нововиявлені обставини», «обставини», які використано в статті 459 КПК, слід здійснювати в системному зв'язку з іншими положеннями КПК України, передусім зі статтею 91 цього Кодексу, яка визначає обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [155].

З огляду на зазначене, до ознак нововиявлених обставин у кримінальному провадженні, на наш погляд, можна віднести такі положення:

1. Відсутність можливості отримання відомостей про нововиявлені обставини під час попередніх розглядів справ.
2. Об'єктивний характер нововиявлених обставин.
3. Суттєвий їх вплив на об'єктивність судового рішення та можливість його змінити.
4. Такі обставини не можна було передбачити під час проведення попередніх судових розглядів.
5. Нововиявлені обставини повинні свідчити про можливу неправильність вироку або надати зовсім новий ракурс розгляду матеріалів кримінального провадження.

Ураховуючи ці положення, вважаємо, що під час перегляду справи за нововиявленими обставинами судді можуть припускатися різних помилок, як-от:

- виявити недостатню увагу до нових доказів або їх відкинути, що призводить до неправильного визначення впливу цих обставин на судові рішення;
- відхилити перегляд справи на підставі формальних аргументів без належної обґрунтованості, що може призвести до відмови від розгляду важливих нововиявлених обставин;
- не враховувати нові докази, які суперечать попередньому судовому рішення;
- неправильно оцінювати вплив нових обставин на справу, що призводить до невиправданої зміни або скасування рішення.

Ці помилки можуть вплинути на результат перегляду справи та призвести до недостатньо обґрунтованого рішення суду.

Злочинні зловживання слідчого судді чи суду під час провадження у справі можуть полягати в порушенні права на захист, фальсифікації документів, речових доказів, журналу судового засідання та інших матеріалів кримінального

провадження, вилученні з них документів, речових доказів, ухваленні завідомо неправосудного судового рішення тощо. Неправосудність судового рішення може полягати в завідомо неправильному викладенні в ньому фактів, які відбулися насправді, у завідомо неправильному їх оцінюванні, завідомо неправильній кваліфікації діянь особи, засудженні завідомо невинуватого та виправданні завідомо винного, незаконному й необґрунтованому закритті кримінального провадження, звільненні від заслуженого покарання винного, призначенні явно несправедливого покарання, яке не відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Важливою ознакою вчинення таких дій є корислива чи інша особиста заінтересованість. Тому факти неправильного застосування закону, помилкового оцінювання доказів, несправедливого призначення покарання, якщо вони не були результатами злочинних зловживань судді, не можна вважати нововиявленими обставинами [10, с. 58–59].

Під час перегляду судового рішення важливим є дотримання принципу юридичної визначеності. ЄСПЛ у рішеннях від 3 квітня 2008 року у справі «Пономарьов проти України» (пункт 40) [206] та від 29 жовтня 2015 року у справі «Устименко проти України» (пункт 46) [207] неодноразово акцентував увагу на тому, що одним з основних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу «*res judicata*» – остаточності рішення суду, згідно з яким рішення, що стало остаточним, не може бути повторно розглянуте тим самим судом у тій самій справі чи має обмежену можливість бути оскарженим. Відхилення від цього принципу можливе лише у випадках, коли воно обумовлено винятковими й незмінними обставинами.

Для уникнення помилок, які можуть виникнути під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, до судової системи України може бути впроваджено низку практичних заходів. Пропонуємо кілька шляхів, які можуть допомогти уникнути або виправити зазначені помилки:

– спеціалізована підготовка суддів щодо визначення, оцінки та впливу нововиявлених обставин на судові рішення. Це може бути навчання суддів

відрізняти важливість нових доказів, уникати упередженості й аналізувати матеріали з огляду на нові факти, необхідність детально обґрунтовувати будь-які відмови від перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами;

– залучення до перегляду судового рішення колегії суддів, щоб запобігти індивідуальним помилкам;

– забезпечення відкритості та прозорості судового процесу, що зменшує можливість для суддівської упередженості й неналежної оцінки нововиявлених обставин.

Зазначені й інші заходи можуть працювати в комплексі та допомогти покращити процес перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, знизити ризик помилок і забезпечити справедливість на цій судовій стадії кримінального провадження.

3.3. Реалізація засади змагальності сторін кримінального процесу та внутрішнього переконання судді як основа запобігання судовим помилкам

Розглядаючи наявні в теорії кримінального процесуального права різні тлумачення закріпленої в статті 22 КПК України *засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів у доведенні перед судом їх переконливості*, доходимо висновку про неоднакове її розуміння серед науковців. Одні вчені вважають цілком виправданим існування зв'язку зазначеної засади з інститутом встановлення достовірних даних, стверджуючи, що саме спір учасників кримінального судочинства є основним засобом досягнення достовірних даних у кожному конкретному провадженні [177, с. 177–182]. Інші вважають, що це два полярні інститути, співіснування яких є контрпродуктивним і навіть неможливим [127].

На наш погляд, засада змагальності в кримінальному процесі є важливим елементом, який може допомогти в запобіганні судовим помилкам і забезпечити справедливість судочинства. Ця засада передбачає наявність двох сторін –

обвинувачення і захисту та їхнє процесуальне протистояння в пошуку достовірних даних шляхом подання суду доказів.

Суд, формально будучи сьогодні арбітром сторін, що змагаються, все-таки повинен займати активну позицію у встановленні реальних обставин кримінального правопорушення, сприяти всебічному, повному й неупередженому вивченню доказів, що підтверджують вину або невинуватість обвинуваченого [101, с. 15], а не приймати «на віру» навіть логічно побудовані, зв'язано надані докази зацікавленої сторони. Змагальності досягають шляхом реалізації конкуренції сторін, що зрештою сприяє пізнанню судом на основі наявних доказів реальних обставин кримінального правопорушення. Для прикладу, як змагальність може допомогти в запобіганні судовим помилкам:

1. Рівноправність дає змогу сторонам обвинувачення та захисту мати однаковий доступ до матеріалів кримінального провадження і можливість надавати свої аргументи. Це допомагає забезпечити більш повну та якісну перевірку й оцінку поданих суду доказів.

2. Судовий процес, у якому обидві сторони мають можливість протистояти одна одній, подавати аргументи та контраргументи, сприяє пошуку й знаходженню правдивих і переконливих фактичних даних. Це сприяє уникненню однобічної оцінки доказів і помилкових висновків.

3. Засада змагальності передбачає, що обидві сторони мають право на дослідження доказів. Це допомагає забезпечити повне й неупереджене зібрання доказів, які можуть допомогти встановити важливі обставини вчинення кримінального правопорушення.

4. Сторони обвинувачення та захисту мають можливість контролювати перебіг судового процесу, зокрема виклик свідків, експертів, сприяючи тим самим більш об'єктивній оцінці поданих суду доказів.

5. Засада змагальності допомагає забезпечити ретельну перевірку й контроль доказів, поданих однією стороною, з боку іншої сторони, що надасть можливість завчасно виявити помилки в наявних доказах.

6. Незалежна система судустрою може сприяти більш неупередженому розгляду матеріалів кримінального провадження та уникненню впливу сторін на рішення суду.

7. Презумпція невинуватості вимагає від сторони обвинувачення довести в суді вину обвинуваченого. Це знижує ризик неправильних рішень, допомагаючи уникнути ситуацій, коли невинувата особа може бути незаконно засуджена.

Отже, у своїй сукупності засада змагальності сприяє неупередженому та ретельному розгляду матеріалів кримінального провадження, допомагаючи знизити ризик судових помилок, забезпечити встановлення істини й досягти справедливості під час ухвалення судового рішення.

Саме забезпечення незалежних прав суду й покладення на нього обов'язку виконання конкретних процесуальних дій для встановлення достовірних даних під час судового розгляду, по-перше, зміцнить його статус як органу правосуддя, що виносить справедливий вирок, по-друге, сприятиме досягненню мети доказування. Отже, засада змагальності сторін сприяє виконанню завдань кримінального провадження та встановленню достовірних даних лише тоді, коли її розглядають у контексті відносин між трьома учасниками: стороною обвинувачення, стороною захисту й суду, який не лише безсторонньо оцінює доводи та докази сторін, а й бере активну участь у встановленні реальних обставин справи.

З огляду на зазначене, можемо запропонувати низку конкретних положень, пов'язаних із доповненням КПК України для реалізації цієї мети. Зокрема, пропонуємо доповнити абзац перший частини 2 статті 349 КПК України першим реченням, виклавши його в такій редакції: *«2. Під час здійснення судового провадження досліджуються всі надані сторонами докази»*. Крім цього, зазначену норму Кодексу слід доповнити третім реченням у такій редакції: *«У разі відмови від дослідження доказів суд повинен обтрунтувати своє рішення письмово та зазначити конкретні причини такої відмови»*.

Також, на нашу думку, недостатньо врегульованою є правова норма щодо дослідження доказів у судді апеляційної інстанції, зокрема стаття 404 КПК

України, що призводить до різного її тлумачення та відповідно помилок суду під час її застосування. Для прикладу, в одних випадках Верховний Суд, залишаючи судові рішення апеляційної інстанції без змін, вказує, що повторне дослідження доказів є правом, а не обов'язком апеляційного суду, а за інших аналогічних обставин зазначає, що останньою інстанцією, що надає можливість сторонам перевірити повноту судового розгляду, правильність встановлення фактичних обставин, оцінити докази з позицій їх достовірності фактично є суд апеляційної інстанції, і це покладає на нього обов'язок щодо дослідження та оцінки доказів.

У зв'язку з цим пропонуємо частину 3 статті 404 КПК України доповнити реченням такого змісту: *«У разі якщо апеляційний суд встановить, що суд першої інстанції повно та всебічно дослідив докази, апеляційний суд може надати цим доказам власну оцінку без їх повторного дослідження».*

На наше переконання, такі доповнення не будуть порушувати засаду безпосередності дослідження доказів, адже апеляційний суд у такому випадку не заперечує належності й допустимості доказів і те, що вони досліджені належно, а не погоджується лише з оцінкою доказів, наданою судом першої інстанції. Урахування цієї пропозиції внесе правову визначеність до процесуальних норм і розвантажить судові провадження.

Також пропонуємо доповнити частину 5 статті 469 КПК України положенням про те, що: *«Суд може виступати з ініціативою щодо укладання угоди між сторонами судового процесу. У цьому разі суд зобов'язаний проінформувати сторони про їхні права та роз'яснити механізм їх реалізації».*

У разі коли сторони виявляють бажання укласти угоду щодо певних питань спору, суддя може запропонувати їм інші форми альтернативного врегулювання спору.

Угода, досягнута за участю судді, підлягає ухваленню в судовому рішенні».

Врахування цієї пропозиції тягне за собою іншу: у частині 1 статті 469 цього Кодексу в дужках слід зазначити *«...(крім слідчого або прокурора)».*

Такі доповнення до низки статей КПК України можуть зміцнити роль суду як активного учасника судового провадження, сприяючи неупередженому

розгляду матеріалів кримінального провадження та обмеженню можливості допущення судових помилок.

З позицій основ запобігання судовій помилці важливу роль відіграє також *внутрішнє переконання судді*, яке впливає на об'єктивність судового рішення, тим самим запобігаючи неправильному, помилковому рішенню суду. Упевненість та обґрунтованість суддівських рішень може суттєво впливати на якість правосуддя та довіру до судової системи. Вважаємо, що внутрішнє переконання судді може сприяти запобіганню судовим помилкам, зокрема:

– внутрішнє переконання судді у важливості неупередженості та незалежності може спонукати його до ретельного дослідження доказів й аргументів обох сторін, уникнення впливу зовнішнього тиску, необ'єктивності;

– внутрішнє бажання судді досягти законного рішення може стимулювати його до ретельнішого аналізу доказів, вивчення кожної деталі, виявлення можливих суперечностей;

– забезпечення презумпції невинуватості спрямоване на те, щоб зосередити належну увагу на доказах, що вказують на невинуватість обвинуваченого, забезпечуючи об'єктивніший розгляд справи;

– внутрішнє прагнення до постійного самовдосконалення може забезпечити дослідження судової практики та її врахування під час судового розгляду;

– якщо внутрішнє переконання судді змінюється через нові обставини або надані в судовому засіданні докази, це може стимулювати суддю до перегляду раніше прийнятих ним рішень, що допомагає уникнути помилок.

Аналізуючи поняття внутрішнього переконання, слід зазначити, що однією з головних складових його змісту є совість. Совість – це складова внутрішнього переконання, що відповідає за істинність рефлексії, правильну оцінку фактів у свідомості судді. Ця складова спрацьовує в його підсвідомості в разі помилкових висновків. Тобто совість підвищує свідому відповідальність судді за

правильність оцінки обставин справи й водночас є потужною перешкодою для можливої судової помилки.

Правильність відображення у свідомості судді оцінюваних доказів є серйозною передумовою формування адекватного внутрішнього переконання, яке своєю чергою є ефективним методом отримання достовірних даних. Судова практика та власний досвід дають підстави стверджувати, що значна кількість суддівських помилок спричинені недоліками в судовій правосвідомості, освіті, зневагою до необхідності постійного підвищення професійної кваліфікації.

Тільки розумова діяльність судді, спрямована на пізнання достовірних фактів з обґрунтованою відмовою від непереконливих доказів, усуває сумніви та забезпечує безпомилковість й однозначність висновків під час розгляду матеріалів кримінального провадження в суді.

Процес формування внутрішнього переконання судді, що відображається в судовому рішенні та виключає судову помилку, є важливим етапом судового розгляду справи. Від цього процесу залежать правильність й обґрунтованість прийнятого рішення, тому важливо акцентувати на низці етапів і факторів, що можуть вплинути на цей процес:

1. Ретельне дослідження всіх доказів, поданих обома сторонами, з'ясування їх вагомості та пов'язаних з ними обставин; документи, висновки експертів, показання свідків й інші джерела доказів має бути детально вивчено та з'ясовано їхній зміст.

2. Аналіз юридичних аспектів, урахування відповідних норм права, попередньої судової практики та прецедентів, що можуть вплинути на рішення; правильне тлумачення і застосування закону допомагають уникнути неправильних висновків.

3. Аналіз усіх обставин справи, що можуть вплинути на винесення законного й обґрунтованого судового рішення.

4. Уникнення упередженості, прийняття рішення на основі доказів, а не особистих переконань, що гарантує отримання об'єктивнішого результату.

5. Вислуховування сторін, надання можливості сторонам обвинувачення та захисту подати власні аргументи й докази.

6. Застосування презумпції невинуватості та вимога від прокурора надзвичайно переконливих доказів вини обвинуваченого.

7. Належна мотивація, що має бути викладена в судовому рішенні.

Процес формування внутрішнього переконання судді є складним і вимагає від нього глибокого аналізу, об'єктивності й відповідальності. Від цього процесу залежать правильність і справедливість рішення суду.

Отже, *внутрішнє переконання судді – це особистий, обґрунтований та об'єктивний стан усвідомлення й віри судді в правильність і справедливість прийнятого рішення на підставі ретельного аналізу доказів та їх процесуальних джерел, заслуховування аргументів сторін, врахування юридичних норм, зобов'язань і принципів справедливого судочинства.* Внутрішнє переконання відображає зрілість, об'єктивність й етичну відповідальність судді під час винесення рішення та сприяє запобіганню судовим помилкам.

Висновки до розділу 3

На підставі аналізу висловлених позицій щодо феномену судової помилки надано перелік ознак цього явища:

1) сутність помилки, тобто судова помилка втілюється в некоректному або неправомірному рішенні, яке не відповідає об'єктивним обставинам справи, фактам, праву чи процедурним нормам;

2) судова помилка не дає змоги досягнути мети й завдань правосуддя;

3) наявність суб'єкта – судді (це одноосібний або колегіальний судовий орган); помилка пов'язана з відображенням наданої інформації (доказів) у свідомості судді й залежить від його кваліфікації;

4) помилка відображає внутрішнє переконання судді на підставі доказів, поданих до суду органами досудового розслідування, посилюючи наслідки

відсутністю юридичної можливості повернення матеріалів на додаткове розслідування та усунення неповноти зібраних доказів;

5) помилка є наслідком неправильного відображення інформації у свідомості судді (помилка або завідомо неправильна поведінка), що має закономірний результат протиправних дій або рішень;

6) вона закріплена як у проміжних, так і в підсумкових судових актах;

7) внаслідок своєї протиправності помилка порушує конституційні права й законні інтереси учасників кримінального процесу;

8) помилки можуть бути результатом недоліків у системі судоустрою, зокрема неналежної підготовки суддів, недостатнього контролю за їх рішеннями або недостатньої доступності для апеляцій та перевірки рішень;

9) судові помилки можуть виникати через зовнішній вплив на судовий процес, коли судді відчувають тиск з боку громадськості, політичних діячів чи інших суб'єктів.

Виокремлено підстави для класифікації судових помилок та їх види, зокрема:

1) залежно від видової приналежності норм, які застосовують:

– матеріальні помилки, пов'язані зі змістом чи інтерпретацією законодавства або норм, які регулюють певну ситуацію. Вони можуть виникати, зокрема, коли неправильно визначають критерії вини, відповідальності чи призначення покарань;

– процесуальні помилки як порушення процедурних правил під час розгляду справи в суді (для прикладу, недотримання встановлених строків, порушення прав обвинуваченого чи потерпілого тощо).

2) помилки, яких припускаються під час провадження судових дій:

– помилки, що істотно впливають на хід і результати судового розгляду: неврахування всіх доказів, неправильне застосування закону тощо;

– помилки, які такого впливу не мають: технічні, незначні порушення формальних вимог тощо;

3) за стадіями, у яких їх припускаються:

- помилки під час підготовчого провадження;
 - помилки судового розгляду;
 - помилки, які були виявлені під час розгляду справи апеляційною інстанцією;
 - помилки під час касаційного провадження;
 - помилки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами;
 - судові помилки в стадії виконання судових рішень;
- 4) за характером помилки:
- фактична (помилки у встановленні фактів);
 - правова (помилки в застосуванні норм права);
 - процесуальна помилка (порушення процедурних правил під час розгляду матеріалів);
- 5) залежно від ступеня повторюваності:
- одноразові помилки (це може бути результатом недостатнього розуміння конкретної справи, недостатніх доказів тощо);
 - систематичні помилки (виявляються в кількох рішеннях і можуть бути спричинені загальними недоліками в правосудді, недостатнім навчанням суддів; неправильне застосування закону, ігнорування прецедентів);
 - системні помилки (відсутність незалежності судів, вплив корупції або політичний тиск на рішення, що потребує глибокої реформи й перегляду всієї судової системи держави);
- б) залежно від можливостей виявлення можуть бути:
- виявлені помилки, які були визнані та виправлені після винесення рішення;
 - невиявлені помилки, які не були встановлені протягом судового процесу або на подальших стадіях кримінального провадження;
 - хронічні помилки, які відбуваються в різних випадках і можуть бути пов'язані з недоліками судової практики;

– випадкові помилки, які виникають як результат обставин, непередбачуваних ситуацій або недостатнього розуміння справ;

– непоправні помилки, що були виявлені після завершення судового процесу й прийняття підсумкового процесуального рішення, що не підлягає оскарженню.

Встановлено, що найпоширенішими судовими помилками, яких припускаються під час судового розгляду, є помилки під час визначення предмета й меж доказування.

Перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами спрямований на усунення судових помилок. Однак важливо зрозуміти, що це не єдиний аспект цього механізму. Основною метою перегляду є забезпечення справедливості, захист прав осіб і відновлення дотримання принципів правосуддя.

Засада змагальності в кримінальному процесі є важливим елементом, що може допомогти в запобіганні судовим помилкам і забезпечити справедливість судочинства. Вона передбачає протистояння двох сторін – обвинувачення та захисту – у пошуку правди й виявленні доказів.

З позицій основ запобігання судовій помилці важливу роль відіграє внутрішнє переконання судді, яке впливає на істинність судового акта, тим самим запобігаючи неправильному, помилковому рішенню суду. Внутрішнє переконання судді – це особистий, обґрунтований та об'єктивний стан усвідомлення і віри судді в правильність та справедливість прийнятого рішення на підставі ретельного аналізу доказів, заслуховування аргументів сторін, урахування юридичних норм, зобов'язань і принципів справедливого судочинства. Внутрішнє переконання безпосередньо пов'язане з такими суддівськими чеснотами, як справедливість, громадянська мужність, мудрість, суддівський темперамент та розум й відображає зрілість, об'єктивність й етичну відповідальність судді під час винесення рішення та сприяє запобіганню судовим помилкам.

ВИСНОВКИ

На підставі результатів дослідження отримано, сформульовано й обґрунтовано низку теоретичних положень і пропозицій, спрямованих на виявлення та виправлення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, зокрема:

1. Питання створення дієвої системи усунення помилок, попри тривалий досвід становлення (із часів Античності й донині), залишається актуальним. Аспекти допущення помилок деякими учасниками кримінального провадження (слідчим, прокурором, експертом, суддею) висвітлено в дисертаціях, підручниках, навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях. Утім цілісного дослідження помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, в Україні на монографічному рівні не здійснено.

Діяльність з усунення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, актуалізує необхідність розроблення концепції вирішення комплексу теоретичних і практичних питань, пов'язаних із цими помилками, що своєю чергою потребує як доктринального тлумачення, так і відповідності законотворчості й правозастосуванню з метою вдосконалення організаційно-правового, зокрема кримінального процесуального, механізму усунення помилок.

2. У сучасній юридичній науці та кримінальному процесуальному законодавстві України не сформовано єдиного підходу до визначення поняття «помилка». Здійснений аналіз цього питання надає підстави визначити помилку в кримінальному провадженні як неправильну думку, хибне уявлення учасників кримінального провадження, що мають владні повноваження та сумлінно ставляться до своїх обов'язків, сформоване під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій, спричинене рівнем професійної правосвідомості, браком спеціальних знань, життєвого та/або професійного досвіду, а також особистісними рисами.

3. Причини, що впливають на допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, – це обставини або процеси, що спричиняють їх наявність під час реалізації прав й обов’язків цими учасниками, знижуючи ефективність правозастосування. Вони поділені за трьома рівнями: 1) безпосередні, що характеризують недоліки досудового розслідування й судового розгляду; 2) суб’єктивні й об’єктивні причини, пов’язані з діяльністю зазначених учасників; 3) фактори, пов’язані з умовами діяльності учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, у тому числі з якістю законодавчих актів. Натомість умовами допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження, є широкий спектр обставин, за яких можливе їхнє виникнення (зокрема, структура та функціонування судів, правоохоронних органів та інших установ, що впливають на процес правосуддя; рівень підготовки та кваліфікація вказаних учасників, доступ до необхідних ресурсів та технологій; якість та чіткість процесуального законодавства тощо).

4. Слідчі помилки – це неправильні дії або рішення, недоліки практичної діяльності чи бездіяльність, яких припускаються слідчі під час досудового слідства, застосовуючи законодавство, відхід або невипробуване використання криміналістичних рекомендацій, що призвели або могли призвести до негативних наслідків під впливом неправильного сприйняття фактичних і юридичних обставин досліджуваних подій у конкретних кримінальних провадженнях. Виокремлено типові помилки під час проведення огляду місця події, затримання та обшуку особи, допиту, одночасного допиту двох і більше осіб, пред’явлення для впізнання, проведення експертиз, запропоновано можливі способи їх виправлення. Акцентовано увагу на помилках під час фіксації в протоколі результатів негласних слідчих (розшукових) дій, порушенні процедури передачі інформації, отриманої внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій та зняття інформації з електронних інформаційних систем без звернення до слідчого судді.

Неузгодження в КПК України призводять до допущення різних помилок і під час дізнання. До них, зокрема, віднесено неналежне провадження дізнання (проведено з порушенням процесуального порядку та прав затриманого); незаконне збирання (перехоплення телефонних розмов або електронної пошти); порушення права на захист (відмова в доступі до адвоката або незаконне його прослуховування під час спілкування з підозрюваним).

Профілактика помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження під час досудового розслідування, є важливим елементом забезпечення справедливості й ефективності кримінального правосуддя. Для досягнення цієї мети рекомендовано впроваджувати різноманітні заходи, які забезпечують професійну підготовку та навчання, дотримання прав і свобод осіб, додержання правової процедури, ретельне збирання та аналіз доказів, використання сучасних технологій, методів, незалежний контроль за діями слідчих і дізнавачів, упровадження етичних стандартів їхньої поведінки, доступ до адвокатів й інших правозахисних організацій, забезпечення об'єктивності та неприбутковості, усунення системних проблем, що наявні в практичній діяльності, співпраця з громадськістю та медіа, застосування можливих альтернативних методів розслідування, створення системи внутрішнього контролю і впровадження програми професійного розвитку. Кожен із цих заходів відіграє власну роль у безперервному процесі підвищення ефективності й забезпечення справедливості досудового розслідування.

5. Під час процесуальної діяльності на досудовому розслідуванні прокурор може припуститися низки помилок. До них належать: затвердження недостатньо обґрунтованих рішень слідчого або дізнавача (надання згоди на направлення до суду клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, затвердження обвинувального акта тощо), прийняття самостійних помилкових рішень (направлення до суду матеріалів кримінального провадження, що підлягає зупиненню тощо), невжиття заходів щодо своєчасного виявлення та виправлення помилкових рішень слідчого або дізнавача.

Розроблено й аргументовано потребу вирішення процесуальних, організаційних і морально-психологічних проблем, здійснення заходів підвищення рівня правосвідомості й дотримання професійної етики прокурорами під час досудового розслідування.

6. Помилки унаслідок низки причин може припуститися і слідчий суддя під час процесуальної діяльності. Аналіз й узагальнення практичних аспектів розгляду клопотань слідчими суддями місцевих загальних судів, матеріалів кримінального провадження надали можливість виокремити типові помилки слідчого судді на стадії досудового розслідування. Визначено основні напрями профілактики таких помилок, серед яких: професійна підготовка й отримання достатніх знань і навичок для правильного здійснення контроль за досудовим розслідуванням; уніфікація практики застосування законодавства слідчими суддями; розгляд клопотань і скарг з огляду на міжнародну судову практику; контроль і перевірка один одного задля уникнення помилок чи ухвалення неправильних рішень; етичні стандарти і професійна мораль уникнення конфлікту інтересів й інших негативних поведінкових відхилень; взаємодія з фахівцями – адвокатами, експертами для отримання інформації, необхідної для вирішення складних процесуальних питань.

7. Судова помилка – це ситуація, коли рішення суду містить неточності, неправильні тлумачення фактів або норм (матеріального чи процесуального) права, неврахування важливих доказів, порушення правової процедури, недотримання конституційних прав і свобод громадян, а також міжнародних стандартів справедливого правосуддя, що може призвести до прийняття неправильного процесуального рішення та неправомірних наслідків для учасників судового провадження.

Визначено причини судових помилок (несприятливі умови діяльності; перевантаженість суддів, відсутність спеціалізації в роботі суддів, протидія зацікавлених сторін тощо), здійснено їх класифікацію за різними критеріями (залежно від видової приналежності норм, які застосовують; помилки, яких припускаються під час провадження судових дій, у межах судового процесу; за

стадіями, у яких їх припускаються; за характером помилки; залежно від ступеня повторюваності та можливості їх виявлення).

8. Встановлено та проаналізовано помилки, яких судді припускаються в суді першої інстанції. Окреслено можливі шляхи їх виправлення залежно від конкретної ситуації кримінального провадження, зокрема: забезпечення єдиного підходу до процедури судового провадження для зменшення розбіжностей у роботі суддів; підвищення рівня професійної підготовки та навчання, розроблення єдиних стандартів підготовки ухвал судового провадження, що допоможе зробити документи зрозумілішими й послідовнішими, порівняння досвіду та найкращих практик між судьями й судами, що може сприяти покращенню якості їх рішень, розгляд спірних питань судового провадження в постановах Верховного Суду і Пленуму Верховного Суду, Великої палати та Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, що дасть змогу виокремити ключові питання та встановити єдність тлумачення і застосування норм КПК України.

Найпоширенішою практикою щодо виявлення та виправлення помилок є перевірки рішень місцевих судів в апеляційній або касаційній інстанціях. Ці суди мають реальну можливість перевірити, чи було допущено помилку, чи потрібно змінити або скасувати первинне рішення. Визначено помилки, які є підставами для скасування або зміни судового рішення апеляційними та касаційним судами.

Під час перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами судді можуть припускатися різних помилок, як-от: спрямувати недостатньо уваги на нові докази або відкинути їх значущість, що призводить до неправильного визначення впливу цих обставин на вирішення справи по суті; відхилити перегляд справи на підставі формальних аргументів без належної обґрунтованості, що може призвести до відмови від розгляду важливих нововиявлених обставин; сприймати докази упереджено, відкидати докази, що підтверджують нові обставини; неправильно оцінити вплив нових обставин на справу, що призводить до залишення в силі незаконного чи необґрунтованого законного рішення; відмовити в перегляді справи за нововиявленими

обставинами без належних аргументів, що порушує засаду справедливого судочинства.

Запропоновано низку практичних заходів і гарантій для недопущення помилок, які можуть виникнути під час перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами. З-поміж них виокремлено такі: спеціалізована підготовка суддів щодо визначення, оцінки та впливу нововиявлених обставин на справу; запровадження обов'язкових доповідей суддів у випадках, коли вони залишають заяву про перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами без задоволення; залучення до перегляду справи колегії суддів тощо.

9.3 метою реалізації засади змагальності сторін кримінального провадження як гарантії запобігання судовим помилкам, підвищення активної ролі суду розроблено, аргументовано та запропоновано низку змін і доповнень до статей 22, 303, 309, 349, 370, 404, 469 КПК України.

Запропоновані зміни й доповнення вносять правову визначеність у процесуальні норми, спрямовані на зміцнення ролі суду як активного учасника судового провадження, сприяючи неупередженому розгляду матеріалів кримінального провадження, обмеженню можливості допущення судових помилок, розвантаженню судового провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 18 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>.
3. Актуальні питання судового провадження у першій інстанції : доповідь Голови Апеляційного суду Івано-Франківської області Стефанів Н. URL: <https://supreme.court.gov.ua/sud1190/600/610/37>.
4. Андрушко О. В. Помилка в кримінальному процесі: загальнонаукові та юридичні пролегомени. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 147–152. (Серія «Право»).
5. Антошкіна В. К. Інтерпретаційні помилки: поняття, види, техніко-юридичні шляхи подолання негативних наслідків. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4. Т. 1. С. 3–9.
6. Баганець О. В. Основні помилки, які допускають правоохоронці під час досудового розслідування. URL: <http://www.baganets.com/blogs-baganets/osnovn-pomilki-jak-dopuskayut-pravoohoro.html>.
7. Бахин В. П. Допрос: лекція. Київ, 1999. 40 с.
8. Берназ В. Д. К вопросу о логических ошибках при решении криминалистических задач. *Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе*: сб. науч. тр. Одесса: Одес. ун-т, 1993. С. 230–231.
9. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: правове регулювання, доктрина, практика : монографія / за ред. В. Т. Нора. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 686 с.
10. Бобечко Н. Р. Нововиявлені обставини у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, система. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. С. 55–61.

11. Богословская Л. А. Основания к отмене или изменению приговоров: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1981. 234 с.
12. Бондар Ю. М. Правозастосовчі помилки (причини). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, Ю. С. Шемшученко. Київ, 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.
13. Бондарчук В. В. Ризик як правова категорія. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 312–315.
14. Булулуков О. Ю. Помилки при прийнятті тактичних рішень. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 64–69.
15. Васильчук В. О. Справедливість як категорія права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2013. 21 с.
16. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.]. Харків : Право, 2020. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. 960 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь ; Перун, 2005. 1728 с.
18. Вирок Апеляційного суду Херсонської області від 8 черв. 2017 р. Справа № 766/12853/16-к. Провадження № 11-кп/791/465/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66979085>.
19. Вирок Березівського районного суду Закарпатської області від 8 листоп. 2019 р. Справа № 297/667/18. Провадження № 1-кп/297/22/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85529143>.
20. Вирок Болградського районного суду Одеської області від 27 листоп. 2019 р. Справа № 497/1260/18. Провадження № 1-кп/497/11/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85968502>.
21. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 3 лют. 2020 р. Справа № 759/17448/16-к. Провадження № 1-кп/755/362/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87473095>.

22. Вирок Добровеличківського районного суду Кіровоградської області від 11 черв. 2019 р. Справа № 387/324/18. Провадження № 1-кп/387/2/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/82363877>.

23. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 квіт. 2023 р. Справа № 521/13310/21. Провадження № 1-кп/521/641/23. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/110246966>.

24. Вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 30 жовт. 2019 р. Справа № 632/2265/18. Провадження № 1-кп/632/42/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/85322201>.

25. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 5 лют. 2018 р. Справа № 523/10009/15-к. Провадження № 1-кп/523/79/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/71984728>.

26. Вислобоков К. А. Пам'ятки політико-правової культури України / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Київ, 1997. 548 с. URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B8-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4.pdf>.

27. Висновки про відповідальність суддів першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів (Туніс, 24–25 жовт. 1980 р.). *Вища кваліфікаційна комісія суддів України* : [сайт]. URL: <https://vkksu.gov.ua/page/vysnovky-pershoyi-ekspertnoyi-komisiyi-mizhnarodnoyi-asociaciyi-suddiv-iaj>.

28. Гарварт Г. Яких типових помилок правоохоронці припускаються під час затримання особи? *Закон і Бізнес* : [сайт]. URL: <https://zib.com.ua/ua/149220.html>.

29. Гарієвська М. Б. Дискреційні повноваження суду щодо усунення недоліків ухваленого ним рішення. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 72–75.

30. Гладкий С. О. Римське приватне право : навч.-метод. посіб. для самостійн. вивч. навч. дисципліни підгот. бакалавра спец. 081 «Право». Полтава, 2016. 251 с.

31. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Одеса : Юрид. літ., 2015. 711 с.

32. Горбалінський В. В. Судова помилка в адміністративному судочинстві дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2015. 206 с.

33. Горелова В. Ю. Відповідальність держави перед особою за завдання шкоди незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури і суду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 192 с.

34. Гринів О. Д. Вказівка прокурора як форма процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Університетські наукові записки*. 2016. № 57. С. 205–212.

35. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2016. 358 с.

36. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков: Висшая шк., 1975. 144 с.

37. Грушевська М. І. Поняття та загальна характеристика відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 3. Т. 2. С. 100–103.

38. Гультай М. М. Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України (стадії досудового розслідування, попереднього розгляду справи суддею, судового розгляду та апеляційного провадження) : монографія. Харків : Кроссруд, 2008. 184 с.

39. Гультай М. М. Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.

40. Гультай М. М. Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2008. 200 с.
41. Дзвонів Н. А. Справедливість вироку – базова соціальна цінність. *Stud.com.ua* : [сайт]. URL: https://stud.com.ua/13342/pravo/spravedlivist_viroku.
42. Дзюрбель А. Д. Слідчі помилки: шляхи їх попередження, виявлення та усунення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 16 с.
43. Діденко А. Справа на помилки. *Український юрист*. 2021. № 5 (травень). С. 36–37.
44. Дідик С. Є. Судова помилка: кримінально-правовий аспект. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 129–139.
45. Докази ні про що. Новини партнерів ААУ. *Асоціація адвокатів України* : [сайт]. URL: <https://www.uaa.org.ua/novyny/novyny-partneriv-aau/dokazy-ni-pro-shcho/>.
46. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.
47. Домашенко О. М. Вплив тактичних помилок слідчого на допустимість доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 326–329. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/80>.
48. Домашенко О. М. Класифікація тактичних помилок у слідчій діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 212 с.
49. Домашенко О. М. Тактичні помилки у слідчій діяльності: поняття, ознаки, види : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Апостиль, 2019. 176 с.
50. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 295 с.
51. Дячук С. І., Галаган В. І., Галаган О. І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська*

академія». 2013. Т. 144-145. С. 142–146. (Серія «Юридичні науки»). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149240341.pdf>.

52. Єні О. В., Матієк Л. Г. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 286–289.

53. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

54. Звіт Human Rights Watch – 2020: що сказали про Україну. *Радіо Свобода* : [сайт]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-human-rights-watsch-2020-sho-skazaly-pro-ukrainu/30379389.html>.

55. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2004. 540 с.

56. Інформаційне роз'яснення щодо підстав та порядку застосування до суддів дисциплінарної відповідальності згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів». *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiyne-rozyasnennya-schodo-pidstav-ta-poryadku-zastosuvannya-do-suddiv-distsiplinarnoi-vidpovidalnosti-zgidno-iz-zakonom-ukraini-pro-sudoustriy-i-status-suddiv>.

57. Істина, помилка, оману і брехня. *Stud.com.ua* : [сайт]. URL: https://stud.com.ua/124836/filosofiya/istina_pomilka_omanu_brehnya.

58. Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: Навч. посібник. Київ, 2007. 160 с.

59. Іщенко А. В., Марченко А. Б. Слідчі помилки: сутність, методи дослідження та шляхи запобігання : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 215 с.

60. Казібекова В. Ф. Омана як міждисциплінарна категорія. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2015. Вип. 20. Ч. 1. С. 38–44. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1369>.

61. Каленіченко Л. І., Слинко Д. В. Правозастосовна помилка працівника Національної поліції як перепона на шляху досягнення мети правозастосовного процесу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 3–7.

62. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-ге вид. Київ : Укр. кн., 2000. 480 с.

63. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України : навч. посіб. Харків : Право, 2013. 184 с.

64. Кармазіна К., Грішин Є., Сівак Т. Дії захисника під час кримінального провадження в суді першої інстанції : метод. рек. для адвокатів щодо здійснення захисту, гарант. державою / за заг. ред. Р. Мартиновського, А. Вишневського. Київ, 2014. 70 с.

65. Карпов Н. С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 119 с.

66. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса. *Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел*: межвуз. сб. науч. тр. Киев: НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1988. С. 126–133.

67. Клименко Н. И., Комиссаров Н. Л. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: монография. Донецк, 2012. 222 с.

68. Когутич І. І. Слідчі помилки, поняття та класифікація. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 123–128.

69. Коломієць А. Помилки, що виникають при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 329–332.

70. Комаров О. Д. Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 24 с.

71. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

72. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text>.

73. Конюшенко Я. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Факт, 2020. 471 с.

74. Кордіяка Т. Основні вимоги до змісту і структури письмових вказівок прокурора. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXI звітної наук.-практ. конф. (Львів, 12–13 лют. 2015 р.) : у 2 ч. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015. Ч. 2. С. 218–220.

75. Косович В. М. Правотворчі помилки – як наслідок помилок у правотворчій техніці. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XV регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 4–5 лют. 2009 р.). Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. С. 40–44.

76. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посіб. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

77. Кравець Ю. І. Види судових помилок. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри крим. процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 251–255.

78. Кравець Ю. І. Недоліки процесуального унормування як причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного*

стану в Україні: матеріали круглого столу (Київ, 27 січ. 2023 р.). Київ: НаУКМА, 2023. С. 99–103.

79. Кравець Ю. І. Помилки слідчого судді та способи їх усунення під час реалізації своїх повноважень на стадії досудового розслідування. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 7 (13). С. 319–329.

80. Кравець Ю. І. Поняття помилки в кримінальному провадженні: історичні аспекти. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 197–199. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/82884cc1-28f7-45d1-a225-f322a822556b/content>.

81. Кравець Ю. І. Причини та умови допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 2. С. 257–265.

82. Кравець Ю. І. Судові помилки: поняття і класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 186–190.

83. Красій М. О. Вирок з точки зору кримінально-правової, кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої політики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. Вип. 41. С. 69–81.

84. Красницька А. В. Правозастосовні помилки у текстах процесуальних актів кримінального судочинства. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 29–33.

85. Кримінальний процес України. Академічний курс: у 3 т. / [В. Т. Нора, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.]; за ред. В. Т. Нора, Н. Р. Бобечка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. Т. 1: Загальна частина. 912 с.

86. Кримінальний процес: підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.]; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2019. 584 с.

87. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учб. літ., 2013. 544 с.
88. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
89. Куйбіда Р., Серета М. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики. Київ : О. М. Москаленко, 2013. 72 с.
90. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Основні напрями профілактики помилок слідчого і дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 133–137.
91. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні питання сучасності (теорія та практика)*. 2023. Вип. 17. С. 25–35.
92. Куляс П. П. Типологія помилок : підручник-монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 464 с.
93. Кушнір Н. М. Причини та умови виникнення судових помилок (на матеріалах справ судів першої інстанції). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. 2010. Вип. 550. С. 74–79.
94. Кушнір Н. М. Поняття недоліків та їх місце в системі судових помилок. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. 2009. Вип. 522. С. 66–70.
95. Кушніт В. П., Палюх А. І., Циліорик І. І. Вказівка прокурора як форма процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2020. Т. 26. С. 147–152. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4433067>.
96. Лапкін А. В. Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар. Харків : Право, 2015. 680 с.

97. Лейба О. А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 216 с.
98. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 319 с.
99. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 берез. 2015 р. Справа № 5/220/км15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43226236>.
100. Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.
101. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
102. Логіка для правознавців : навч. посіб. / [О. О. Бандура, О. І. Гвоздік, В. М. Кравець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 144 с.
103. Лопатін А. В. Судові помилки у цивільному судочинстві: постановка проблеми. *Молодий вчений*. 2015. № 4 (2). С. 124–127.
104. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків : Харків юрид., 2006. 480 с.
105. Луцик В. В. Правовий статус та повноваження прокурора за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. № 21 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 231–238.
106. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2013. 320 с.
107. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція. Київ ; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2007. 45 с.
108. Мазур М. Р. Захист прав та законних інтересів реабілітованих у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 22 с.

109. Максименко А. С. Оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 199–207.
110. Максимішин Н. М. Щодо предмета допиту експерта у суді. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 118–121. (Серія «Юридичні науки»).
111. Маланчук П. М., Маслак О. В. Щодо поняття слідчих помилок та причин їх виникнення. *Правові горизонти/Legal horizons*. 2017. Вип. 6 (19). С. 64–68.
112. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 4. С. 31–41.
113. Мамченко Н. Повернення обвинувального акту не передбачає поновлення завершення досудового розслідування, – Верховний Суд. *Судово-юридична газета* : [сайт]. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/263158-vozvrat-obvinitelnogo-akta-ne-predusmatrivaet-vozobnovlenie-zavershennogo-dosudebnogo-rassledovaniya-verkhovnyu-sud>.
114. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2003. 237 с.
115. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : монографія. Київ : Атіка, 2004. 118 с.
116. Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 25 с.
117. Михайленко О. Р., Юрчишин В. М. Проблеми відмови прокурора від державного обвинувачення в суді. *Юридична Україна*. 2004. № 4. С. 50–55.
118. Михайлишин О. Р. Теоретичні аспекти причин помилок у слідчій діяльності. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 270–273.
119. Михайлишин О. Р. Низький рівень професійності слідчого як причина слідчих помилок. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 262–265.
120. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве: монографія. Киев: Вища шк., 1984. 132 с.

121. Мілевський О. П., Ворвихвост О. Д. Трансформація слідчих та судових помилок у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник Національного університету Державної податкової служби України*. 2016. Вип. 2. С. 38–44.

122. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.

123. Мірошниченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля (через призму юридичної відповідальності суддів). *Часопис українського судочинства*. 2019. № 5/6. С. 17–88.

124. Мороз Б. В., Лазько Г. З. Особливості формування поняття судової помилки. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 56–61.

125. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 272 с.

126. Наставник Б. Е. Поняття та різновиди помилок у використанні законодавчої техніки: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 20 с.

127. Некляєв Ю. «У Вас неналежний доказ!»: принцип змагальності в судовому процесі. *Юридична газета онлайн* : [сайт]. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/u-vas-nenalezhniy-dokaz-princip-zmagalnosti-v-sudovomu-procesi.html>.

128. Нестор Н. Чому відмовляють у судовій експертизі? *LB.ua* : [сайт]. URL: https://rus.lb.ua/blog/nataliia_nestor/491073_chomu_vidmovlyayut_sudoviy.html.

129. Никоненко М. Я. Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 83–90.

130. Ніколенко Л. М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 175–178.

131. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1999. Т. 3 : О–Р. 928 с.

132. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1999. Т. 2 : Ж–ОБД. 912 с.
133. Обман. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/obman>.
134. Окрема думка суддів Верховного Суду на постанову Великої Палати Верховного Суду від 20 лют. 2020 р. у справі № 11-1110сап19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88667275>.
135. Омельченко О. В. Загальна характеристика слідчих помилок *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 5. С. 138–139.
136. Омельчук Л. В., Федоренко Є. В. Визначення предмета та меж доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 436–438. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/110.pdf.
137. Оніщенко Н. М. До питання про доктринальні юридичні помилки: природа та шляхи подолання. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 75–84.
138. Оніщенко О. В., Єрзаулова В. В. Медична помилка: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2013. № 2 (27). С. 92–96.
139. Павич Х. М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 291 с.
140. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 195 с.
141. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
142. Переверза О. Я. Помилки фіксації показань на досудовому слідстві як елемент механізму формування показань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 42. С. 235–237. (Серія «Право»).
143. Перегляд рішення суду за нововиявленими або виключними обставинами в цивільному процесі. *WikiLegalAid*: [сайт]. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4_%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD

%D0%BD%D1%8F_%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83_%D0%B7%D0%B0_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8_%D0%B0%D0%B1%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8_%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8_%D0%B2_%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96.

144. Перекопський С. Ю. Процесуальний порядок проведення дізнавачем НСРД. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba495f94-4407-448b-bb8c-1c9b59840e71/content>.

145. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: монографія. Львів : ПАІС, 2009. 196 с.

146. Пономаренко Д. Яких типових помилок припускаються прокурори в обвинувальному акті та які процесуальні наслідки цього. *Закон і Бізнес* : [сайт]. URL: <https://zib.com.ua/ua/122577.html>.

147. Попередники логіки Арістотеля у Стародавній Греції. URL: https://pidru4niki.com/13590326/logika/poperedniki_logiki_aristotelya_starodavniy_gretsiyi.

148. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 лют. 2020 р. Справа № 11-1110сап19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88952416>.

149. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 трав. 2018 р. Справа № 243/6674/17-к. Провадження № 13-16сво18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74475959>.

150. Постанова Вищого адміністративного суду України від 19 лип. 2016 р. Справа № 800/270/16. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/59317022>.

151. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 верес. 2020 р. Справа № 504/3802/15-к. Провадження № 51-8786км18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91572010>.

152. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19 лют. 2020 р. Справа № 521/16676/15-к. Провадження № 51-7541 км 18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87826978>.

153. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 жовт. 2022 р. Справа № 753/6486/21. Провадження № 51-5845км21. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106940480&red=10000344e34ea114c79b7974d42c8cf2f4a0ad&d=5>.

154. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 9 жовт. 2018 р. Справа № 756/4830/17. Провадження № 51-275км17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77088300>.

155. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 лют. 2020 р. Справа № 1-9/2004. Провадження № 51-3868км19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=87951240&red=1000031fc998849590cc211b0007d84aa72740&d=5>.

156. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 жовт. 2022 р. Справа № 686/10785/16-к. Провадження № 51-1321км22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107023962&red=1000030412620391f7fbd7d26e257ea08790bc&d=5>.

157. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 груд. 2022 р. Справа № 681/1033/20. Провадження № 51-717км22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107834075&red=1000035200a9bd05bb1fdf31777fc467546ef8&d=5>.

158. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 4 листоп. 2019 р. Справа № 496/4533/17. Провадження

№ 51-9834 кмо 18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85582389>.

159. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 черв. 2021 р. Справа № 686/9636/18. Провадження № 51-6276 кмо 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97771973>.

160. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих положень» від 16 берез. 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63658.

161. Причинний зв'язок. *Вікіпедія* : [сайт]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%BA.

162. Причинність. *Вікіпедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.

164. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2137-20>.

165. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 жовт. 2013 р. № 1-1640/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text>.

166. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 8 лют. 2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

167. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовт. 2012 р. № 223-1430/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text>.

168. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2471.

169. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

170. Проблеми правозастосування : мультимед. навч. посіб. / [Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк, Н. І. Мозоль та ін.]. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec7.html>.

171. Прокуратура України : навч.-метод. посіб. / кол. авт. Одеса : Фенікс, 2020. 285 с.

172. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 22 листоп. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text.

173. Прус Е. У. Помилка при застосуванні права: поняття та характеристика. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 79–86.

174. Прус Е. У. Порівняльна характеристика юридичної та правозастосовної помилок. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 67. С. 288–291.

175. Прус Е. У. Причини виникнення та причини вчинення правозастосовних помилок правоохоронними органами України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 134–138. URL: <http://www.apdp.in.ua/v69/21.pdf>.

176. Резворович К. Р. Правова природа судової помилки у цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 99–102.

177. Рибікова Г. Забезпечення принципу змагальності в кримінальному процесі України. *Юридичний вісник*. 2019. № 4 (53). С. 177–182.

178. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 2 лют. 2012 р. URL: http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/marcinkevich_digtyar.doc.

179. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27 верес. 2012 р. URL: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/anipko.doc>.

180. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листоп. 2004 р. № 15-зп/2004. URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9851>.

181. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квіт. 2018 р. № 3-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 1459.

182. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.

183. Рожнова В. В. На шляху до правової визначеності: чи сприяє цьому удосконалення кримінального процесуального закону? *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 груд. 2018 р.). Київ : Алерта, 2018. 304 с.

184. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні : звіт за результатами дослідження / [Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан та ін.] ; за заг. ред. Ю. Белоусова. Київ, 2020. 252 с. URL: <https://www.irf.ua/wp->

content/uploads/2020/05/rol_slsuddya_web.pdf?fbclid=iwar3r1_t9ii_8mumqkumora
wbvapcrmyhihvf3xrnnoxfittz4ooyv7eli.

185. Романюк А. Дізнання як форма досудового слідства щодо кримінальних проступків: суть і проблеми правозастосування. *АО «Вдовичен та партнери»* : [сайт]. URL: <https://ov-partners.com/uk/diznannya-yak-forma-dosudovogo-slidstva-shhodo-kryminalnyh-prostupkiv-sut-i-problemy-pravozastosuvannya/>.

186. Савонюк О. В. Основні причини виникнення типових помилок учнів під час вивчення математики. *Блог Савонюк Ольги Вікторівни* : [сайт]. URL: http://ovsavanuk.blogspot.com/2015/02/blog-post_20.html.

187. Савчин Н. М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.

188. Савчин Н. М., Бобрик В. І. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. 180 с.

189. Салтевский М. В. Идентификация и установление групповой принадлежности. Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1965. 46 с.

190. Самбір О. Помилка, що має істотне значення як підстава для визнання правочину недійсним. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 24–28.

191. Сачко О. В. Верховенство права під час застосування інституту дізнання щодо кримінальних проступків. *Приватне та публічне право*. 2018. № 4. С. 67–70.

192. Слінько С. В. Юридичні наслідки слідчих помилок. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 3 (2). С. 114–119.

193. Словник української мови : в 11 т. / [ред. П. Й. Горещкий та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1 : А–В. 801 с.

194. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 724 с.

195. Словник української мови : в 11 т. / [ред. В. О. Винник, Л. А. Юрчук]. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5 : Н–О. 840 с.

196. Сляднєва К. А. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення як форма реалізації диспозитивності. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 228–232.

197. Смірнова І. Деякі аспекти перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному процесі. *HSA* : [сайт]. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/deyaki-aspekty-pereglyadu-sudovyh-rishen-za-novovuyavlenymu-obstavynamu-v-kryminalnomu-protsesi>.

198. Справа «Мюррей проти Сполученого Королівства» : рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовт. 1994 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113045&filename=001-113045.pdf>.

199. Справа «Булгаков проти України» (Заява № 59894/00) : ухвала Європейського суду з прав людини від 22 берез. 2005 р. URL: https://khpg.org/1182337006#_ftnref1.

200. Справа «Ващенко проти України» (Заява № 26864/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 26 черв. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_401#Text.

201. Справа «Дудник проти України» (Заява № 17985/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 берез. 2010 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_510.

202. Справа «Желтяков проти України» (Заява № 4994/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 9 черв. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_708#Text4994/04 180.

203. Справа «Лабіта проти Італії» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 верес. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_009#Text.

204. Справа «Летельє проти Франції» : рішення Європейського суду з прав людини від 26 черв. 1991 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/155285_155285.

205. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 квіт. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.

206. Справа «Пономарьов проти України» (Заява № 3236/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 3 квіт. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.

207. Справа «Устименко проти України» (Заява № 32053/13) : рішення Європейського суду з прав людини від 29 жовт. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b27#Text.

208. Справа «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» : рішення Європейського суду з прав людини від 21 берез. 1991 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-112953&filename=CASE%20OF%20FOX%2C%20CAMPBELL%20AND%20HARTLEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20\(ARTICLE%2050\)%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-112953&filename=CASE%20OF%20FOX%2C%20CAMPBELL%20AND%20HARTLEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20(ARTICLE%2050)%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf).

209. Справа «Харченко проти України» (Заява № 40107/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text.

210. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. *Вікіджерела* : [сайт]. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BA%D0%BD%D1%8F%D0%B7%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_1588_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.

211. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 1267.

212. Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2012. 260 с. URL:

<https://mydisser.com/ua/catalog/view/6/349/13619.html>.

213. Темушкін О. Неправильне застосування судом кримінального закону як підстава для касаційного опротестування вироку. *Радянське право*. 1970. № 9. С. 54–55.

214. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академ. вид. Київ : Алерта, 2014. 440 с.

215. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник. Академ. вид. Київ : Алерта, 2014. 420 с.

216. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-тє, доповн. і переробл. Київ : Правова Єдність, 2017. 824 с.

217. Типові помилки при пред'явленні для впізнання. URL: http://megalib.com.ua/content/9999_Tipovi_pomilki_predyavlennya_dlya_vpiznannya_a_ta_ocinka_advokatom_ciei_slidchoi_dii.html.

218. Толочко О. Процесуальні функції прокурора у кримінальному провадженні. *Право України*. 2015. № 6. С. 77–85.

219. Трофіменко І. В. Період між поверненням обвинувального акта і направленням до суду виправленого – не входить до строку досудового розслідування. КПК не містить конкретного строку, у який такі повинні усуватися, тож такі усуваються в межах розумного строку. (ВС ККС, справа № 681/1033/20 від 07.12.2022). *Протокол* : [сайт]. URL: [https://protocol.ua/ua/period_mig_povernennyam_obvinuvalnogo_akta_i_napravlennya_m_do_sudu_vipravljenogo_ne_vhodit_do_stroku_dosudovogo_rozsliduvannya_kpk_ne_mistit_konkretnogo_stroku_u_yakiy_taki_povinni_usuvatisya_tog_taki_usuvayutsya_v_megah_rozumnogo_stroku_\(vs_kks_sprava_681_1033_20_vid_07_12_2022_r_\)/](https://protocol.ua/ua/period_mig_povernennyam_obvinuvalnogo_akta_i_napravlennya_m_do_sudu_vipravljenogo_ne_vhodit_do_stroku_dosudovogo_rozsliduvannya_kpk_ne_mistit_konkretnogo_stroku_u_yakiy_taki_povinni_usuvatisya_tog_taki_usuvayutsya_v_megah_rozumnogo_stroku_(vs_kks_sprava_681_1033_20_vid_07_12_2022_r_)/).

220. Трохлюк О. П. Реалізація засади забезпечення доведення винуватості в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 201 с.

221. Турман Н. О. Кримінально-правова характеристика підстав та мотивів відмови прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. № 682. С. 132–136.

222. Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія. Київ : Дакор, 2010. 176 с.

223. Удовенко Ж. В. Гарантії забезпечення права особи на невторчання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 587 с.

224. Удовенко Ж. В. Некоторые вопросы соблюдения прав и свобод человека при проведении временного доступа к вещам и документам. *Право и политика*. 2015. № 3. С. 103–108.

225. Узагальнення практики суддів. *Закон і Бізнес* : [сайт]. URL: <https://zib.com.ua/ua/61040.html>.

226. Узагальнення причин скасування ухвал слідчих суддів. *Судова влада України* : [сайт]. URL: <https://pd.ki.court.gov.ua/sud2607/inshe/zakon/skasovano>.

227. Узунова О. В. Інформаційні причини юридичних помилок (за матеріалами кримінальних справ). *Джерело і право* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 27–28 листоп. 2009 р.). Миколаїв : ІЛІОН, 2009. С. 303–304.

228. Умова. *Онлайн бібліотека* : [сайт]. URL: <https://goroh.pp.ua/%D1%82%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0>.

229. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.

230. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 24 бер. 2016 р. Справа № 754/8597/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56881235>.

231. Ухвала Болградського районного суду Одеської області від 21 черв. 2023 р. Провадження № 1-кс/497/459/23. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/111740926>.

232. Ухвала колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 трав. 2020 р. Провадження № 51-517 ск 18. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=89209819&red=1000034a99b1aca34527a50ffb61f4b13901eb&d=5>.

233. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 26 січ. 2018 р. Справа № 756/6724/17. Провадження № 1-кп/756/248/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71850168>.

234. Ухвала Одеського апеляційного суду від 29 січ. 2021 р. Справа № 947/37780/20, 1-кс/947/727/21. Провадження № 11-сс/813/237/21. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/94500484>.

235. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 11 трав. 2021 р. Справа № 355/446/21. Провадження № 1-кп/373/115/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96868220>.

236. Філософія. URL: <https://studfile.net/preview/5370993/page:7>.

237. Холондович І. І. Підстави та порядок оскарження повідомлення про підозру : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 226 с.

238. Чабанюк В. Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 18 с.

239. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 560 с.

240. Чернієнко А. О. Перегляд судових рішень у кримінальних провадженнях про наркозлочини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 131–134.

241. Четвертак К. Повернення обвинувального акта прокурору. *Ліга.net* : [сайт]. URL: <https://blog.liga.net/user/kchetvertak/article/28267>.

242. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2021. 480 с.

243. Штанько В. И. Философия и методология науки: учеб. пособие. Харьков: ХНУРЭ, 2002. 292 с.

244. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсіс, 2001. 320 с.

245. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ : Лаб. акад. дослідж. прав. регулювання та юрид. техніки ; Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.

246. Що потрібно знати при оскарженні повідомлення про підозру. *Адвокатське об'єднання «Вовк та партнери»* : [сайт]. URL: <http://vovk-partners.com/novosti/shho-potr%D1%96bno-znati-pri-oskarzhenn%D1%96rov%D1%96domlennya-pro-p%D1%96dozru.html>.

247. Юрчишин В. М. Прокурор у досудовому розслідуванні: сучасні теоретико-прикладні проблеми : монографія / наук. ред. В. Г. Лукашевич. Чернівці : Технодрук, 2016. 298 с.

248. Яких типових помилок припускаються слідчі судді, йдучи на повіді в прокуратури? *Закон і Бізнес* : [сайт]. URL: <https://zib.com.ua/ua/121003.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПІДСУМКИ

анкетування 126 слідчих і дізнавачів органів досудового розслідування Національної поліції України щодо допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження

1. Ваша посада:

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Слідчий	57	45,2%
Старший слідчий	23	18,3%
Дізнавач	34	27%
Заступник начальника СВ	12	9,5%

2. Ваш стаж службової діяльності:

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
До трьох років	74	58,7%
До п'яти років	26	20,6%
До десяти років	14	11,1%
Понад десять років	12	9,6%

3. Регіон, у якому працюєте:

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Вінницька область	12	9,5%
Житомирська область	17	13,5%
Закарпатська область	8	6,3%
Івано-Франківська область	10	7,9%
м. Київ	15	11,9%
Київська область	20	15,9%
Одеська область	25	19,8%
Черкаська область	12	9,5%
Чернігівська область	7	5,6%

4. Як Ви вважаєте, що є помилкою у кримінальному провадженні

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Це знання, яке не відповідає дійсності за змістом	5	4%
Неправильність у вчинках, діях тощо	8	6%

Неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось	98	78%
Недотримання загальноприйнятих правил, стандартів та вимог	15	12%

5. Чи можна вважати помилкою умисне порушення закону

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Це не може бути визнано помилкою	95	75%
Так, це може бути визнано помилкою	31	25%

6. Назвіть елементи помилок слідчих і дізнавачів (за умовами анкетування під час відповіді на це питання передбачено кілька варіантів відповідей)

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Неправильна кваліфікація	78	61%
Помилки в оцінці доказів	65	51,6%
Ненавмисне порушення кримінального процесуального закону	51	40,4%
Помилки під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій	49	38,9%

7. Назвіть причини помилок слідчих і дізнавачів (за умовами анкетування під час відповіді на це питання передбачено кілька варіантів відповідей)

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Перевантаженість слідчих роботою	27	21,5 %
Недоліки матеріально-технічного забезпечення	27	21,5 %
Недоліки освіти	22	17,4 %
Недостатнє науково-методичне забезпечення розслідування	14	21,4 %
Недоліки в організації діяльності по підвищенню кваліфікації	20	15,8 %
Недостатній практичний досвід	19	15 %
Низький професіоналізм слідчих, дізнавачів	18	14,1 %

Суперечливість, формалізм законодавства, що регламентує досудове розслідування	15	11,9 %
Відсутність необхідних морально-вольових і психологічних якостей у слідчих, дізнавачів	15	11,9 %
Інше: існуючі статистичні показники роботи (2,6 %), відсутність реальної процесуальної самостійності слідчих, дізнавачів (2,2 %)	6	4,8 %

8. Вкажіть шляхи вдосконалення роботи слідчих і дізнавачів (за умовами анкетування під час відповіді на це питання передбачено кілька варіантів відповідей)

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Глибоке вивчення спеціальної літератури	27	21,4 %
Обмін інформацією з колегами	27	21,4 %;
Систематичне виявлення та узагальнення помилок	22	17,4 %
Приділення уваги проблемі помилок під час службової підготовки та курсів підвищення кваліфікації	14	11,1 %
Звертання уваги на існуючу проблему під час навчання у ВНЗ на заняттях з кримінального процесу та криміналістики	20	15,9 %
Видання методичних рекомендацій, що стосуються питань помилок взагалі та встановлення їх причин	19	15,1 %
Підвищення практичної спрямованості занять	18	14,3 %
Посилення ролі керівників слідчих підрозділів у виявленні та попередженні помилок	16	12,7 %
Проведення конференцій з питань якості та ефективності досудового розслідування	14	11,1 %

ПІДСУМКИ

анкетування 50 науковців вищих навчальних закладів щодо допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження

1. Ваша посада:

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Завідувач	7	14%
Професор	10	20%
Доцент	13	26%
Викладач	20	40%

2. Ваш стаж службової діяльності:

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
До трьох років	10	20%
До п'яти років	10	20%
До десяти років	13	26%
Понад десять років	17	34%

3. Регіон, у якому працюєте:

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Вінницька область	7	14%
Львівська область	6	12%
Івано-Франківська область	10	20%
м. Київ	15	30%
Одеська область	12	24%

4. Як Ви вважаєте, що є помилкою у кримінальному провадженні

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Це знання, яке не відповідає дійсності за змістом	4	8%
Неправильність у вчинках, діях тощо	3	6%
Неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось	39	78%
Недотримання загальноприйнятих правил, стандартів та вимог	4	8%

5. Чи можна вважати помилкою умисне порушення закону

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Це не може бути визнано помилкою	37	74%
Так, це може бути визнано помилкою	13	26%

6. Назвіть елементи помилок слідчих і дізнавачів (за умовами анкетування під час відповіді на це питання передбачено кілька варіантів відповідей)

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Неправильна кваліфікація	39	78%
Помилки в оцінці доказів	47	94%
Ненавмисне порушення кримінального процесуального закону	28	56%
Помилки під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій	31	62%

7. Як Ви вважаєте, що є причинами помилок слідчих та дізнавачів (за умовами анкетування під час відповіді на це питання передбачено кілька варіантів відповідей)

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Перевантаженість слідчих роботою	10	20 %
Недоліки матеріально-технічного забезпечення	2	4 %;
Недоліки освіти	8	16 %
Недостатнє науково-методичне забезпечення розслідування	–	0%
Недоліки в організації діяльності по підвищенню кваліфікації	3	6 %
Недостатній практичний досвід	11	22%
Низький професіоналізм слідчих, дізнавачів	12	24 %
Суперечливість, формалізм законодавства, що регламентує досудове розслідування	3	6 %
Відсутність необхідних морально-вольових і психологічних якостей у слідчих, дізнавачів	1	2 %

8. Вкажіть шляхи вдосконалення роботи слідчих і дізнавачів (за умовами анкетування під час відповіді на це питання передбачено кілька варіантів відповідей)

Відповідь	Кількість осіб, які відповіли	%
Глибоке вивчення спеціальної літератури	12	24 %
Обмін інформацією з колегами	3	6%
Систематичне виявлення та узагальнення помилок	50	100 %
Приділення уваги проблемі помилок під час службової підготовки та курсів підвищення кваліфікації	12	11,4 %
Звертання уваги на існуючу проблему під час навчання у ВНЗ на заняттях з кримінального процесу та криміналістики	50	100%
Видання методичних рекомендацій, що стосуються питань помилок взагалі та встановлення їх причин	50	100%
Підвищення практичної спрямованості занять	12	24 %
Проведення конференцій з питань якості та ефективності досудового розслідування	12	24%

ПІДСУМКИ

вивчення 120 кримінальних проваджень щодо помилок прокурорів під час здійснення процесуального керівництва

1. Проведене нами вивчення кримінальних проваджень надало можливість з'ясувати і класифікувати вказівки прокурора на вказівки щодо:

- кваліфікації кримінального правопорушення;
- перевірки слідчих версій;
- проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання доказів;
- застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- зупинення досудового розслідування;
- закриття кримінального провадження.

2. Помилки прокурора охоплюють:

- неправильну кваліфікацію кримінального правопорушення – 12 %;
- недостатність зібраних доказів – 39 %;
- не визначення всіх обставин кримінального провадження – 41 %;
- недостатній захист прав підозрюваного – 51 %;
- порушення процесуальних норм – 64 %.

Для прикладу, затвердження помилкових рішень, прийнятих слідчим або дізнавачем (надання згоди на проведення слідчої (розшукової) дії, затвердження обвинувального акту тощо), прийняття самостійних помилкових рішень (направлення матеріалів кримінального провадження до суду, якщо вони підлягають зупиненню чи закриттю тощо).

3. Майже у 7 % досліджених нами матеріалів не зазначений порядок виконання ухвали, а в 91 % не передбачений спосіб повідомлення про застосування арешту заінтересованих осіб, хоча ці дані є обов'язковими.

4. До основних ознак слідчих помилок належать:

- галузь їхнього здійснення – слідча діяльність;
- суб'єкт помилкових суджень – слідчий;
- вони є результатом сумлінної омані;
- як правило, є наслідком активної діяльності слідчого;
- з об'єктивної сторони вони виявляються у вигляді недотримання слідчим рекомендацій щодо провадження досудового розслідування;
- помилки у застосуванні кримінального чи кримінально-процесуального законодавства;
- для них характерна наявність негативних наслідків або погрози їхнього настання для розслідування кримінальних правопорушень;

– їх констатація або юридичне визнання стосується компетенції вищих посадових осіб (керівника органу досудового розслідування, прокурора, судді, суду). Виявити ж її, окрім зазначених суб'єктів, може й сам суб'єкт помилки (слідчий);

– для них характерна типовість, тобто наявність певних закономірностей у їхньому існуванні, що пояснюють причину та динаміку помилок;

– між різними помилками існує тісний взаємозв'язок.

5. Лише у 50 % випадків прокурори виявляли недоліки під час провадження досудового слідства.

Додаток Г

**Результати перегляду ухвал слідчих суддів за апеляційними скаргами
у 2020–2022 роках**

№	Апеляційну скаргу подано на ухвалу	2020			2021			2022		
		Усього	Залишен о без	Скасова НО (%)	Усього	Залишен о без	Скасова НО (%)	Усього	Залишен о без	Скасова НО
Заходи забезпечення кримінального провадження:										
	Запобіжні заходи (у тому числі):	873	540	178 (20,4 %)	798	482	130 (16,3 %)	806	443	125 (15,5 %)
	Тримання під вартою	509	322	116	484	287	87	350	207	63
	Продовження строку тримання під вартою	131	96	11	161	122	11	180	112	21
	Домашній арешт	116	60	29	100	49	23	180	80	26
	Продовження строку домашнього арешту	21	16	4	16	10	2	13	8	3
	Застава	55	36	11	11	5	5	12	7	2
	Особисте зобов'язання (продовження обов'язків)	18	5	5	6	4	0	11	6	1
	Інші заходи забезпечення кримінального провадження (у тому числі):	538	166	212 (39,4 %)	458	180	167 (36,5 %)	418	181	122 (29,2 %)
	Відсторонення від посади	21	13	5	16	8	2	11	5	1
	Арешт майна	480	147	205	440	172	165	404	176	120
	Тимчасовий доступ до речей та документів	28	4	1	2	0	0	3	0	1
Розгляд скарг в порядку ст. 309 КПК України										
	Бездіяльність слідчого, прокурора	225	72	98 (43,6 %)	361	251	69 (19,1 %)	154	75	38 (24,7 %)

Стосовно невнесення відомостей до ЄРДР	64	31	19 (29,7 %)	47	16	18 (38,3 %)			
Інші клопотання (скарги)	131	49	17	113	37	27	57	12	10
Рішення прокурора (слідчого) про закриття кримінального провадження	107	36	56	97	44	34	70	39	21
Провадження в порядку надання міжнародної правової допомоги	33	21	4 (12%)	56	35	9 (16%)	40	24	5 (12,5 %)

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального
процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень
КПК України, спрямованих на усунення помилок учасників
кримінального провадження, які мають владні повноваження»

Зміст положення (норми) чинного законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проєкту
<p>Стаття 22. Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості</p> <p>1. Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом.</p> <p>2. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом.</p> <p>3. Під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службу особу.</p> <p>4. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених цим Кодексом, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником.</p>	<p>Стаття 22. Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості</p> <p>1. Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом.</p> <p>2. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом.</p> <p>3. Під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службу особу.</p> <p>4. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У</p>

<p>5. Захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником.</p> <p>6. Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.</p>	<p>випадках, передбачених цим Кодексом, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником.</p> <p>5. Захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником.</p> <p>6. Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість під час перевірки та оцінки доказів, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.</p>
<p>Стаття 303. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження</p> <p>1. На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора:</p> <p>1) бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої</p>	<p>Стаття 303. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження</p> <p>1. На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора:</p> <p>1) бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у</p>

здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування;

2) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування - потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

3) рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи - заявником, одним із близьких родичів або членом сім'ї, коло яких визначено цим Кодексом, та/або захисником померлого, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

5) рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим - особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора при застосуванні заходів безпеки - особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

7) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

8) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зміну порядку досудового

визначений цим Кодексом строк, - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування;

2) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування - потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

3) рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи - заявником, одним із близьких родичів або членом сім'ї, коло яких визначено цим Кодексом, та/або захисником померлого, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

5) рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у

розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 цього Кодексу, - підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником;

9¹) рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування - особою, якій відмовлено у задоволенні скарги, її представником, законним представником чи захисником;

10) повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом - підозрюваним, його захисником чи законним представником;

11) відмова слідчого, дізнавача, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9¹ частини першої статті 284 цього Кодексу, - стороною захисту, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її представником.

2. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого

визнанні потерпілим - особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

б) рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора при застосуванні заходів безпеки - особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

7) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

8) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 цього Кодексу, - підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником;

9¹) рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування - особою, якій відмовлено у задоволенні скарги, її представником, законним представником чи захисником;

10) повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у

провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 цього Кодексу.

3. Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, передбачені пунктами 5 та 6 частини першої цієї статті.

вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом - підозрюваним, його захисником чи законним представником;

11) відмова слідчого, дізнавача, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9¹ частини першої статті 284 цього Кодексу, - стороною захисту, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її представником.

12) рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які призводять до встановлення обмежень конституційних прав особи, до неможливості оскарження вже встановлених правообмежень, до перешкоджання здійсненню ефективного досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому.

2. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 цього Кодексу.

3. Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача

	<p>або прокурора, передбачені пунктами 5 та 6 частини першої цієї статті.</p>
<p>Стаття 309. Ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування</p> <p>1. Під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) відмову у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні; 5⁻¹) застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу; 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні; 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні; 8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні; 9) арешт майна або відмову у ньому; 10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа - підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність; 	<p>Стаття 309. Ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування</p> <p>1. Під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) відмову у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні; 5⁻¹) застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу; 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні; 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні; 8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;

11) відсторонення від посади або відмову у ньому;

11⁻¹) продовження відсторонення від посади;

12) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування;

13) закриття кримінального провадження на підставі частини дев'ятої статті 284 цього Кодексу.

2. Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження або на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження на підставі пункту 9⁻¹ частини першої статті 284 цього Кодексу, про скасування повідомлення про підозру чи відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.

3. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

9) арешт майна або відмову у ньому;

10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа - підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність;

11) відсторонення від посади або відмову у ньому;

11⁻¹) продовження відсторонення від посади;

12) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування;

13) закриття кримінального провадження на підставі частини дев'ятої статті 284 цього Кодексу.

14) встановлення обмежень конституційних прав особи, неможливість оскарження вже встановлених правообмежень, перешкоджання здійсненню ефективного досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому.

2. Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження або на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження на підставі пункту 9⁻¹ частини першої статті 284 цього Кодексу, про

	<p>скасування повідомлення про підозру чи відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.</p> <p>3. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.</p>
<p>Стаття 349. Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження</p> <p>1. Після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу, головуєчий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови.</p> <p>У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони.</p> <p>Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови.</p> <p>Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту.</p> <p>Вступні промови проголошуються з дотриманням розумних строків залежно від обсягу обвинувачення. Якщо проголошення вступної промови має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд після усного попередження зупиняє проголошення промови.</p> <p>Інші учасники судового провадження можуть висловити свою думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження після вступної промови сторони захисту.</p>	<p>Стаття 349. Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження</p> <p>1. Після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу, головуєчий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови.</p> <p>У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони.</p> <p>Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови.</p> <p>Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту.</p> <p>Вступні промови проголошуються з дотриманням розумних строків залежно від обсягу обвинувачення. Якщо проголошення вступної промови має ознаки зловживання правом з</p>

Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту - у другу.

2. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені.

Під час здійснення спеціального судового провадження досліджуються всі надані докази.

3. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

4. Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань, та випадків, передбачених частиною третьою статті 323 та статтею 381 цього Кодексу.

метою затягування судового розгляду, суд після усного попередження зупиняє проголошення промови.

Інші учасники судового провадження можуть висловити свою думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження після вступної промови сторони захисту.

Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту - у другу.

2. Під час здійснення судового провадження досліджуються всі надані сторонами докази. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені. **У разі відмови від дослідження доказів суд повинен обґрунтувати своє рішення письмово та зазначити конкретні причини такої відмови.**

Під час здійснення спеціального судового провадження досліджуються всі надані докази.

3. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права

	<p>оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.</p> <p>4. Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань, та випадків, передбачених частиною третьою статті 323 та статтею 381 цього Кодексу.</p>
<p>Стаття 370. Законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення</p> <p>1. Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.</p> <p>2. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом.</p> <p>3. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу.</p> <p>4. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.</p>	<p>Стаття 370. Законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення</p> <p>1. Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.</p> <p>2. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом, міжнародних договорів згода на обов'язковість, яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.</p> <p>Судове рішення буде законним, коли його ухвалюють з урахуванням засади верховенства права.</p> <p>3. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу.</p> <p>Вимоги до обґрунтованості, передбачають, з'ясування обставин, фактичних та юридичних підстав, на яких ґрунтується прийняте рішення.</p>

	<p>4. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.</p>
<p>Стаття 404. Межі перегляду судом апеляційної інстанції</p> <p>1. Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги.</p> <p>2. Суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.</p> <p>3. За клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується.</p> <p>4. Суд апеляційної інстанції не має права розглядати обвинувачення, що не було висунуте в суді першої інстанції.</p>	<p>Стаття 404. Межі перегляду судом апеляційної інстанції</p> <p>1. Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги.</p> <p>2. Суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.</p> <p>3. За клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується. У разі якщо апеляційний суд</p>

	<p>встановить, що суд першої інстанції повно та всебічно дослідив докази, апеляційний суд може надати цим доказам власну оцінку без їх повторного дослідження.</p> <p>4. Суд апеляційної інстанції не має права розглядати обвинувачення, що не було висунуте в суді першої інстанції.</p>
<p>Стаття 469. Ініціювання та укладення угоди</p> <p>1. Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).</p> <p>Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника.</p> <p>Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим із числа осіб, визначених статтею 44 цього Кодексу.</p> <p>2. Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого.</p> <p>3. Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі</p>	<p>Стаття 469. Ініціювання та укладення угоди</p> <p>1. Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).</p> <p>Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника.</p> <p>Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим із числа осіб, визначених статтею 44 цього Кодексу.</p> <p>2. Угода про визнання винуватості може бути укладена за</p>

приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається.

4. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо:

1) кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів;

2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами;

3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо

ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого.

3. Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається.

4. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо:

1) кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів;

2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами;

3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття

кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

5. Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

6. У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

8. У разі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути

підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

5. Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Суд може виступати з ініціативою щодо укладання угоди між сторонами судового процесу. У цьому разі суд

укладена з одним (кількома) з підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

зобов'язаний проінформувати сторони про їхні права та роз'яснити механізм їх реалізації.

У разі коли сторони виявляють бажання укласти угоду щодо певних питань спору, суддя може запропонувати їм інші форми альтернативного врегулювання спору.

Угода, досягнута за участю судді, підлягає ухваленню в судовому рішенні.

6. У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

8. У разі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного

кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

ОБҐРУНТУВАННЯ **актуальності проведеного наукового дослідження та необхідності** **прийняття змін до Кримінального процесуального кодексу України**

Забезпечення належного захисту прав людини є складовою процесу інтеграції України до Європейського Співтовариства, тож потреба їх реального забезпечення є метою учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження – слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді. Проте, з огляду на стислі строки, брак інформації для підготовки й розгляду процесуальних документів вони, як і суб'єкти будь-якої іншої діяльності, не застраховані від неправильних рішень, наслідком яких є помилки, що негативно позначаються на їхньому авторитеті та забезпеченні охорони прав і свобод громадян. Шкідливі наслідки таких помилок є особливо тяжкими, коли завдано моральної й матеріальної шкоди підозрюваному, обвинуваченому, засудженому та їхнім близьким, при цьому наслідки такої шкоди часом можуть бути просто непоправними й трагічними.

У практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень все частіше зустрічаються випадки допущення помилок слідчими, дізнавачами, що призводять до негативних наслідків як для кримінального судочинства в цілому, так і для розслідування, зокрема. Не менш негативні наслідки мають помилки, допущені прокурорами, та судові помилки під час безпосереднього розгляду матеріалів кримінального провадження в суді, коли найбільшою мірою вирішують завдання кримінального провадження. Тож очевидно, що вирішальним фактором реальних змін, спрямованих на підвищення ефективності кримінального провадження, є своєчасне виявлення й запобігання цих помилок. Щоб їх не допускати, насамперед, потрібно усвідомити поняття помилок, дослідити причини виникнення та окреслити дієві заходи щодо їх недопущення та подолання. До таких заходів, насамперед, належить ґрунтовне дослідження законодавчого забезпечення процесуальної діяльності слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді та суду під час досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

З огляду на зазначене, під час підготовки дисертації розроблено й обґрунтовано потребу внесення низки змін і доповнень до чинного КПК України з метою реалізації засади змагальності сторін кримінального провадження як гарантії запобігання помилкам учасниками кримінальних проваджень, які мають владні повноваження. Зокрема:

1. Потребує доповнення стаття 22 КПК України. Адже на стадії судового розгляду суд зобов'язаний сам безпосередньо досліджувати докази, а наявності у сторін відповідних клопотань, вчинити судові дії, спрямовані на їх перевірку. Така діяльність суду має важливу роль у встановленні фактичних обставин кримінального правопорушення для прийняття законних та обґрунтованих рішень. Для цього слід використовувати дві основні процесуальні можливості. По-перше, це діяльність сторін кримінального провадження, які

представляють свої версії фактичних обставин справи, аргументують свої юридичні позиції, подають докази, що дають суду чимало інформації про подію, висловлюють свої позиції щодо рішення, яке має ухвалити суд. Ця процесуальна діяльність суду не підміняє сторони, а створює необхідні передумови, щоб вони могли надати йому для ознайомлення всі важливі матеріали, які вони вважають за необхідне та доцільне. Однак діяльність сторін з подання доказів може виявитися недостатньою для суду, тому йому надано іншу можливість – здійснювати власну пізнавальну діяльність для дослідження, перевірки й оцінки доказів, поданих сторонами кримінального провадження. Якщо під час такої діяльності у суду виникають сумніви щодо достовірності доказу, якщо вбачаються суперечності, то їх слід усунути, щоб ухвалити правильне, правосудне рішення. У цьому сенсі слід визнати, що у частині 6 статті 22 КПК України не цілком вдало сформульована функція вирішення справи по суті. У ній власне визначено роль суду в організації процесу та в забезпеченні прав сторін. Але без своєї пізнавальної діяльності вирішення справи по суті не може бути в принципі, проте диспозиція статті, в якій закріплено у законі цю функцію, не розкриває її змісту. Перевірка доказів є одним із найважливіших повноважень суду, реалізованих у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством для судового розгляду. Зокрема, суду надано можливість брати участь у проведенні допиту й перевірці інших зібраних сторонами доказів та їх процесуальних джерел. Суд під час судового розгляду формує повну та всебічну картину фактичних обставин справи. Отже, напрочуд важливо, щоб він був справедливим та незалежним під час перевірки й оцінки доказів та прийнятті на їх основі проміжних чи підсумкових судових рішень. З огляду на зазначене, пропонуємо доповнити частину 6 статті 22 КПК України після слів «об'єктивність та неупередженість», словами «під час перевірки та оцінки доказів» і далі за текстом. Врахування цієї пропозиції законодавчо закріпить процесуальну діяльність суду, яку він фактично здійснює за активної участі сторін.

2. Проблемним є питання, коли в низці випадків апеляційний суд позбавлений можливості виправити помилки слідчого судді, адже не всі його ухвали можуть бути предметом апеляційного перегляду. Поряд з цим, і слідчий суддя обмежений КПК України у судовому контролі над органом досудового розслідування, оскільки не всі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора можуть оскаржені до слідчого судді. Цей перелік має вичерпний характер і передбачений у частині 1 статті 303 КПК України.

У частині 1 статті 309 КПК України наведено перелік ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Водночас, до цього переліку не належать ухвали про відмову у задоволенні клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, відмову у проведенні обшуку, скасування накладеного арешту на майно тощо. Тож у разі допущення помилок при вирішенні вказаних питань досягнути завдання кримінального провадження буде вкрай складно.

З метою вирішення зазначених проблем до КПК України періодично вносять зміни, якими доповнюють перелік дій чи бездіяльності органу досудового розслідування, ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені в

апеляційного порядку. Намагається сприяти вирішенню цього питання й Верховний Суд. Зокрема, у пункті 27 постанови Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 243/6674/17-к (провадження № 13-16сво18) зазначено, що оскільки слідчий суддя прийняв рішення, яке не передбачене КПК України, то суду апеляційної інстанції під час вирішення питання про відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою на це рішення слід було керуватися приписами частини 6 статті 9 КПК України щодо застосування загальних засад кримінального провадження, визначених у частині 1 статті 7 КПК України.

Але у такий спосіб вирішення питання належного судового контролю та виправлення помилок, допущених як органом досудового розслідування, так і слідчим суддею, не є ефективним. Існує нагальна потреба змінити підхід до визначення рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені до слідчого судді, та ухвал слідчого судді, на які може бути подано апеляційну скаргу. Зокрема, необхідно у статтях 303 та 309 КПК України визначити дії чи бездіяльність слідчого, прокурора та ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені не шляхом наведення їх переліку в указаному Кодексі, а шляхом визначення загального критерію, за яким слідчий суддя, апеляційний суд у межах своїх дискреційних повноважень будуть визначати, які дії чи бездіяльність, ухвали слідчого судді підлягають оскарженню з метою швидкого й ефективного захисту порушених прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

З огляду на зазначене, пропонуємо у статті 303 КПК України визначити, що в судовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які призводять до встановлення обмежень конституційних прав особи, до неможливості оскарження вже встановлених правообмежень, до перешкоджання здійсненню ефективного досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому. Аналогічний підхід доцільно визначити й у статті 309 КПК України.

Такий алгоритм визначення дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені до слідчого судді, та визначення ухвал слідчого судді, на які може бути подано апеляційну скаргу, не лише посилить судовий контроль на стадії досудового розслідування, а зможе зменшити зайве навантаження загалом на судову систему.

3. У своїй сукупності засада змагальності сприяє неупередженому та ретельному розгляду матеріалів кримінального провадження, допомагаючи зменшити ризик судових помилок, забезпечити встановлення істини та досягти справедливості під час ухвалення судового рішення. Саме забезпечення незалежних прав суду і покладення на нього обов'язку виконання конкретних процесуальних дій для встановлення достовірних даних—під час судового розгляду, по-перше, зміцнить його статус як органу правосуддя, що виносить справедливий вирок, а по-друге, сприятиме досягненню мети доказування. Отже, засада змагальності сторін забезпечує виконання завдань кримінального провадження і досягнення встановлення достовірних даних лише тоді, коли вона розглядається в контексті відносин між трьома учасниками: стороною

обвинувачення, стороною захисту та суду, який не лише безсторонньо оцінює доводи і докази сторін, а й бере активну участь у встановленні реальних обставин справи.

З огляду на зазначене, запропоновано низку конкретних положень, пов'язаних із доповненням КПК України для реалізації цієї мети. Зокрема, аргументовано доповнити абзац перший частини 2 статті 349 КПК України, першим реченням, виклавши його в такій редакції: «2. Суд при розгляді кримінальної справи зобов'язаний дослідити всі надані сторонами докази». Крім цього, зазначену норму вказаного Кодексу слід доповнити третім реченням у такій редакції: «У разі відмови від дослідження доказів суд повинен обґрунтувати своє рішення письмово та зазначити конкретні причини такої відмови».

4. Недотримання засади безпосередності дослідження показань, речей і документів призводить до порушення інших засад кримінального провадження: презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Тому вказана засада виступає необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду, а недотримання її судом означає, що докази, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані допустимими і враховані під час постановлення судового рішення, крім випадків, передбачених КПК України. Отже, вказане судове рішення відповідно до статті 370 КПК України не може бути визнано законним і обґрунтованим і згідно з частиною 1 статті 412 КПК України підлягає скасуванню. При цьому апеляційний суд позбавлений можливості прийняти рішення по суті обвинувачення через порушення судом першої інстанції положень КПК України щодо безпосередності дослідження показань, речей і документів.

Стаття 410 КПК України присвячена неповноті судового розгляду та містить оцінне поняття – «істотне значення». Істотність тих чи інших обставин, недосліджених під час судового розгляду, залежить від характеру, суспільної небезпеки кримінального правопорушення, особи обвинуваченого, інших особливостей кримінального провадження. Тому, перевіряючи судове рішення під кутом зору статті 410 КПК України, апеляційна інстанція кожного разу зважає на значення тієї чи іншої обставини при оцінці всіх доказів у їх сукупності та вирішує, який вплив могла здійснити недослідженість певної обставини на ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Це питання – «справедливе судове рішення» – згідно з частиною 1 статті 410 КПК України має складний зміст й більше відображає оціночний характер рішення. У частині 1 статті 370 КПК України передбачено, що судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Ця норма встановлює важливі критерії для судового рішення. Крім цього, у частинах 2, 3 та 4 цієї статті вказаного Кодексу законодавець надає визначення цим трьома категоріям – законність, обґрунтованість і вмотивованість.

З огляду на зазначене, недотримання цих умов може стати підставою для оскарження судового рішення. Отже, існує потреба доповнити статтю 370 КПК

України нормою, яка б визначала специфічні вимоги до судового рішення. Зокрема, частину 1 статті 370 КПК України пропонуємо врахувати наступні положення, відповідно до яких судові рішення повинно відповідати наступним вимогам:

а) бути обґрунтованим, що передбачає надання підстав, фактичних та юридичних обставин, на яких ґрунтується прийняте рішення;

б) бути вмотивованим, забезпечуючи обґрунтування, логіку та послідовність викладення доказів, на яких ухвалюється рішення;

в) відповідати вимогам цього Кодексу та інших нормативно-правових актів.

5. Недостатньо врегульованою є правова норма щодо дослідження доказів у судді апеляційної інстанції, зокрема стаття 404 КПК України, що призводить до різного її тлумачення та відповідно помилок суду під час її застосування. Для прикладу, в одних випадках Верховний Суд, залишаючи судові рішення апеляційної інстанції без змін, вказує, що повторне дослідження доказів є правом, а не обов'язком апеляційного суду, а за інших аналогічних обставин зазначає, що останньою інстанцією, що надає можливість сторонам перевірити повноту судового розгляду, правильність встановлення фактичних обставин, оцінити докази з точки зору їх достовірності фактично є суд апеляційної інстанції, і це покладає на нього обов'язок щодо дослідження й оцінки доказів.

У зв'язку з цим запропоновано частину 3 статті 404 КПК України доповнити реченням наступного змісту: «У разі якщо апеляційний суд встановить, що суд першої інстанції повно та всебічно дослідив докази, апеляційний суд може надати цим доказам власну оцінку без їх повторного дослідження».

Такі доповнення не будуть порушувати засаду безпосередності дослідження доказів, адже апеляційний суд не заперечує належності та допустимості доказів й те, що вони досліджені належним чином, а не погоджується лише із їхньою оцінкою, наданою судом першої інстанції. Врахування цієї пропозиції внесе правову визначеність до процесуальних норм та розвантажатиме судові провадження.

6. Також пропонуємо доповнити частину 5 статті 469 КПК України положенням про те, що «Суд може виступати з ініціативою щодо укладання угоди між сторонами судового процесу. У цьому разі суд зобов'язаний проінформувати сторони про їхні права та роз'яснити механізм їх реалізації».

У разі, коли сторони виявляють бажання укласти угоду щодо певних питань спору, суддя може запропонувати їм інші форми альтернативного врегулювання спору.

Угода, досягнута за участю судді, підлягає ухваленню в судовому рішенні».

Врахування вказаних пропозицій надасть можливість зменшити кількість допущених помилок на досудовому розслідуванні й під час судового розгляду, забезпечити більший ступінь довіри до судової системи України.

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ з питань правоохоронної діяльності

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008. www.rada.gov.ua

Проректору Національної
академії внутрішніх справ
Чернявському С.С.

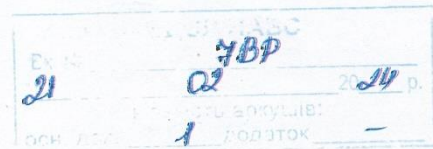
Шановний Сергію Сергійовичу!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності розглянуто пропозиції, підготовлені Кравцем Ю.І. та оформлені у вигляді проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень КПК України, спрямованих на усунення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження», порівняльної таблиці та пояснювальної записки до цього проекту.

Повідомляємо, що зазначені пропозиції надані народним депутатам України – членам Комітету для ознайомлення.

З повагою
Голова Комітету

С. Іонушас

САС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Іонушас Сергій Костянтинович
Сертифікат: 26B2648A1D23032E104000000D0512F005F3AAE00
Дійсний до: 20.12.2024 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
04-27/12-2024/39392 від 20.02.2024

1472049

ВЕРХОВНИЙ СУД
КАСАЦІЙНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД
вул. П. Орлика, 4, м. Київ, 01043, код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: заступника голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду кандидата юридичних наук, доцента Антонюк Н. О., судді Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, доктора юридичних наук, професора Лобойка Л. М., заступника керівника Апарату Верховного Суду – керівника секретаріату Касаційного кримінального суду кандидата юридичних наук Хім'яка Ю. Б. склала цей акт про те, що нею розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Кравця Юліана Івановича за темою «Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження» зі спеціальності 081 «Право».

Комісія вважає, що отримані в дисертаційному дослідженні наукові результати, які стосуються способів виправлення судових помилок на стадії провадження в суді касаційної інстанції, є доцільними та належним чином обґрунтованими, мають практичну цінність і можуть бути враховані Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду під час здійснення визначених законом повноважень, зокрема і в частині вивчення судової практики в порядку ст. 44 Закону України «Про судове право» та «Про статус суддів».

Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду
кандидат юридичних наук, доцент

Н. Антонюк

Суддя Першої судової палати
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Л. Лобойко

Заступник керівника апарату Верховного Суду –
керівник секретаріату Касаційного кримінального
суду, кандидат юридичних наук

Ю. Хім'як

ВЕРХОВНИЙ СУД
Касаційний кримінальний суд

74/0/158-24 від 01.02.2024

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника

Головного управління –

начальник слідчого управління

ГУНП в Одеській області

Сергій КОНОВАЛЬЧУК

АКТ

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора філософії Кравця Юліана Івановича на тему: «Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження»

Комісія у складі: заступника начальника слідчого управління ГУНП в Одеській області, кандидата юридичних наук Федорчука О.В., начальника відділу розслідування особливо тяжких злочинів слідчого управління ГУНП в Одеській області Зелінського В.В., начальника відділу розслідування злочинів у сфері господарської та службової діяльності слідчого управління ГУНП в Одеській області Ялового Р.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії Кравця Юліана Івановича на тему: «Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника
слідчого управління
ГУНП в Одеській області
кандидат юридичних наук

Олександр ФЕДОРЧУК

Начальник відділу
розслідування особливо тяжких злочинів
слідчого управління
ГУНП в Одеській області

Вадим ЗЕЛІНСЬКИЙ

Начальник відділу
розслідування злочинів у сфері
господарської та службової діяльності
слідчого управління
ГУНП в Одеській області

Роман ЯЛОВИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ**АКТ**13.02. 2024

м. Київ

№ 2-017

Впровадження результатів дисертації
Кравця Юліана Івановича
на тему «Помилки учасників кримінального
провадження, які мають владні
повноваження» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- заступника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук Б. Ю. Бистрицького;
- начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В. В. Корольчука;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;
- завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. Ю. Хабло;
- завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» та наукові праці аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Кравця Юліана Івановича за темою «Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження».

Проаналізовано основні результати дослідження Кравця Ю.І., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Кравець Ю.І. Причини та умови допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 2. С. 257–265. (Серія Право).

2. Кравець Ю.І. Помилки слідчого судді та способи їх усунення під час реалізації своїх повноважень на стадії досудового розслідування. *Актуальні*

питання у сучасній науці. 2023. Вип. 7 (13). С. 319–329.

3. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування. *Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. Вип. 17. С. 25–35.

4. Кравець Ю. І. Судові помилки: поняття і класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 186–190.

5. Кравець Ю. І. Поняття помилки в кримінальному провадженні: історичні аспекти. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 197–199.

6. Кравець Ю. І. Недоліки процесуального унормування як причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на ф-ті правничих наук Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» (Київ, 27 січ. 2023 р.). Київ, НаУКМА, 2023. С. 99–103.

7. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Основні напрями профілактики помилок слідчого і дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 133–137.

8. Кравець Ю. І. Види судових помилок. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 251–255.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Кравця Ю. І. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних документів на стадії досудового розслідування», «Складання кримінальних процесуальних документів», «Судові та правоохоронні органи України» та під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

 Віктор КОРОЛЬЧУК

 Андрій МІСТЮК

 Оксана ХАБЛО

 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії

внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

АКТ

14.02. 2024

м. Київ

№ 3-НД

Впровадження результатів дисертації
Кравця Юліана Івановича
на тему «Помилки учасників кримінального
провадження, які мають владні
повноваження» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника В. В. Корольчука;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури А. П. Містюка;
- завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. Ю. Хабло;
- завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, професора А. А. Вознюка;
- завідувача загальної бібліотеки Л. Г. Гайдар.

Комісія розглянула матеріали дисертаційного дослідження «Помилки учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на виявлення та виправлення помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали дисертаційного дослідження Кравця Ю. І. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій

до чинних та проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК

 Андрій МІСТЮК

 Оксана ХАБЛО

 Андрій ВОЗНЮК

 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кравець Ю. І. Причини та умови допущення помилок учасниками кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 2. С. 257–265. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.257-265>

2. Кравець Ю. І. Помилки слідчого судді та способи їх усунення під час реалізації своїх повноважень на стадії досудового розслідування. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 7 (13). С. 319–329. (Серія «Право»). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-319-329](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-319-329)

3. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. Вип. 17. С. 25–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.25-35>

4. Кравець Ю. І. Судові помилки: поняття та класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 186–190. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.38>

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

5. Кравець Ю. І. Поняття помилки в кримінальному провадженні: історичні аспекти. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 197–199.

6. Кравець Ю. І. Недоліки процесуального унормування як причини помилок учасників кримінального провадження, які мають владні повноваження. *Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного*

стану в Україні : матеріали круглого столу, проведеного в межах днів науки на ф-ті правн. наук Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» (Київ, 27 січ. 2023 р.). Київ : НаУКМА, 2023. С. 99–103.

7. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Основні напрями профілактики помилок слідчого і дізнавача під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 133–137.

8. Кравець Ю. І. Види судових помилок. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 251–255.